

ΑΠΟ ΤΟ ΗΘΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑ

I. KOINOTΗΣ - ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ - ΤΑ ΔΥΟ ΦΥΛΑ

Η ανθρώπινη παρουσία στο χώρο της Μεσογαλαϊκής Αττικής, είναι πανάρχαια. Χάνεται πέρα κι από τις απαρχές ακόμη της Ιστορίας. Κι αυτό από μόνο του, θα ήταν αρκετό να προκαλέσει αξεπέραστες δυσχέρειες στην προσπάθεια να σκιαγραφηθούν έστω απλώς, οι αρχές, οι ιδέες, το πολιτιστικό επίπεδο, όλα όσα συνθέτουν εκείνο το οποίο ονομάζεται ήθος ζωής με τις τεράστιες χρονικές του διαστάσεις. Άλλα και με μία χρονικά πολύ περισσότερο περιορισμένη διάρκεια, η εξέταση του θέματος σε βάθος, που σημαίνει την αναφορά στις έμμεσες επίσης επιδράσεις στην δημιουργία αυτού του ήθους, παρουσιάζονται δυσκολίες με τον χώρο αυτό. Τόύτο, διότι ακόμη και για την πρόσφατη σχετικά εποχή που αριθμεί μόλις μερικές εκατοντάδες ετών, δεν έχουμε καθόλου σαφή εικόνα της καταστάσεως που επικρατούσε. Γνωρίζουμε βεβαίως πώς μέγα μέρος από τους σημερινούς Μεσογείτες, είναι έποικοι από τα βόρεια της Ήπειρου, περιοχής πανάρχαια ελληνικής κατά κύριο λόγο, που όμως στρατόπεδο των Βυζαντινών, σταυροδρόμι των Φράγκων, Ναπολιτάνων κ.λ. τέλος κυριαρχούμενο από Τούρκους και επηρεασμένο από Σλαύους κ.λ. είναι φυσικό να παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα σε αρκετές πλευρές. Το γεγονός όλωστε πως όχι μόνον στην Μεσογαλία υπήρχε το γηγενές στοιχείο, αλλά Καταλάνοι, Φράγκοι, Φλωρεντινοί, έχουν αφήσει τα σημάδια της διάβασής τους, περιπλέκει ακόμη περισσότερο τα πράγματα. Μέσα σε αυτή την σύγχυση, ξεχωρίζουμε ωστόσο σταθερά και θετικά στοιχεία, που χαρακτηρίζουν την ζωή στα Μεσόγεια, έτσι που να μπορούμε τελικά, να προχωρήσουμε βαδίζοντας σε σταθερό έδαφος με πολιτιστικά, στην πλατειά έννοια, δεδομένα, για μια χρονική περίοδο που αρχίζει λίγο μετά την έλευση των εποίκων και διαρκεί βεβαίως μέχρι σήμερα.

Το σημαντικότερο ίσως από τα στοιχεία αυτά, είναι πως οι έποικοι μισό αιώνα μετά την εγκατάστασή τους εδώ, παρουσιάζονται με τις ίδιες θρησκευτικές πεποιθήσεις, τα ίδια αισθήματα απέχθειας εναντίον των κατακτητών Τούρκων και Τουρκαλβανών (σημειώνουμε ιδιαίτερα τους δεύτερους) που έχουν όλοι οι άλλοι Έλληνες και γι' αυτό και μοιράζονται όλες τις ταλαιπωρίες, την δυστυχία της σκλαβιάς, μαζί τους. Έτσι το Μεσογειικό κατούντ (κι' όχι φάτ) το χωριό δηλαδή κατούντα των βυζαντινών

που σημαίνει πρόνοιασμα, εγκατάσταση πολεμικών και γεωργών συγχρόνως για λόγους ασφάλειας της περιοχής από επιδρομείς αλλά και μαζί για την οικονομική της ανάπτυξη, είναι η πραγματικότητα που διαμορφώνεται πλέον σε ένα ελληνικό χριστιανικό χωριό, κάτω από την κυριαρχία των Τούρκων και Τουρκαλβανών κατακτητών.

Αυτή την πραγματικότητα δεν πρέπει να την παραβλέπουμε με κανέναν τρόπο, δύσο προσπαθούμε να καθορίσουμε το ήθος της Μεσογείτης ζωής. Τα χαρακτηριστικά του χριστιανού στρατιώτη, οι αρχές του Έλληνος που βαδίζει τον δρόμο της φιλελεύθερης, ήπιας, χριστιανικής ζωής αλλά και δεν διστάζει καθόλου να υπερασπιστή αυτή την ζωή για τον εαυτό του και την οικογένειά του όπως κι ολόκληρη την κοινότητα, είναι οι αρχές του Μεσογείτικου χωριού. Πόση είναι και ποιά ακριβώς είναι η σημασία αυτών των στηριγμάτων, των πνευματικών έρεισμάτων για τον Μεσογείτη, μπορεί να εκτιμηθεί σωστότερα, αν ληφθούν υπ' όψιν κι όλες οι δυσκολίες για απλή επιβίωση στη διάρκεια της Τουρκαλβανικής κυριαρχίας. Λίγες δεκαετίες μετά την εγκατάστασή τους και χωρίς να έχουν προφθάσει να μετατρέψουν ένα κατούντ σε κανονικό χωριό με κατασταλαγμένη δομή, απαραίτητη για την εύρυθμη λειτουργία της κοινότητας με μόνιμη εγκατάσταση, με οικονομία γεωργοκτηνοτροφική και κλειστή, φτωχής μάλιστα γης, με μοναδικό τρόπο αντιμετωπίσεως της αρρώστειας τα γιατροσόφια, τα γητέματα, τα «πραχτικά», βρέθηκαν κάτω από συνθήκες εξοντώσεως που εφάρμοζαν οι κατακτητές καίγοντας σφάζοντας και δημώνωντας. Κι' ωστόσο, όχι μόνον διατήρησαν τον ελληνοχριστιανικό τρόπο ζωής αλλά έχουμε λόγους να πιστεύουμε πως τον παγίωσαν, με το ιερό στην περίπτωση αυτή πείσμα που τους διαχρίνει, τον Ηπειρωτικό τους χαρακτήρα. Δεν θα πρέπει να είναι υπερβολή αν πεί κανείς πως με όλα αυτά οι Μεσογείτες κατατάσσονται στην πρώτη γραμμή των Ελλήνων που το ψυχικό τους σθένος, η αυστηρότητα των αρχών τους, το ήθος τους, κατανίκησε όλες τις πρόσθετες δυσχέρειες που είχαν να αντιμετωπίσουν για να σταθούν το ίδιο αλύγιστοι με εκείνους που βρέθηκαν με πολύ καλύτερες συνθήκες για αντίσταση εναντίον των βαρβάρων.

Στοιχεία που μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε σαφή αντίληψη της σταθερότητας των αρχών της Μεσογείτικης ζωής μέσα στους αιώνες όπως διαμορφώθηκε με την αλληλοαφομοίωση γηγενών κι εποίκων κι αποτέλεσεν ένα κοινωνικό ομοιογενές σύνολο, εθνικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά γενικώτερα, έχουμε και από την παράδοση και από γραπτές πηγές. Υπάρχουν οι περιγραφές των Ξένων Ταξειδιωτών, λίγο παλαιότερα και για τον περασμένο αιώνα έγγραφα κρατικά, συμφωνητικά ιδιωτικά, προικοσύμφωνα, συμβολαιογραφικές πράξεις κ.λ. όπως και πολυτιμώτατο, αν και λιγοστό, φωτογραφικό υλικό.

Με βάση τα προηγούμενα, μπορούμε θεμελιωμένα, να περάσουμε όχι

μόνον σε γενικές περιγραφές, αλλά για αρκετά σημαντικά σημεία και σε λεπτομερέστερες αναλύσεις της ζωής των Μεσογειτών, και πέρα από τις αρχές του περασμένου αιώνος. Επιχειρούμε αυτήν την σκιαγράφηση σε γενικές γραμμές, θίγοντας τα σημαντικότερα σημεία, δύση το επιτρέπει ο χώρος.

Η κοινοτική - κοινωνική οργάνωση, έχει βεβαίως τώρα αλλάξει με την έλευση των Τούρκων κατακτητών αλλά και την βαθειά συνειδητοποίηση των επόκων Μεσογειτών πως αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του ελληνισμού και της Ορθοδοξίας. Η κοινότητα διατηρεί ακόμη το παλαιό χαρακτηρισμό κατούντ, αλλά είναι ένα κανονικό συνθηισμένο χωριό. Δεν αποφεύγουν βεβαίως οι Μεσογείτες την τύχη των άλλων υποτελών Ελλήνων έτσι. Ολόκληρη η Αττική από το 1450 είναι τουρκική επαρχία. Έχει όμως κι ορισμένα προνόμια διοικητικά και ο κλήρος είναι πάντοτε στην κεφαλή πράγμα που επιτρέπει να διατηρείται η πανάρχαια μορφή ως προς το σημείο αυτό, που οι Μεσογείτες με πολλή ευχαριστηση κι επιδοκιμασία υιοθέτησαν και για τα νέα χωριά τους. Βάση του συστήματος αυτού που παραδοσιακά εξακολουθεί, είναι η αντίληψη πως οι αρχηγοί των διαφόρων γενών, πρέπει να είναι και οι υπεύθυνοι για την τάξη και την ευημέρια της κοινότητας ολόκληρης και η κοινότητα να βρίσκεται σε αρμονικότατες σχέσεις με τον κλήρο. Τούτο σήμαινε κάτι περισσότερο και ουσιαστικότερο από απλή θρησκευτική σχέση που ικανοποιούσε τις ηθικοπνευματικές ανάγκες των πιστών. Είχε και σαφέστατο οικονομικούς τονισμούς χαρακτήρα και ακόμη περισσότερο εθνικο-απελευθερωτικό.

Ο ρόλος της Εκκλησίας, είναι εκτεταμένος, απλώνεται σε ολόκληρη την υπόσταση των χριστιανών. Η δύναμη που εκπορεύεται από τα μοναστήρια τα οποία εκτείνουν την επιροή τους στον χώρο της Μεσογαίας, της Ταώς και της Πεντέλης κυρίως, είναι τεράστια, και πολύπλευρη. Το γεγονός και μόνον της μεταφοράς του σημερινού Κορωπιού από τις υπωρείες της Πεντέλης στη σημερινή του θέση, είναι χαρακτηριστικό δείγμα. Οπωδήποτε η εκλογή των Πρωτόγερων που γίνεται με την προηγούμενη συνενόηση με τους διοικούντες τις Μονές, το γεγονός πώς τα Μετόχια των Μονών αυτών είναι εκτεταμένα μέσα στον Μεσογείτικο χώρο και το αναμφισβήτητα ισχυρότατο θρησκευτικό συναίσθημα που διατηρεί την ρώμην του τρεφόμενο από την αγριότητα των αλλοδόξων κατακτητών από την πλευρά των Μεσογειτών, είναι αρκετά να υπομνησθούν για να σχηματιστή η εικόνα των στηριγμάτων που βάσταζαν την ζωή, νοοτροπία και κυρίως το ήθος των Μεσογειτών της Τουρκοκρατίας. Από τα ίδια τα πράγματα, δεν πρόκειται για ένα στείρο θρησκοληπτικό καθεστώς. Ο Χριστιανισμός πέρα από τον τυπικό θρησκευτικό του χαρακτήρα είναι και ηθικοπνευματική αρχή, έχει με τις Μονές οικονομική δύναμη κάποιου βαθμού που οπωδήποτε είναι σημαντικός για την εποχή, και ακόμη την δύναμη να δια-

πραγματεύεται επίσημα με τον κατακτητή. Παράλληλα, εμφορείται ο κλήρος από πατριωτικά αισθήματα. Έτσι, τελικά, είναι με τις Μονές, στήριγμα της ταυτότητας των Ελλήνων, καταφυγή και βοήθεια σε μια πραγματικά πολύπλευρη έννοια.

Πόσο βαθειά είναι η επίδραση αυτών δλων στην αντίληψη που σχημάτισαν οι Μεσογείτες για την σχέση κοινότητας-μέλους, της κοινότητας γενικότερα, θα φανέλ αργότερα, όταν ελεύθεροι πια και από τον κατακτητή αλλά και χωρίς την κηδεμονία των Μονών, θα αναλάβουν υπεύθυνα, μόνοι τους να χτίσουν την νέα σύγχρονη Μεσογείτικη κοινωνία; με την οικονομία της πέρα από το καθεστώς του δουλοπαροικισμού, της κολλιγιάς κι έχοντας δικές τους γαλες για καλλιέργεια και περιουσίες να διαχειριστούν. Ένας παλαιότερος εξέχων Μεσογείτης ο Μαρκοπούλιωτης γιατρός Νικόλαος Σωτηρίου, σε ένα συνοπτικό βιβλίο του με τον τίτλο «Αι Κοινότητες της Αττικής», Αθήναι 1955, αναφερόμενος στην μακραίωνη παράδοση και το έθιμο που παρέδωσαν στις νέες κοινότητες της Αττικής (εννοώντας με τον όρο αυτό τα Μεσόγεια, συμπεριλαμβανομένου του Κουβαρά, Καλυβίων) τις προϋποθέσεις νοοτροπίας για την λύση των ατομικών ιδιωτικών οικονομικοκοινωνικών προβλημάτων με την συνεργασία και την αλληλεγγύη σε καθεστώς ελευθερίας ώστε να δημιουργηθούν και να λειτουργήσουν τόσο αποδοτικά οι Συνιδιοκτησίες στα νεώτερα αυτά χρόνια, γράφει ανάμεσα στα άλλα: «Αι συνιδιοκτησίαι της Αττικής, οργανισμόι γεωργικοί, κοινωφελείς κι εθνοφελείς, εξησφαλισαν την γην εις τους αγρότας κατοίκους και διετήρησαν αχμαίον το εθνικόν φρόνημα αυτών δια των αιώνων, παρ' όλας τας κατακτήσεις και καταστροφές, ας υπέστη η Αττική.

Αι Κοινοπραξίαι της Αττικής είναι απότοκοι της πείρας της σκληρής ζωής των αρχαίων κατοίκων και δχι κατασκεύασμα νομικής διατυπώσεως και ουδεμίαν σχέσιν έχουν ούτε προς εταιρίας του Αστικού Δικαίου, ούτε προς τας νέας διοικητικάς κοινότητας, ούτε προς τους μετέπειτα κρατικούς Συνεταιρισμούς ελευθέρους και αναγκαστικούς. Προηγήθησαν κατα αιώνας δλων των ανωτέρω Οργανισμών και έδρασαν από της εμφανίσεως των αρχαίων Κοινοτήτων μέχρι σήμερον στηριζόμενοι εις το έθιμον και την παράδοσιν τους δυο αυτούς αγράφους νόμους.

Διέφερον από δλους τους προσαναφερθέντας οργανισμούς κατά την συγκρότησίν των. Πατριάρχαι ή αρχηγοί οικογενειών εκ πατρός ήσαν οι διοικούντες και αδελφοί αρχηγοί οικογενειών εξ αδελφών, φάρες, οι διοικούμενοι. Φυσικόν επόμενον ήτο και εύκολον το συγγενολόι αυτό το οποίον ίδρυσεν τας μετεπαναστατικάς Κοινοπραξίας της Αττικής κατά το πρότυπον των αρχαίων Κοινοτήτων ταύτης, εις τά πλαίσια της αγάπης της αλληλεγγύης της αλληλεκτιμήσεως και του αλληλοσεβασμού, να συνεργάζεται ως εν ηθικόν σύνολον, το οποίον σκοπόν έταξε την ηθικήν ανύψωσιν του απόμου και την απόκτησιν παρ' αυτού της συνηθείας να εργάζεται όχι μόνον

δια τα ιδικά του συμφέροντα αλλά μετ' αυταπαρνήσεως και δια τα συμφέροντα όχι μόνον των γεωργών μελών των Κοινοπραξιών αλλά και της ολότητος των κατοίκων εκάστης κοινότητος. Οι διοικούντες επίτροποι των συνιδιοκτησιών οδηγούμενοι από το έθιμον και από την πείραν της ζωής, έδρων πάντοτε παράλληλα προς την εξουσίαν των κρατούντων και μακράν των πολιτικών επιδιώξεων αποβλέποντες εις την εντατικήν καλλιέργειαν της γης, την μεγαλειτέραν κτηνοτροφικήν εκμετάλλευσιν ταύτης και εις την εξασφάλισιν της γης εις τους αγρότας κληρούχους εκάστης κοινότητος. Εξηκολούθησαν δε το έθιμον να εργάζωνται πάντοτε παράλληλα προς την εξουσίαν του κράτους και να λογοδοτούν προς τον Δήμον (την πλατείαν του χωρίου εκάστης Κοινότητος) ενώπιον των μελών των Κοινοπραξιών και τους αντιπροσώπους του Κράτους. Η σοφή Πρόνοια των διοικούντων τας κοινότητας Επιτρόπων συνέτεινεν ώστε να δυνηθούν αι Κοινοπραξίαι τούτων να συνεχίσουν το εθνοφελές και κοινωφελές έργον των αδιαπτώτων και κατα συνέχειαν από της επανιδρύσεως των μέχρι σήμερον». Σημειώνουμε πως ο θεσμός, έπαφε να υπάρχει σήμερα με την ανάπτυξη της οικονομίας προς άλλες κατευθύνσεις και με διαφορετικούς τρόπους. Άλλοι καιροί οι σημερινοί το γεγονός όμως είναι πως για το παρελθόν, τα αποτέλεσματα της λειτουργίας κι εφαρμογής αυτού του τρόπου συνεργασίας, ήσαν πραγματικά περισσότερο από ευεργετικά και η ταχύτατη ανάπτυξη των Μεσογείτικων κοινοτήτων μετεπαναστατικά, οφελεται κατά μέγα μέρος εκεί.

Δεν ήταν μόνον η ιδιωτική οικονομία που αναπτύχθηκε με αυτόν τον τρόπο συνεργασίας αλλά και το γεγονός πως έσσοδα από την ενοικίαση των αγρών κατά την αγρανάπαιση στους βοσκούς, χρησιμόποιηθηκαν σε έργα κοινής ωφελείας και αναπτύχθηκαν με τους πόρους αυτούς οι κοινότητες σε χωριά και δήμους με όλα τα κτίρια και τους χώρους που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες τους σαν αυτονόμων κοινωνιών που βαδίζουν τον δρόμο του πολιτισμού και της προόδου. Από τον λόγο αυτό, την τεράστια σημασία των θεσμών που στηρίχτηκαν και σφυρηλατήθηκαν από το έθιμο και την παράδοση με την ελεύθερη βούληση των ίδιων των Μεσογειτών, βεβαίως δεν επαρκεί μια τόσο σύντομη αναφορά. Είναι θέμα που θα αναπτυχθή ξεχωριστά και με δλες τις λεπτομέρειες που απαιτούνται, άλλοτε. Εκείνο που υπογραμμίζεται εδώ, είναι το τεράστιο ηθικό υπόβαθρο του θεσμού, η δημοκρατικότητά του, ο αυθορμητισμός της ηθικής του βάσεως, ο ανθρωπισμός και η σύνεση που χρειάστηκαν να υπάρχουν εντελώς φυσικά και πέρα από πολιτικούνων ινωνικές καθοδηγήσεις πλαστών αρχηγικών μορφών, για να μπορέσει να λειτουργήσει τόσο απλά και βαθειά συνειδητοποιημένα σαν θεσμός πραγματικά και ανόθευτα λαϊκός. Είναι όλα αυτά χαρακτηριστικά του ήθους του Μεσογείτη κάτι της ζωής του, τις δύσκολες ατέλειωτες ώρες της σκλαβιάς, και μετά, της τεράστιας προσπάθειάς του να αξιοποιήσει τις

δυνατότητές του σαν ελεύθερος άνθρωπος.

Ποιά ήσαν τα ηθικά σπέρματα όμως, τα οποία τελικά καρποφόρησαν στο θεσμό αυτό, όπως τον γνωρίσαμε στο τελευταίο του στάδιο, είναι ασφαλώς πολύ ενδιαφέρον να σημειωθή, έστω και με την συντομία που χαρακτηρίζει το κείμενο ετούτο. Πιο συγκεκριμένα, τι ήταν αυτό που έκανε τους έποικους Μεσογείτες να ακολουθήσουν τα βήματα των αιώνων και να οργανώσουν τη ζωή τους οικονομικά και σε επέκταση ασφαλώς κοινωνικά σε μια βάση πανδροχαία, ολοκληρώνοντας έτσι και το ήθος της.

Πρώτα από όλα ασφαλώς αυτό το στοιχεό, ο σπόρος, ήταν αναμφίβολα ο ίδιος ο ελληνισμός και ο χριστιανισμός των εποίκων. Πέρα από κάθε αυστηρή επιστημονική κρίση η οποία στηρίζεται σε γραπτές πηγές και μαρτυρίες αδιάβλητου κύρους, υπάρχουν μερικά γεγονότα τα οποία μιλούν κι αυτά με την ίδια δύναμη σαν ακλόνητες ενδείξεις. Δεν νομίζουμε πώς μπορεί να γίνονται υποθέσεις ακόμη περισσότερο αφού υπάρχει έλλειψη των γραπτών πηγών, αλλά έχουμε τόσα άλλα πράγματα που μιλούν από μόνα τους, για τον ελληνισμό και την Ορθοδοξία των εποίκων Μεσογειτών, σαν εξ υπαρχής δεδομένα και τα δυο. Οι αρχηγοί με τους οποίους άρχισε αυτή η «κάθιδος», είναι Έλληνες, όπως το διακηρύσσουν οι ίδιοι. Οι Θώπια, Σπαταίοι, κι αργότερα ο Γεώργιος Καστριώτης (ουνίτης στο δόγμα ο τελευταίος από καθαρά πολιτικούς λόγους υπαγορευόμενους από τις σχέσεις του και την προσδοκόμενη βοήθεια από τον Πρήγκιπα της Νάπολης κ.λ.) μιλούν απροκάλυπτα (με γραπτά στοιχεία αυτό) για την ελληνική τους καταγωγή. Έλληνες και οι Λιοσαίοι, Αρριανίτες, Μπουζοί, κ.λ. που κατέβηκαν επι κεφαλής των Αρβανιτών στον σημερινό ελληνικό χώρο. Ελληνική η Βόρειος Ήπειρος και ελληνικότης και μέσα στην Γκεκαριά ακόμη, πέρα από τον Γεννούνσο, σε μεγάλο βαθμό ώστε να μπορέσει ο Καστριώτης να στρατολογήσει από το φέουδο του πατέρα του και τα γειτονικά. Τι είδους ανθρώπους μάζεψαν όλοι αυτοί για να επιχειρήσουν την «Κάθιδο» ή την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού; Κι ακόμη περισσότερο, τι είδους άνθρωποι μπορεί να ήσαν οι νέοι έποικοι, οι οποίοι στο σύνολό τους, ευθύς εξ αρχής, χωρίς κανέναν δισταγμό και καμμιά αμφιταλάντευση, συμμερίστηκαν την τύχη των υποδούλων ελλήνων, πολύ περισσότερο όταν είναι γνωστό πώς οι Τούρκοι ενισχύονταν γενναιότατα από το Τουρκαλβανικό στοιχείο. Η απόφη πως δεν ήσαν Έλληνες οι έποικοι και απλώς «εξέλληνίσθησαν» είναι πέρα για πέρα εσφαλμένη και εντελώς αστήριχτη λογικά. Τα λίγα γραπτά στοιχεία που υπάρχουν, εξ άλλου, όσο ανεπαρκή κι αν κρίνονται δεν μπορούν να μην θεωρηθούν ενίσχυτικά πως επρόκειτο για έλληνες χριστιανούς και μάλιστα Ορθοδόξους. Μόλις πενήντα χρόνια πέρασαν από την εγκατάσταση των εποίκων στα Μεσόγεια και βρέθηκαν απόλυτα ταυτισμένοι με το γηγενές στοιχεό, ώστε να μοιραστούν την τύχη του ενώ δεν θα είχαν κανέναν απολύτως λόγο να το κάνουν γιατί αν δεν ήσαν Έλληνες και οι ί-

διοι αλλά απλοί τυχοδιώκτες που αναζήτησαν τύχη με τους Φλωρεντινούς κ.λ. όρχοντες, τώρα, θα μπορούσαν κάλλιστα να' είναι φίλοι βοηθοί και συμπαραστάτες των κατακτητών που τόσους 'ομοεθνεῖς' τους είχαν στις τάξεις τους. Το θέμα της γλώσσας όμως, επέφερε τεράστια σύγχυση, ακόμη και σε Έλληνες επιστήμονες. Ένα θέμα όμως που σύμφωνα με τις νεώτερες αντιλήψεις για τον εθνισμό, πάρα πολύ σωστά τοποθετείται πλέον και παύει να δημιουργεί προβλήματα όπως αλλοτε. Ειδικά για την περίφημη Αλβανική, όταν αποκαλύπτεται πως είναι γλώσσα «εσπεράντο» με 1420 ρωμαϊκές, 1180 τουρκικές, 840 νεοελληνικές, 730 αγνώστου αρχής, 400 προϊστορικές επιτόπιας καταγωγής κοινές σε όλους τους λαούς της Βορείου Βαλκανικής και 540 σλαυϊκές λέξεις σε 5110, όπως μέτρησε ο Meyer παλαιότερα. Με τη βεβαιότητα πως ανάμεσα σε αυτές της αγνώστου αρχής κ.λ. υπάρχουν και αρχαίες ελληνικές. Είναι πραγματικά αδιανόητο να ήρθαν χωρίς ελληνική συνείδηση και να μην ήσαν χριστιανοί Ορθόδοξοι.

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί πως η αντίληψη των Μεσογειτών για το γένος (δεν υπάρχει αρβανίτικη λέξη) τη γενιά (σιρι—σεικείρια ή φισ = φύση) και οικογένεια (φαμίλιε ή (ι)κοյενι) ταυτίζεται με την κοινή στους Έλληνες και ακολούθησε την εννοιολογική πορεία που τελικά ανάγει συχνά την οικογένεια σε γενιά.

'Οχι όμως μόνον αυτοί οι λόγοι αποδεικνύουν την εθνική τους ταυτότητα. Και το ίδιο το γεγονός πως τα συστήματα της οργανώσεως των χωριών τους τόσο εύκολα ακολούθησαν την παράδοση και το έθιμο των γηγενών, δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο. Πρέπει να υπήρχε προπαλίδεια, νοοτροπία, ηθικό επίπεδο ανάλογο τουλάχιστον αν όχι ίδιο με εκείνο των γηγενών, για να επέλθη τόσο σύντομα η πλήρης αφομοίωση. Και αυτή η αναλογία, πρέπει να αναζητηθή στην δομή αλλά κυρίως στις αρχές που στηρίζοταν η οικογένεια και η δραστηριότητα των μελών της, η συμπεριφορά μεταξύ τους, ολόκληρο το σύστημα των ηθικών αρχών που διατηρούσε την ιεράρχηση των μελών και τη στάση τέλος απέναντι στην κοινότητα.

Στην πραγματικότητα, η οικογένεια στα Μεσόγεια ήταν μια μικρή κοινότητα, μια ομάδα ανθρώπων που τους συνέδεε η κοινή καταγωγή και η συγγένεια από αγχιστεία. Οι καιροί είναι δύσκολοι και η οικογένεια, έχει να αντιμετωπίσει όλα τα προβλήματα της κλειστής οικονομίας μια και η αγορά δεν λειτουργεί τόσο ανοιχτά όσο χρειάζεται, τα τεχνικά μέσα είναι υποτυπώδη και όπως υπήρξαν χιλιάδες χρόνια πριν (μια σύγκριση με τις αγγειογραφίες των ευρημάτων της Βάρης πελθουν απόλυτα για την ομοιότητα της συλλογής του ελαιόκαρπου, την μεταφορά των υγρών προϊόντων ή της κατασκευής υποδημάτων π.χ.) και τόσο ο αγρός όσο και η κτηνοτροφία, χρειάζονται κόπους και ταλαιπωρίες. Το νοικοκυρίο είναι επίσης δύσκολο και τραχύτατο, φορτισμένο κοντά στα άλλα και με την κατασκευή του ρουχισμού που άρχιζε με την παραγωγή της πρωτης ύλης, την κατερ-

γασία της και τελείωνε με το τεμάχιο φορέματος ή άλλου υφασμάτινου πράγματος, απαραιτήτου για το σπίτι. Κοντά σε αυτά, το καθεστώς της κολλιγιάς και της δουλοπαροικίας έκανε την ζωή μαρτυρική, ενώ η πειρατεία που λυμαίνόταν την περιοχή, επιδείνωνε την κατάσταση αυτή που δεν ήταν καθόλου ευχάριστη κι από μόνη της. Έχουμε αρκετές υποψίες, από την κατασκευή παλιών κατοικιών, να πιστεύουμε πως συχνά, οι γυναίκες τουλάχιστον, αναγκάστηκαν να χρυφτούν σε υπόγεια καταφύγια σε δύσκολες ώρες, για να αποφύγουν την αρπαγή από επιδρομές Τούρκων και των φίλων τους ενώ η περιγραφή που μας δίνει αργότερα ο Περιηγητής από μια επίσκεψη του στο Μαρκόπουλο είναι πολύ χαρακτηριστική για τον τρόμο που επικρατούσε στην οικογένεια ενώ ο νέος άντρας βρισκόταν με τους πολεμιστές στην πολιορκία της Ακροπόλεως. Η κατάσταση αυτή, χρειαζόταν οργανωμένη σε αυστηρές αρχές οικογένεια για να μπορέσει να αντιμετωπιστεί. Η αγάπη η στοργή και η αλληλεγγύη, ήταν φυσικό να συνυπάρχει με την αυστηρότητα της ιεροάρχησεως, την πειθαρχία που έπαιρνε την μορφή της υπακοής προς τους ανωτέρους και της αυτοπειθαρχίας στις επιθυμίες όλων μια και οι υποχρεώσεις αποτελούσαν έναν αλυσιδωτό κύκλο. Ο καταμερισμός των ευθυνών και των υποχρεώσεων αποκτούσε εντελώς αυστηρό χαρακτήρα και σύντελείτο με πλήρη συνείδηση.

Χαρακτηριστικό του καταμερισμού και στοιχείο κρίσεως που τον στήριζε και τον δικαιολογούσε, ήταν το φύλο αλλά επίσης και η ηλικία. Το φύλο σήμαινε ικανότητα σωματική, αύτοχή στις κακουχίες, έξοδο από το σπίτι και συγάντηση με τον κατακτητή κι όλες τις απρόβλεπτες κι επικίνδυνες συνέπειες. Τέλος σήμαινε την ελπίδα κάθε δυνατής προστασίας και την απελευθέρωση από τον ζυγό. Σήμαινε ακόμη συνέχεια κι ανατροφή των παιδιών, κι όλον τον ατέλειωτο αριθμό των εργασιών που χρειάζεται να ζήσει όσο το δυνατόν καλύτερα, πιο ευχάριστα και πολιτισμένα η οικογένεια. Έτσι ο καταμερισμός των ευθυνών, γινόταν φυσιολογικά και ακόμη παραδοσιακά. Οι άντρες για τις δουλειές έξω από το σπίτι, τις διαπραγματεύσεις τις αποφάσεις με γενικότερο ενδιαφέρον. Η γυναίκα, «στα του οίκου», Μια αρχή καταμερισμού εργασιών κι ευθυνών, αρχή με άλλα λόγια που περνούσε από το καθαρά πρακτικό στάδιο έφαρμογής και στο ηθικό διαφοροποιώντας όπως ήταν φυσικό με το βάρος της κατακυρωμένης ευθύνης, το γόνητρο και το κύρος ανάμεσα στα δυο φύλα. Το δυνατό ο άντρας, το αδύνατο η γυναίκα, και, φυσιολογικά, και η εξίσωση σε διαφορετικά επίπεδα με το γενικότερο κύρος στα δυο φύλα. Ο άντρας αναγνωρίζόταν γενικά σαν ανώτερος από την γυναίκα. Μια διαφοροποίηση που περνούσε από την οικογένεια στην κοινότητα κι από όπου και εδραιωνόταν στις συνείδησεις όλων για να γίνεται στο τέλος καθεστώς κοινωνικό με όλες τις μεγάλες του συνέπειες. Η ηλικία, ήταν το άλλο μεγάλο στοιχείο της ιεραρχήσεως μέσα στην οικογένεια. Ηλικία σήμαινε, γνώση, πείρα, σωφροσύνη,

που τελικά σαν συνισταμένη αυτών και της αναγνωρίσεως της περισσότερης προσφοράς, τουλάχιστον από μέτρημα χρόνου, προκαλούσε τον «σεβασμό στον μεγαλείτερο», κάτι που τελικά γινόταν δεδομένο σαν οφειλόμενο από κάθε νεώτερο. Έτσι γινόταν και το πρώτο στοιχείο το οποίο έσπαγε την αυστηρότητα στην ιεράρχηση των φύλων, πράγμα που πρέπει εντελώς ιδιαίτερα να σημειωθή. Στην πραγματικότητα μάλιστα αυτό το στοιχείο, επιδρούσε σε διπλή κατεύθυνση. Από την μια μεριά μείωνε σημαντικώτατα την δεδομένη υπεροχή των ανδρών απέναντι των γυναικών, από την άλλη σε ορισμένη περίπτωση, την δικαιολογούσε αυτήν την υπεροχή απαλύνοντας σύγχρόνως την σημασία του στοιχείου φύλο. Τούτο συνέβαινε, διότι στα ζευγάρια, ο σύζυγος ήταν κανονικά μεγαλείτερος από την γυναίκα του. Η διαφορά δύμως αυτής της ηλικίας δεν ήταν μεγάλη συνήθως και δεν έλειπε και το φαινόμενο να είναι αντίστροφα οι ηλικίες· αλλά στην περίπτωση αυτή, η διαφορά ήταν και πάλι μικρή κι ακόμη μικρότερη, έτσι που δεν διαδραμάτιζε σχεδόν κανένα ρόλο.

Τόσο δύμως το ένα στοιχείο όσο και το άλλο, δεν στέκονταν σκληρές διάχωριστικές γραμμές, και κυρίως το φύλο. Η ονοματολογία που χρησιμοποιούσε η οικογένεια για τα μέλη μεταξύ τους, είναι χαρακτηριστική και αντικατοπτρίζει το ηθικό περιεχόμενο της ιεραρχήσεως της, την στοργή και τον σεβασμό που το συνέδεε. Τα αναφέρουμε με την διπλή τους αποδεικτική σημασία. Εκείνην της δομής της οικογένειας των μελών που την αποτελούσαν και της έννοιας που είχε η ιεράρχηση αυτή και για τα δύο φύλα.

Στην κορυφή βρισκόταν ο Πατέρας (Γάτα) ο οποίος βέβαια περνούσε αρκετά νέος ακόμη στον τίτλο του Παπού (Παπούϊ και υποκοριστικά Παπούλακο) Πλαΐ του η Μητέρα (Μέμα, Μάνα και υποκοριστικά Μέμέζα) η οποία κι αυτή αρκετά νέα περνούσε στη Μάμη (Μάνα που όταν πια γινόταν αρκετά ηλικιωμένη κι είχε και δισέγγονα μετονομάζόταν σε Μαμίτσα, τύπος μόνον στο υποκοριστικό). Όπως και ο Παππούς επίσης κι γιαγιά με τα δισέγγονα γινόντουσαν Τάτα ι μαθ και Μέμα ε Μάδε δηλαδή δ Μεγάλος Πατέρας και η Μεγάλη Μάνα.

Τα παιδιά τους, και των δυο φύλων, ήσαν Παιδιά (Ντελήμ) Με τη λέξη όμως αυτή Ντελάλ, ξεχώριζαν ονοματιζόμενα τ' αγόρια. Τα Κορίτσια είχαν δική τους ονομασία, Βαϊζα έν. Βασαζετ πληθυντικός. Οι πρωτότοκοι, για να ξεχωρίζουν, έπαιρναν απλώς τό αριθμητικό επίθετο Πρώτος, πρώτη (Ι Πάρι, Ε Πάρα) κι έτσι εξακολουθούσε για τους υπόλοιπους. Ο, η Δεύτερη, Τρίτη κ.λ. Το τελευταίο παιδί το ονόμαζαν κι Αποσπόρη-α, περισσότερο όμως χαϊδευτικά παρά σαν χαρακτηριστικό. Για τον εγγρονό και τον ανηφιό, υπήρχε η ίδια λέξη στ' αρβανίτικα Νιπ και θηλυκό Μμπέσα. Την αιτία λέσως την βρούμε σε μια συνήθεια που χούν οι Έλληνες Αρβανίτες της Κορινθίας, οι οποίοι ονομάζουν τους αδελφούς του πατέρα τους και της μητέρας τους Παπού, όταν περάσουν κάπως τα χρόνια. Σε αναλογία δηλαδή

συμβαίνει με τα ανήφια σε αντίστροφα να θεωρούνται κι αυτά εγγόνια. Έως εδώ έχουμε την συνηθισμένη ελληνική ονοματολογία με εξαίρεση το Νίπ-Μμέσα και τίποτα το ιδιαίτερο δεν συμβαίνει. Τα αδέρφια έχουν ονοματολογικά μια ισότητα και μόνον ο σεβασμός ο οφειλόμενος στους μεγαλειτέρους και αντίστροφα η στοργή και προστατευτική στάση στους νεώτερους, διαφοροποιούσε κάπως τις θέσεις τους μέσα στην οικογένεια. Όταν όμως άρχιζαν οι γάμοι των αρσενικών παιδιών, η οικογένεια πλουτιζόταν με νέους στενούς συγγενείς και χρειαζόταν νέα ιεράρχηση για να διατηρηθῇ το επίπεδο σεβασμού, ευθυνών κλ. ανάμεσα στους εξ αίματος και τους εξ αγχιστείας αδέρφια κι αδερφές. Με τον γάμο η νέα κόρη, που έμπαινε στην οικογένεια, ήταν πάντοτε νύφη (νούστρη) για την οικογένεια ολόκληρη, ακόμη και για τους άλλους στενούς συγγενείς, πρωτεξάδελφα, θείους κλ. Για την νύφη όμως υπήρχαν άλλες ονομασίες να δοθούν στα μέλη της νέας της οικογένειας. Ο πεθερός η πεθερά κι οι ανιόντες τους παρέμεναν Μητέρα, Πατέρας κ.λ. Οι κουνιάδες, εκτός από την ονομασία αυτή, ήσαν κι αδελφές (μότρα). Για τους κουνιάδους άλλαζαν τα πρόγματα. Ο πρώτος στην ηλικία, ονομαζόταν αφέντης, (ζοτ, χύριος). Ο δεύτερος, ανάλογα με την διαφορά της ηλικίας ήταν κι αυτός ζοτ ή κουνάτη ή και βλα αδελφός. Ο νεώτερος, πολύ περισσότερο αν ήταν ανύπταντρος, λεγόταν λήστη (λέξη που είχε μάλλον την χαϊδεύτική έννοια του «αδελφούλη»). Οι νύφες μεταξύ τους λέγονταν μότρε, αδελφές. Για την γυναίκα όμως του μεγάλου κουνιάδου του ζοτ, υπήρχε η ονομασία ζόνιέ, χυρία, ενώ εκείνη τις αποκαλούσε πάντοτε μότρε, αδελφή χωρίς διάκριση ποιού νεώτερου κουνιάδου ήταν σύζυγος. Αυτά τα ονόματα δινόντουσαν από λόγους ευγένειας και σεβασμού και στα ξαδέρφια ανάλογα, χωρίς βέβαια η λέξη εξάδελφος εξαδέλφη (κουσέρικουσέριρέ) να παύουν να υπάρχουν συχνότατα και περισσότερο να υπογραμμίζουν την οικειότητα που επιτρέπει η συγγένεια ανάμεσα στα μέλη της από αίμα κι αγχιστεία. Ήταν ζήτημα θερμότητος σχέσεων. Αυτή η θερμότητα στην προσφώνηση, επεκτεινόταν και για τα πιο ηλικιωμένα μέλη της ευρείας οικογένειας, ακόμη. Παράλληλα, τα υποκοριστικά των ονομάτων-τίτλων, ήσαν συχνότατα. Ο πατέρας γινόταν για τα μικρά παιδιά τατέζε, πατερούλης και η μητέρα Μέμεζέ ή μανάκο, για κόρες γιούς, νύφες και γαμπρούς. Γινόταν ακόμη, όπως και η γιαγιά, καλή, καλή και υποκοριστικά καλήσκα κυρίως η γιαγιά για την οποία οπωσδήποτε προτιμούσαν το χαϊδευτικό μαμίτσα, μανούλα. η αδελφή σε όλες της τις έννοιες γινόταν από μότρε μοτρέζε, αδελφούλα και ο αδελφός συχνά από βλά, βλάθι, αδελφούλης. Φυσικά το κορίτσι ακόμη συχνότερα γινόταν από βαζέζε βαζέζε και το αγόρι από ντάλιγέ ντάλιγουσ, ντάλιγό, ντάλιθι, παιδάκι, αγοράκι. Ο θείος έμενε πιο συχνά μπαρμπάτσ και σπανιότερα επιτρεπόταν η οικειότητα της προσθήκης του υποκοριστικού θι. Για τις θείες όμως ήταν συνηθέστατο το υποκοριστικό θιάκεζέ, θειούλα ή αλλοιώς τσάτσού-

λέ, κι όταν παραχώρησαν τα δυο αυτά θήματα και ταύτα την θέση τους στο ελληνικό θεία (μήπως και το θήμα δεν ήταν ελληνικό;) μόνον στο υποκοριστικό θείτσα, υπάρχει ακόμη και λέγεται. Το θεία είναι άγνωστο και 'σκλιρίστικο' (των κυριών, Αθηναίων κ.λ.) ενώ το θεία λέγεται με πολύ σεβασμό στις ηλικιωμένες, από ώριμους. Τέλος δεν πρέπει να παραλειφθῇ το γέρος και γριά που λέγανε τα παιδιά τους γονείς τους όταν τα χρόνια είχαν πια περάσει. Και τα δυο αυτά όπως και γενικώτερα το θείτσα και μπάρμπα, ήταν προσφώνηση τιμής από τους νεώτερους.

Η ονοματολογία αυτή, δεν είναι κενή από νόημα και δεν περιορίζεται στην έκφραση κοινωνικής ευγένικής συμπεριφοράς. Πέρα από τον σεβασμό και την στοργή, υπάρχει για και το ουσιαστικό νόημα που δίνει η οικονομική συμμετοχή, η ηθική παρουσία και συμπαράσταση, ο διευθυντικός χαρακτήρας στα πράγματα της οικογένειας από το συγχεριμένο μέλος. Αρχηγός της οικογένειας είναι ο Πατέρας, ενώ διαπούν είναι ήδη απόμαχος και έχει αποσυρθή κρατώντας απλώς τον τιμητικό τίτλο του αρχηγούγενάρχη. Γι' αυτό έχει και τον τίτλο του Νοικοκύρη (νικοκήρ). Ο μεγάλος γιός, είναι ο βοηθός και συμπαραστάτης του στη διοίκηση του «οίκου». Τις εντολές τις δίνει ο Πατέρας. Ο μεγάλος γιός, τον αναπληρώνει και μαζί εκτελεί όσα του ανατίθενται. Όλοι οι άλλοι, υπακούνε συνεργαζόμενοι για τα κοινά πραβλήματα της οικογένειας. Πάντα όμως όλα αυτά στα πλαίσια του καταμερισμού της εργασίας ανάμεσα στα δυο φύλα. Πλαϊ στον Νοικοκύρη, υπάρχει η Μάνα Νοικοκυρά (Νικοκήρεα ε στέπλισέ η νοικοκυρά του σπιτιού). Η Μητέρα Νοικοκυρά, έχει την ευθύνη για τα οικιακά έργα με κύριο βοηθό την μεγάλη νύφη, την σύνυγο του πρωτότοκου. Έτσι για το ζεύγος των γεναρχών, ο τίτλος Νοικοκύρης και Νοικοκυρά, πάλινε ουσιαστικό νόημα για τους εκτός της οικογένειας ενώ για την ίδια την οικογένεια το Πατέρας και Μητέρα τα λέει όλα. Ουσιαστικό όμως είναι και τα ζότ και ζόνγε του πρώτου ζευγαριού της οικογένειας γιατί έχουν διευθυντική θέση.

Οπωσδήποτε, μια προσεκτική μελέτη των χαρακτηρισμών αυτών των μελών της οικογένειας στην ευρύτερη σύνθεσή της που περιλαμβάνει τα παντρεμένα παιδιά με τις οικογένειές τους όπως ήταν παλαιότερα στα Μεσόγεια, έχει σημαντική σπουδαιότητα και δίνει μια αρκετά σωστή εικόνα του «μικρού γένους» και ακόμη και του γένους με την ευρύτερη όπως απαιτεί η σύγχρονη κοινωνιολογική ορολογία. Η συνεργασία, η αλληλεγγύη και η στοργή, συμπληρώνουν πανηγυρικά, την σχέση της συγγένειας και της δίνουν ένα ουσιαστικό περιεχόμενο. Αυτή μάλιστα η έννοια ήταν συνειδητοποιημένη και σαν γένος πολύ καθαρό. Αν και δεν ήταν άγνωστη η λέξη φάρα ή σπορά, που μάλλον είχαν κακή έννοια και χρησιμοποιόταν για το γένος που δεν είχε και πολλή υπόληψη, το σούρι και σιρί, σειριά ήσαν πολύ γνωστά για την έννοια του γένους. Οι συγγενικές οικογένειες του σο-

Από το ήθος της ζωής στα Μεσόγεια

γιού, είχαν τα σπίτια τους συνήθως σε μια γειτονιά κι απομακρυνόντουσαν μόνον όταν το κολούσαν οι ανάγκες της επεκτάσεως του σε αριθμό. Η αγχιστεία εξ ἀλλού, μεγάλωνε με το συμπεθεριό (χρουσκέτε) και πρόσθετε νέα δύναμη κι αίγλη, αφού οι γάμοι ήσαν μέλημα των γονέων και η προσωπική επιλογή αρκετά περιορισμένη από τους νέους τους ίδιους. Αυτό το τελευταίο θέμας έβλαπτε και πλήγωνε πολύ λιγότερο από ότι φαίνεται, τον συναισθηματικό κόδσμο των νέων. Ήταν δεδομένο πως χυρίως η κοπέλλα δεν έπρεπε «να μπει σε κατώτερο σπίτι» και δεν το ήθελε και η ίδια. Οι νέοι, «έκλεβαν» πολλές φορές την εκλεκτή τους αλλά και πάλι για να γίνει ένας γάμος οπωδήποτε με ζευγάρι που δεν ήταν από την ίδια «σειρά», αυτός ο τρόπος του «κλεφίματος» ήταν μάλλον πρόσχημα, για «τα μάτια του κόσμου», δικαιολογία των γονέων πως αυτό «δεν ήθελαν άλλα τα παιδιά κ.λ.» Στην πραγματικότητα δεν υπήρχε παρά σπάνια ουσιαστική αντίρρηση, διότι αν και από ἄλλη σειρά, ο νέος ή η νέα αλλά και οι οικογένειες τους κάθε άλλο παρά αποριπτέοι ήσαν σαν ἀνθρώποι. Το γενικό επίπεδο των Μεσογείτικων οικογενειών ήταν υψηλό ηθικά, δεν υπήρχαν στιγματισμένα κοινωνικά οικογένειες, οι νέοι και των δυο φύλων ζούσαν σεμνά και «νοικοκυρεμένα» κι όλα έτσι, πήγαιναν στο τέλος καλά.

Ωστόσο κάποτε, η υπερηφάνεια της οικογένειας που είχε αρχηγό τον Πατέρα και γενικά τον ἀντρα, πληγωνόταν και με την σειρά της πλήγωνε. Υπήρχε παλιότερα φυσικά, κάποια μορφή περιφρόνησης, για τους «εσώγαμπρους». Τον ἀντρα τον ήθελαν πάντοτε δημιουργό κι όχι να τα βρίσκει έτοιμα, όπως γίνεται στην περίπτωση που μπαίνοντας εσώγαμπρος, δεν είχε πολλά πράγματα να προσθέσει στο ήδη νοικοκυριό που βρήκε. Μια τέτοια απόφαση για εσώγαμπρο, ήταν απόφαση ανάγκης κι από τις δυσδιατροφές συνήθως. Μόνον το γεγονός πως οι γάμοι γινόντουσαν όπως σημειώθηκε ανδρεσσα σε νέους της ίδιας «σειράς» και δεν υπήρχε κοινωνική ή και οικονομική ακόμα διαφόρο, διόρθωνε τα πράγματα. Όσο για τα ἀτεκνά ζευγάρια, συνήθως πάντρευαν τα ανήψια τους κι έτσι με ιδεώδη τρόπο λυνόταν αυτό το πρόβλημα.

Εκείνο που πρέπει να υπογραμμιστή σαν κατακλείδα είναι πως στην οικογένεια και στο «νοικοκυριό» που έστηνε, στην Νέα (πόρτα που σήμαινε ακριβώς σπιτικό ευρύτερα) συνέτελείτο η διαδικασία του τίμιου και χρήσιμου κοινωνικού ανθρώπου ο οποίος έχοντας συνειδητοποιήσει τις αξίες της ηλικίας με την πείρα της και τα καταξιωμένα δικαιώματα της για τους μεγαλειτέρους αλλά και την ανάγκη στοργής για τους νεώτερους και προστασίας για τους αδυνάτους, μπορούσε υπεύθυνα να αντιμετωπίζει και τις υποχρεώσεις του απέναντι στην κοινότητα. Όσο περισσότερο και πληρέστερα, μπορούσε ένας ἀνθρώπος και των δυο φύλων να δώσει την εικόνα του νοικοκυρη, τόσο περισσότερο σεβαστός ήταν από την κοινωνία του αλλά και τόσο περισσότερο η τελευταία τον καλούσε να επεκτείνει την δρα-

στηριότητά του, διαχειριζόμενος και τα κοινά αν ήταν δυντρας και βοηθώντας ανάλογα αν ήταν γυναίκα, με την συμβουλή της.

Λίγες γραμμές για την «θέση της γυναίκας», είναι απαραίτητες για την σωστή αντληφή του τι σήμαινε οικογένεια αλλά και κοινωνία στο Μεσογείτικο χωριό. Και τόντο γιατί πολλά τα εσφαλμένα τα οποία λέγονται σχετικά με την γυναίκα. Το γεγονός όμως είναι πως ούτε «χαταπιεσμένη» ήταν ποτέ, στην κύριολεξία, ούτε ανεπιθύμητη. Η ονοματολογία που αναγράφηκε, ανταποχρίνεται στο αίσθημα και την αναγνώριση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας της γυναίκας, αλλά ακόμη, και σε μεγάλο βαθμό της οικονομικής και κοινωνικής της προσφοράς. Η αναλογία με τα ονόματα που έπαιρναν οι άντρες, είναι περισσότερο από εύλογη. Για το νοικοκύρης, το νοικοκυρά, το ζοτ το ζόνյα, τον Παπού το Μαμίτσα ή Μεμαί ε μάδε, το Μπάρμπας το θήρακε κι όπως σημειώσαμε τα δυο τελευταία και σαν τίτλοι προσφωνήσεις και για κάθε μεγαλείτερο στην κοινότητα που έτσι ζέσταινε τις σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της με την ιδεατή προέκταση της συγγένειας. Και οι συνήθειες όμως που επικρατούσαν σχετικά με την στάση απέναντι στις γυναίκες κάθε ηλικίας, είναι λαμπρά δείγματα αγάπης τιμής και στοργής για την γυναίκα. Αν δεν ήταν επιθυμητό στην οικογένειά να πλεονάζουν τα κορίτσια, αυτό δεν σημαίνει πως σαν φύλο ήταν περιφρονητέα. Σε χρόνους σκληρών αγώνων όχι μόνον οικονομικής φύσεως αλλά για την απλή επιβίωση με την διαφυγή των κινδύνων από την υποδούλωση στην ξένη κυριαρχία, η γυναίκα, ήταν έτσι κι αλλοιώς, το «αδύνατο» μέρος κι αυτό σημαίνει πρόσθετες ευθύνες και ταλαιπωρίες. Όταν γίνονταν υπέρμετρες, είναι φυσικό να προκαλούν δυσανασχέτιση. Από την άλλη μεριά προκαλούσαν επίσης αυστηρότερη συμπεριφορά απέναντί τους για να επιβαλλεται η απάρατητη τάξη που ευνοούσε και την απόδοση των μέτρων για την προστασία τους. Η εξισορρόπηση, ερχόταν με δλες αυτές τις μοναδικές στο είδος τους φροντίδες για την παρουσίαση τους στην κοινωνία με έναν τρόπο που να δείχνει όλη την αξιωσύνη των γονέων να έχουν αναθρέψει και φροντίσει μια κοπέλα «νοικοκυροπούλα» στην συμπεριφορά και το ντύσιμο ακόμη. Το «κορίτσι», ήταν μια λέξη που έκλεινε μέσα της δύο το πλέγμα αγάπης στοργής κι ευθύνης μαζί για την τύχη της κοπέλας. Δεν υστερούσε ουσιαστικά από εκείνην το «παιδί» (ντζάλι) για τ' αγόρι, κανονικά. Οι μοναχοκόρες φυσικά, είχαν τα περισσότερα «χαιδιά» (χαιδιτες) αλλά και τ' αγόρια επίσης όταν ήσαν λιγώτερα. Αν ήσαν μοναχογοιοί κι είχαν πολλές αδελφές, το πρόγμα άλλαζε κάπως κι έπαιρνε την μεγάλη μερίδα της φροντίδας και πάλι όμως αυτό γιατί είχε μεγάλο βάρος στις πλάτες του, να παντρέψει τις αδελφές του πρώτα κι όστερα να φροντίσει τα δικά του.

Το γόητρο της γυναίκας, έφθανε σε μεγάλο ύψος όταν γινόταν νύφη και μάνα, κι έφτανε στο κατακρύφο όταν γινόταν πεθερά. (Για την νύφη παραπέμπουμε στην Φορεσιά της Μεσογείτισας, Μαρίας Μιχαήλ-Δέδε).

Για την πεθερά όμως είναι αρκετό να υπενθυμίσουμε ένα παλιό έθιμο που έχει σβύσει σήμερα. Είναι χαρακτηριστικό της αγάπης και της καλής υποδοχής της νέας κόρης στο σπίτι της του συζύγου της αλλά και μαζί της απαραίτητης υπακοής στην πρώτη κυρία του σπιτιού, την πεθερά, για να μην διαταραχθή η τάξη με την νέα γυναίκα που γίνεται μέλος της οικογένειας. Είναι γνωστό πως η πεθερά δέχεται την νύφη με μέλι στην πόρτα του σπιτιού, ακόμη και σήμερα. Πριν όμως πολλές δεκαετίες, θυμόντουσαν ακόμη το παλιότερο έθιμο να παίρνει η πεθερά την νύφη από το χέρι, να την φέρνει γύρω στο σπίτι απ' έξω σταματώντας τρεις φορές, να χτυπά το πόδι της στη γη, ρωτώντας: «Θα μ' ακούς νύφη», κι η νύφη να πρέπει ν' απαντά «θα σ' ακούω μάνα» για να της δώσει το μέλι. Δυστυχώς κι αρκετά παράδοξα δεν έχουμε τραγούδια του γάμου για περισσότερα συμπεράσματα παλιότερα. Πραγματικά περίεργο διότι οι Μεσογείτες τραγούδησαν τα πάντα από την ζωή τους, έστω και με τα «στιχάρια» κι ακόμη γιατί άλλοι Έλληνες Αρβανίτες έχουν πληθώρα από τραγούδια για όλες ανεξαιρέτως τις φάσεις του γάμου. (βλ. Μαρίας Μιχαήλ-Δέδε Αρβανίτικα Τραγούδησαν τ.α και β.). Είναι όμως απόλυτα βέβαιο πώς ποτάμια από δάκρυα χύνονταν όταν η κοπέλλα έφευγε από το σπίτι της, ενώ με χαρές μεγάλες, την δεχόντουσαν νύφη στο σπίτι του συζύγου της.

Καμμιά διαφορά δεν υπάρχει και στα τραγούδια και μοιρολόγια ανάμεσα στα δυο φύλα. Αν είναι να γίνει κάποια παρατήρηση θα λέγαμε πως τραγουδιέται περισσότερο η κοπέλλα, ενώ η νέα γυναίκα μοιρολογιέται το ίδιο με τον νέο άντρα. Αυτό είναι χαρακτηριστικώτατο και χρειάζεται να το προσέξουμε ιδιαίτερα. Πόσα ακόμα λέει το ότι η λέξη μπλιε κόρη, δίνεται και σαν βαφτιστικό όνομα Μπλιο Μπιλιόνα κλ. σημαίνοντας το εξαιρετικό γυναικείο πλάσμα.

Κατανοούμε περισσότερο και καθαρώτερα όλα αυτά, αν λάβουμε υπ' όψιν μας την εποχή και τις συνθήκες της ζωής που έδινε στο παρελθόν ο χώρος της Μεσογαίας. Εποχή και συνθήκες φτώχειας απερίγραπτης, σκλαβιάς αρχικά κι αργότερα ενός τρόπου ζωής που είχε μορφωθεί σε μακραίωνη διάρκεια καταπλεσης, τρόμου και συνεχών κινδύνων, και που όπως είναι φυσικό δεν ήταν καθόλου εύκολο να ξεχαστεί τόσο απότομα μεταπελευθερωτικά. Σήμερα βέβαια όλα έχουν αλλάξει κι εδώ, έτσι που ουσιαστικά να μην μπορεί να γίνεται λόγος για Μεσογείτικο χωριό. Λίγες δεκαετίες πριν ο Αλεξ. Γέροντας που ευστοχώτατα ξεχώρισε τους Αρβανίτες σαν ελληνοηπειρωτικούς πληθυσμούς δίγλωσσους από τους θηριώδεις συμμάχους των Τούρκων-Τσουρκαλβανούς και τους χαρατήριζε «καθαρούς Έλληνες», ανδρείους, εργατικώτατους «ολιγολόγους» γενικά ενώ ειδικά τους Μεσογείτες επίσης, «πάντοτε ειρηνικούς, φιλήσυχους και φιλόξενους» δικαιούτατα, γράφει ακόμη: «..εις τα ακραία και ωραία χωρία των Μεσογείων, μόνον νοικοκυράδες υπάρχουσι, «Μεγαλονοικοκυράδες» μάλιστα

σήμερον. (Οι Αρβαγίτες της Αττικής. Αθήναι 1984) «Είναι βέβαιο πως η σημερινή Μεσογείτικη, ζωή, συνέχεια της παλαιότερης και μαζί δημιουργημά της εποχής μας στην οποία προσαρμόστηκαν κατά θαυμάσιο τρόπο, οφελει πάρα πολλά στο ήθος που καλλιεργήθηκε στους δύσκολους αιώνες της μακρόχρονης σκλαβιάς με το ιερό πείσμα και την ακλόνητη προσήλωση στις μεγάλες αρχές τού ελληνισμού των εποίκων και των γηγενών το ίδιο και ακόμη τον χριστιανισμό τους. Έτσι επέζησαν σαν Έλληνες, διατήρησαν την εθνική τους ταυτότητα και το ηθικό μεγαλείο τους σαν χριστιανοί, χωρίς να δελεαστούν από τα δύσα θα μπορούσε να τους προσφέρει το γεγονός ότι είχαν έρθει από μίαν άλλη περιοχή και οπωσδήποτε κάποιο είδος όχι βέβαια τυχοδιωκτισμού αλλά πάντως εναγώνιας αναζητήσεως καλύτερης τύχης στον χώρο της Μεσογαϊας της έδινε την φυσική ώθηση να εξακολουθούν για την ζήτονταν και πολύ περισσότερο να την αποδεχτούν δύσο τους προσφερόταν με τον νέο κατάκτητη του χώρου και το γεγονός πως στις τάξεις του περιελάμβανε πλήθος ανθρώπων με την ίδια γλώσσα που μιλούσαν έστω και παράλληλα με την ελληνική και οι ίδιοι.

Η αναφορά στο ήθος της Μεσογείτικης Ζωής, δεν είναι λεπτομέρειακή εδώ. Περισσότερη ανάλυση, θα έπαιρνε μεγάλη έκταση. Σημαντικώτατα στοιχεία όπως για κοινωνικές εκδηλώσεις π.χ. δεν αναφέρθηκαν όπως θα έπρεπε. Παραπέμπουμε για τον λόγο αυτό στις εργασίες: 1) Η Φορεσιά της Μεσογείτισσας, 1981 εκδ. Σ. Μπογιάτη. 2) Αρβανίτικα Τραγούδια και Μοιρολόγια α και β σειρές, 1978 και 1981, στις οποίες εκτός από τα κελμενα και φωτογραφικό υλικό. Ειδικά για τα Μεσογείτικα πανηγύρια, εκτός των αναφορών στα πιο πάνω βιβλία μας, θα δημοσιευτεί προσεχώς ειδική μελέτη. Ένα συμπλήρωμα, των κενών, επιχειρείται και με την εργασία που ακολουθεί. Η φορεσιά του Μεσογείτη.

II. Η ΦΟΡΕΣΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΓΕΙΤΗ

1. ΠΗΓΕΣ

Οι πληροφορίες για τη φορεσιά του Μεσογείτη πριν τις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα, είναι λίγες, σποραδικές και περιπτωσιακές χωρίς μεγάλη ακρίβεια και γενικά φτωχές.

Οι Ξένοι Ταξειδιώτες, είναι και πάλι οι κυριώτερες πηγές μας. Σύντομοι και λιτοί στις αναφορές τους στη φορεσιά του Μεσογείτη, είναι ωστόσο πολύτιμοι γιατί έγραψαν εκείνο που τους εντυπώσασε θετικά ή αρνητικά από διμεση έποπτεία. Το γεγονός αυτό είναι μάλιστα πολλαπλά χρήσιμο, αν λάβουμε υπ' όψη μας πως οι αναφορές στη φορεσιά δεν είναι ξεκομμένες, αλλά ενταγμένες μέσα σε κείμενα με περιεχόμενο χωροταξικό, οικονομικό, κοινωνικό και ιστορικό, πράγμα που δίνει άφθονα και εξαιρετικά πολύτιμα στοιχεία για την σαφέστερη ανάπλαση της εικόνας του Μεσογείτη και της φορεσιάς που είχε διαμορφώσει με τις πιο πάνω συνθήκες.

Η αρχαιότερη, είναι του προξένου Giraud σε περιγραφή της καταστάσεως στην Αττική στα 1674 προς τον πρεσβευτή της Γαλλίας De Duadell. Είναι χαρακτηριστικό πώς ξεχωρίζει τους Αρβανίτες της Αθήνας από τους Μεσογείτες και βρίσκει χαρακτηριστικά σημεία στους δεύτερους &ξια να μνημονεύθουν ιδιαίτερα: «...είναι πάρα πολλοί στα χωριά... Είναι πολύ εύρωστοι και γεμάτοι θάρρος αν και διαιτώνται πολύ φτωχικά... Βρίσκονται σε μεγάλη αθλιότητα και κάθε τόσο στη φυλακή επειδή δεν μπορούν να πληρώσουν φόρους και χαράτσι στο Δημόσιο. Ωστόσο αν κι έχουν τόση δυστυχία, πάρα πολύ σπάνια γίνεται κανείς τους Τούρκος... Έχουν σαν όπλα τους χαρμπιά τα οποία έχουν σχήμα λόγχης και την σφεντόνα που την ρίχνουν θαυμάσια... Πεζοπορούν πολύ γιατί ο σχηματισμός της φορεσιάς δεν τους εμποδίζει. Έχουν για δόλο ντύσιμο τους την πουκαμίσα τους και μια καμιζόλα πολύ στενή που το μανίκι της δεν φτάνει συνήθως πάρα έως τον αγκώνα, κάλτσες μακριές καμωμένες σαν παντελόνια, τεντωμένα και τόσο στενά ώστε να φορούν την πουκαμίσα έξω απ' τις κάλτσες. Η καμιζόλα και οι κάλτσες είναι από ένα είδος άσπρης τσόχας που την ονομάζουν σοκόφι, έχει δυο παλάμες μόνον πλάτος και στοιχίζει δυο άσπρα ο πήχυς. Φορούν ένα μικρό καπέλο από άσπρο κετσέ. Ο γύρος του είναι έξι δάχτυλα και το ύφος της σκούφιας πολύ μικρό όσο εκείνο ενός ζαχαρόφωμου της Βενετίας. αλλά πιο στενό. Έχουν ένα κορδονάκι που περνά κάτω από το σαγόνι τους και κρατά αυτό το καπέλο που διαφορετικά θα έπεφτε συνεχώς επειδή

είναι πολύ μικρό. Επάνω απ' τη φορεσιά, έχουν, εννοείται οι ευχατάστατοι, μια κάπα που τους φτάνει έως τα γόνατα με τα μανίκια ριγμένα... Οι γυναίκες έχουν φορεσιές από το ίδιο ύφασμα που τους φτάνουν έως τις φτέρνες...» Η περιγραφή αυτή είναι πολύ σημαντική διότι έγινε πριν την κατάληψη της Αττικής από τον Μοροζίνη στα 1688. Το σημειώνουμε ιδιαίτερα γιατί τότε οι Μεσογείτες, αναγκάστηκαν να καταφύγουν στα κοντινά νησιά και να επιστρέψουν χρύφα μόνον για την συγχομιδή των καρπών τους. Θα ήταν φυσικό να υπάρξει με την επαφή αυτή με τους νησιώτες, κάποια αλλαγή στη φορεσιά των Μεσογειτών. Δεν φαίνεται όμως να έγινε. Δικαιολόγημένα ίσως διότι δεν υπήρχαν βασικές διαφορές.

Η επόμενη μαρτυρία έρχεται από τον G. Magni, που φίλος του μαρκησίου De Noitel, του γράφει στα 1674 για τη φορεσιά των χωρικών της Βορειοανατολικής Αττικής, που βέβαια σχετίζεται με τα Μεσόγεια συνοριακά και γι' αυτό έχει χρησιμότητα η σύγκριση. «Οι άντρες φοράνε μια πάνινη πουκαμίσα που φτάνει και μπενοβράκια που φτάνουν ως τη μέση της γάμπας. Στο κεφάλι φορούν όπως σε όλη τη χώρα, κόκκινη σκούφια. Διατηρούν γένια γύρω απ' το πηγούνι. Για να προφυλαχτούν από τον ήλιο, στερεώνουν επάνω στο μέτωπο ένα μικρό καπέλο που το δένουν με δύο κορδόνια κάτω από το πηγούνι το ένα και το άλλο στον αυχαίνα...»

Έκατό χρόνια αργότερα ο Channdler, στα 1765, υπογραμμίζει «...Κύρια απασχόλησή τους είναι να μοχθούν... Ζουν στα βουνά, τα λαγκάδια και τις πεδιάδες ανάλογα με την εποχή δλλοτε σε κονάκια κι άλλοτε σε καλύβες φτιαγμένες από κλαδιά δέντρων... Σκληραγωγημένοι από μικροί στη δουλειά και την ζέστη, είναι γεροί και ρωμαλάσιοι... δεν δείχνουν το χρυμμένο τους κουράγιο παρά μόνον όταν η περίσταση τους δοθεί ή η καταπίεση τους αναγκάσει να ενωθούν για την επανόρθωση αδικιών που τους έγιναν. Η φορεσιά τους είναι απλή και κοντή. Δεν κατεβαίνει κάτω από τα γόνατα....»

Στα μέσα του 19ου αιώνα, ο F. Wickenden γράφει (*Seven days in Attika* «..είναι δύο Αρβανίτες. Φορούν τη μεγάλη βαρειά κάπα τους από μαύρο κατσικίσιο μαλί με τα μπαλώματα της και ρελιασμένη με κόκκινο ή μπλε κορδόνι.»)

Σημαντική είναι η περιγραφή της φορεσιάς των Αρβανιτών που δίνει ο Καστελάν. Ο Καστελάν είδε τους Αρβανίτες μακρυά από τα Μεσόγεια, στη περιοχή από Ναυαρίνο σε Φιλιατρά. Είναι όμως αξιοσημείωτο πως η περιγραφή του δεν διαφέρει από εκείνην του Ζιρώ που είδε στην Αττική, γενικά στους χωρικούς της κι όχι μόνον στους Αρβανίτες.

«Οι άντρες φορούν ασπρη βαμβακερή πουκαμίσα που φθάνει έως τα γόνατα. Έχουν καμιζόλα (είδος ζακέτας ανοιχτή επάνω ώστε ν' αφίνει το στήθος γυμνό, χωρίς μανίκια, ζώνη που κλείνει με χάλκινους τοκάδες, εφοδιασμένη με μικρές παλάσκες και διάφορα όπλα. Άσπρες κάλτσες με σειρήτια

Από το ήθος της ζωής στα Μεσάγεια

και φούντες που κλείνουν πίσω από το γόνατο και καταλήγουν στους αστραγάλους. Τυλίγουν συνήθως τα πέλματά τους μ' ένα χοντρό πανί και δένουν την πατούσα με λουριά όπως τ' αρχαία πέδιλα. Το κεφάλι τους σκεπάζεται από σκουφί από μαύρο πετσί στολισμένο με κρόσια και φούντες. Στις πλάτες τους μια φαρδύα κάπα καστανή ή άσπρη κεντημένη με χρώματα με μεγάλο ορθογώνιο γιακά που τον ρίχνουν στο κεφάλι να προφυλαχτούν από τις κακοκαιρίες.» Σημειώνουμε πως οι παλαιότεροι δεν θα δυσκολευτούν σε τίποτα εκτός από τον σκούφο, να αναπλάσουν την εικόνα ενός Μεσογείτη του πρώτου μισού του αιώνα μας, που παρουσιάζονταν αρκετά συχνά ακόμη, έτσι ντυμένος. (Kastelan lettres sur la moree et les îles cirico 1820).

Μερικές άλλες αναφορές, παλαιότερες όπως του Simonis Simonis 1360, και τα λεγόμενα Αναργύρεια Φύλλα (Καμπούρογλου Μηνημεία της Ιστορίας των Αθηναίων τομ. Γ' φύλλο τρίτο σ. 45) είναι πολύ ελειπτικές, και μόνον για πολύ λεπτομεριακή μελέτη χρήσιμες. Ο πρώτος γράφει, όχι για τους Μεσογείτες αλλά ευρισκόμενος στην Αλβανία, προφανώς στην ελληνική Βόρεια Ήπειρο. Αυτοί οι Αλβανοί είναι σχηματικοί. Έχουν το δόγμα των ελλήνων και είναι όμοιοι προς αυτούς σε όλα, ως προς το ντύσιμο και τους τρόπους. Γιατί οι Έλληνες καθόλου ή σπανίως χρησιμοποιούν κουκούλα αλλά δεσπρό καπέλο χαμηλωμένο εμπρός και σηκωμένο πίσω ώστε λαμπρότερα να εμφανίζεται η κόμη τους στα βλέμματα, γιατί για το μάκρος της κόμης τους υπερηφανεύονται πολύ. Στα Αναργύρια, «Οι Αθηναίοι... εις δε τους πόδας εφόρουν μικρά υποδήματα, οποία συνηθίζουν ακόμη οι χωρικοί της Αττικής.»

Κλείνουμε τις αναφορές αυτές με τα σχόλια του Διον. Σουρμελή στα (Συνοπτική Κατάστασις της πόλεως των Αθηνών) στα ισχυριζόμενα από τον Πουκεβίλ πως υπάρχουν πολλοί Αρβανίτες στην Αθήνα. «Επειδή η κατά την Ελλάδα Αλβανοί φορούσιν εν γένει έν ομοειδές ένδυμα λευκόν, όπερ εστι ενδυμασία αρχαία καθώς δλοι οι γεωργοί Έλληνες πλήν των νησιωτών...». Και με τις γραμμές αυτές, πολλαπλά χρήσιμες για γενικά συμπεράσματα που ξεφεύγουν από το περιορισμένο ενδυματολογικό ενδιαφέρον και στέκονται παρατηρήσεις καθοριστικές της εθνικότητας πλέον των Αρβανιτών σε αναλογία με τις παρατηρήσεις του Σιμεόνις, έχουμε την ουσία του θέματός μας.

Από τον Μπίρη τέλος, έχουμε την τελευταία και πιο σύγχρονη περιγραφή της Αρβανίτικης φορεσιάς στην Αττική, στο γνωστό βιβλίο του Αρβανίτες, που παραπέμπει και το πληρέστερο, με όλες τις αδυναμίες του σε μερικές σημεία.

2. ΤΑ ΤΕΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΦΟΡΕΣΙΑΣ

Α. Των παιδιών και εφήβων

Τα μικρά παιδιά, όπως των δυο φύλων, είχαν την ίδια φορεσιά βασικά, και τούτο από λόγους εντελώς πρακτικούς, όπως είναι ευνόητο. Στην πραγματικότητα, δεν μπορεί να γίνει καθόλου λόγος για «φορεσιά». Ένα κομμάτι ύφασμα του αργαλειού και ειδικότερα της οικιακής υφαντικής, ή ακόμη μια προβιακά κάποιου ζωντανού που σφάχτηκε και φαγώθηκε σπίτι, πασπαλισμένα με στάχτη, δένονταν στη μέση και έπεφταν σαν είδος φούστας, για τα παιδάκια που ακόμη δεν ήσαν σε θέση από την ίδια τους την ηλικία να ελέγχουν τις ανάγκες τους. Η στάχτη ήταν το αποροφητικό μέσο. Φυσικά το τρυφερό δέρμα των μικρών ερεθίζοταν και συχνά πλήγιαζε. Όσο δύμως κι αν αυτό ήταν κιόλας μια από τις τόσο οδεινηρές εμπειρίες που αποκτούσε το παιδί από τόσο νωρίς για τη σκληρή κι άβολη ζωή που το περίμενε, δεν μπορούσε να γίνει και διαφορετικά τουλάχιστον για τους πολλούς. Οι χωρικές μητέρες, δούλευαν πάρα πολύ σκληρά στο σπίτι και στους αγρούς, ώστε η ταλαιπωρία να τους έχει γίνει βίωμα, να μην μπορούν, δύπιστα άλλωστε οι χωριάτες επίσης, να καταλάβουν την ύπαρξη μιας διληγούσας με ανετέρετο τρόπο διαβιώσεως της. Δεν είχαν φυσικά ούτε καιρό ούτε μέσα για τίποτα καλύτερο. Παρηγοριόντουσαν δύμως με την ίδια που είχαν, πως έτσι «ψήνεται» το παιδί και θα γίνει π.χ. γερή γυναίκα, από εκείνες που σήκωναν τη σακκολέβια, το διπλό σακκί, γεμάτο κι ακόμα περισσότερο το αγόρι θα γίνει «μπούρρε» δάντρας δηλαδή με τα όλα του, που έχει να πει γερός και άτρωτος όχι μόνον από μικροπράγματα σαν τα δερματικά και τα παρόμοια, αλλά και πολύ σοβαρότερα.

Από τη μέση κι απόνω, κάποιο άλλο «σκουτί» ή «ρούτα», κάποιο δηλαδή άλλο κομμάτι υφάσματος που είχε σωθεί από τα παλιά ρούχα των μεγάλων, διαμορφωνόταν σε είδος μπλούζας κ.λ. ήταν αρκετό. Μπορούσε ακόμα το ύφασμα αυτό να ήταν ένα απλό κομμάτι, το οποίο να τυλιγόταν στο σώμα του παιδιού και να δενόταν ή να καρφωνόταν με όποιο τρόπο βόλευε.

Ασφαλώς δύμως κάτι καλύτερο θα πρέπει να υπήρχε από τα τέλη του περασμένου αιώνα, για τους ευπορότερους και κυρίως για τα Μεσογειτόπουλα που η μητέρες τους είχαν περισσότερη ώρα να ασχοληθούν μαζί τους, ή είχαν την τύχη να υπάρχουν μεγαλείτερες αδελφές σπίτι οι οποίες και κατά κανόνα πρόσεχαν τα πολύ μικρά αδέλφια τους, έως ότου μεγαλώσουν και οι ίδιες αρκετά για τη σκληρή ζωή στους αγρούς, πράγμα που

γινόταν γύρω στα δέκα τους χρόνια. Η κατάσταση αυτή άλλαξε μετά τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας. Ο σύγχρονος τρόπος ντυσίματος, επιβλήθηκε, αρχίζοντας με τα «βαφτιστικά», τα ρούχα που πηγαίνουν οι νοοί στη βάφτιση, χωρίς να περιορίζονται πια σχεδόν ποτέ στο λαδόπανο αλλά αντίθετα πάντοτε να φροντίζουν με τη μεγαλείτερη δυνατή επιμέλεια για τα δώρα που θα δώσουν στο νεοφύτιστο.

Με τη νέα εποχή, φορέσανε και παπούτσιάκια, κάτι αγνωστό πριν, που το πολύ πολύ, τα υποκαθιστούσαν τη βαρυχειμωνιά, καλτσάκια πλεγμένα με το άγριο εγχώριο μαλλί, προϊόν κι αυτό της οικιακής οικονομίας.

Όταν το αγόρι μεγάλωνε αρκετά ώστε να μπορεί να τρέχει στους δρόμους μόνο του, άρχιζαν οι φροντίδες και για το ντύσιμό του και μόνον τότε για τους πολλούς μπορούσε να γίνει λόγος για είδος φορεσιάς, που χρησιμοποιούσαν. Τα πράγματα άμως και τώρα ήσαν πάρα πολύ απλά μέχρι και τις τρεις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, τουλάχιστον για τις φτωχότερες τάξεις. Ένα απλό φόρεμα από ύφασμα του αργαλειού, σε ίσια γραμμή και με ένα στρογγυλό άνοιγμα για λαιμό, ήταν όλο ότι μπορούσε να έχει ο μικρός Μεσογείτης. Το καλοκαίρι με μπαμπάκι και το χειμώνα με μαλλί. Χοντρά πλεχτά ή υφαντά εσωτερικά πουκάμισα και φανέλες, τον προφύλαγμαν από το βαρύ κρύο. Πολλές φορές δεν γινόταν καθόλου συζήτηση για ποδήματα, και σχεδόν ποτέ για κάλτσες που ήταν εξαιρετική πολυτέλεια και δεν κρινόντουσαν απαραίτητες. Δεν έχουμε πληροφορίες, ή μάλλον καθόλου στοιχεία, για τι είδος πόδεση ήταν αυτή που υπήρχε όση και όταν υπήρχε. Λογικά άμως πρέπει να δεχτούμε πως και με τα παιδιά της ηλικίας αυτής, θα υπήρχαν χοντρά πανιά που τύλιγαν τα πόδια και κάποιο είδος σόλας από το γουρουνόδερμα θα στήριζε το είδος αυτό του υποδήματος. Γεγονός πάντως είναι πως η ξυπολυσία, ακόμα και το χειμώνα, ήταν ο κανόνας και για τ' αγόρια και για τα κορίτσια. Δεν διέφερε άλλωστε σε τίποτα η φορεσιά τους. Μόνον, πιθανώτατα, το φόρεμα των αγοριών, ήταν χοντήτερο. Ο διαχωρισμός, γινόταν αργότερα και μάλλον σταδιακά, μπορεί να πει κανείς. Όταν μεγάλωναν κάπως, περνούσαν το έβδομο-όγδοο έτος της ηλικίας τους, άλλα ακόμη και αργότερα, το φόρεμα αυτό, στον αιώνα μας τουλάχιστον, με την επίδραση των ξένων που είχαν εγκατασταθεί στα χωριά, έποικρενέ ένα σχήμα ξεχωριστό από εκείνο των κοριτσιών. Κάποια ζώνη, μισή, στο πίσω μέρος της μέσης και ακόμη να ανοίγει στις πλάτες και να κλείνει με σούστες κόπιτσες ή κουμπιά, γινόταν όλο και πιο πλατιά γνωστό. Η εισαγωγή των υφασμάτων «του πήχυ», ταίτι κ.λ., διευκόλυνε αυτό το σχέδιο, και οι αυτοσχέδιες ράφτρες επιθυμούσαν πολύ να ράβουν για τα παιδιά τους όπως και για όλους επάνω στα σχέδια που ντύνονταν οι «σκλήρες», οι «κυρίες» ντόπιες και ξένες όσο ελάχιστες κι αν ήσαν.

Η διαφοροποίηση άμως γινόταν και διαφορετικά γιατί στην ηλικία

αυτή το αγόρι, στον αιώνα μας, θα φορούσε και το βρακί (μπρέχε). Φτιαγμένο και πάλι από ευτελές ύφασμα, ήταν στενό και έφτανε όχαρα και αντιασθητικά κάτω από το γόνατο. Ωστόσο, το μήκος αυτό δεν φαίνεται αυθαίρετο. Εκεί έφταναν και τα βρακιά των μεγάλων, από όπου όμως άρχιζαν οι γκέτες, ενώ για τα παιδιά, η γύμνια ήταν το γενικό, και ίσως σε μερικές περιπτώσεις όπως σημειώσαμε να υπήρχαν ορισμένα καλύμματα για τα πόδια. Το είδος αυτού του ντυσίματος για τα μικρά αγόρια, φαίνεται πως υπήρχε και πολύ προ του 1879, οπότε έχουμε την πρώτη, την αρχαιότερη φωτογραφία από το Κορωπί, η οποία πρέπει να είναι και από τις ελάχιστες και παλαιότερες των Μεσογείων ασφαλώς. Είναι βέβαιο πως η κοριτσίστικη φορεσιά δεν άλλαξε από πολύ παλαιότερα, όπως μας διαβεβαίωνε η Μαρία Λαζ. Μιχαήλ, η οποία είχε γεννηθεί γύρω στα 1858-60. Υποψιαζόμαστε όμως κάποια μεταβολή στο φάρδος που είχε το μακρύ μονοκόδιμα αυτό φόρεμα, κοινό γι' αγόρια και κορίτσια. Για το κοριτσίστικο φόρεμα το υποψιαζόμαστε από την διήγηση της Μαρίας Λαζ. Μιχαήλ, πως όταν η φίλη της με την οποία είχαν πάει στο πηγάδι του Μύλου του Ντάβαρη που βρισκόταν στις ανατολικές παρυφές του Κορωπιού, για νερό κι εκείνη έσκυψε πολύ κι έπεσε μέσα, η Μαρία, πρόφτασε να τρέξει στα πρώτα σπίτια του χωριού και να καλέσει βοήθεια, η οποία δόθηκε εγκαίρως γιατί το φόρεμα της φίλης της Φωτεινής, την είχε κρατήσει, όπως ερμηνεύτηκε τότε, αρκετά καλά στο νερό είτε διότι κάπου είχε γαντζώθει, το πιθανώτερο, ή γιατί είχε μετά κρατηθεί, για κάποιο λόγο έξω από το νερό, με τη βοήθεια του φορέματός της. Πάντως, σε κάθε περίπτωση, το φόρεμα θα πρέπει να ήταν αρκετά φαρδύ. Το παρόμοιο φόρεμα του αγοριού, θα πρέπει να ήταν παλαιότερα το ίδιο φάρδυ. Αν μάλιστα η περιγραφή του Γουϊάντεν στα 1827, δεν πρέπει να είναι λάθος; τότε, τα μικρά Μεσογειτόπουλα, ασφαλώς φορούσαν και κείνα πουκαμίσα, των οποίων συνέχεια και απλοπόήση ήταν αυτό το φόρεμα το οποίο και θα είχε αρκετό φάρδος.

Θα πρέπει να σημειωθεί επίσης, πως η ίδια πουκαμίσα κεμίσακαμισάκι, διασώθηκε έως αργά, τις δύο περίπου δεκαετίες του αιώνα μας σαν το γιορτινό φόρεμα των αγοριών. Αυτό δείχνουν παλαιές φωτογραφίες, οι οποίες όμως δυστυχώς δεν είναι αρκετά ευκρινείς και κυρίως δεν είναι ολόκληρες. Σε μια φωτογραφία του 1898, στην οποία εικονίζεται μια τάξη μαθητών του δημοτικού, υπάρχουν πολλά κοριτσάκια και ανάμεσά τους τρία αγοράκια τα οποία ντυμένα προφανώς με τα καλά τους για το γεγονός της φωτογραφίσεως, διακρίνονται αρκετά καθαρά, όχι όμως δυστυχώς ολόκληρα, να φορούν πουκαμίσα, με πολύ φαρδυά μανίκια, και αρκετά μακρύ, να φτάνει κάτω από το γόνατο οπωσδήποτε. Δεν αποκλείεται, ακριβώς διότι τα μικρά δεν φορούσαν ζώνη στη μέση αλλά ούτε την πανομπρέκα και τα τίρκια των μεγάλων, οι ποκαμίσες τους, να ήσαν μακρύτερες από των μεγάλων, και ασφαλώς στενότερες, από αυτές, αλλά

φαρδύτερες από τα φουστάνια που φορούσαν αργότερα και που μπορούμε να περιγράψουμε. Στις αρχές του αιώνα, άρχισε να επιβάλλεται άλλος τύπος ντυσίματος, για τα αγόρια των πιο πλουσίων αλλά χυρίων των πιο νεωτεριζόντων. Τα Αττικιώτικα ντύνονται πια με ναυτικά, και παντελονάκια με σακάκια ευρωπαϊκού κοφίματος. Τώρα άλλωστε φορούν και ποδήματα 'βακέτο'. Οι κάλτσες αργούν ακόμη, όμως. Επίσης το κρύο αντιμετωπίζεται με κανονικά επανωφόρια, αν και του αργαλειού, βαμένα επίσης σπίτι πρόσινα σκούρο, κόκκινο πολύ βαθύ, αποχρώσεις του χυανού από γαλάζιο μέχρι πολύ σκούρο μπλέ.

Φορούν ακόμη μακριά παντελόνια και καμισάκια όπως οι μεγάλοι. Πριν όμως κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό και σχετικά με την αναφορά στο νεωτερισμό, θα πρέπει να σημειώσουμε κάτι ακόμη. Αυτή η υιοθέτηση του ευρωπαϊκού τρόπου ντυσίματος για τα παιδιά, που πάντως δεν ήταν οπωσδήποτε γενική είχε τις περισσότερες φορές, καθαρά κοινωνικά αίτια. Ξεκινούσε από την φιλοδοξία των γονέων να βοηθήσουν τα παιδιά τους να περάσουν σε έναν άλλο τρόπο ζωής. Τα έστελναν σχολείο, όχι απλώς για να μάθουν να διαβάζουν και να γράφουν. Τα προδρύζαν να τα σπουδάσουν, να τα κάνουν τους πρώτους επιστήμονες, αυτούς που θα έφερναν τα φώτα στο χωριό τους στον τόπο τους, ή που θα ζητούσαν στην πρωτεύουσα καλύτερη τύχη. Έκείνο όμως το οποίο πρέπει να σημειώσει κανείς, είναι η σύνδεση που έκαναν οι Μεσογείτες, του ευρωποϊσμού του ξενισμού στην πράγματικότητα, και της επιστήμης, της μάθησης. Το φαινόμενο βέβαια δεν είναι μοναδικό και πρωτότυπο. Θα πρέπει όμως να το χαροκτηρίσει κανείς δευτερογενές και κατά απομίμηση. Αμέσως με την απελευθέρωση αλλά και ακόμα στη διάρκεια της σκλαβιάς, η πρωτεύουσα και οι σπουδαστές του εξωτερικού, δίνανε τα πρώτα παραδείγματα. Στην πρωτεύουσα, άλλαζαν φορεσιά με το πέρασμα από τη μια τάξη στην άλλη και οι άρχοντες ξεχώριζαν για το ειδικό ντυσιμό τους. Οι σπουδάσμενοι στο εξωτερικό, απέβαλαν για πάντα την ελληνική ενδυμασία και ντυνόντουσαν στο εξής σαν «Φράγκοι» οπωσδήποτε. Κι ας θυμηθούμε εδώ, τις δυσκολίες και τις ειρωνίες που συγάντησε ο Κοραής όταν αποπειράθηκε στο Παρίσι, να χρησιμοποιήσει τη φουστανέλα. Οπωσδήποτε, η σπουδή, συνδυάστηκε στη σκέψη των Μεσογειτών, χωρίς καμία αμφιβολία επηρεασμένη από το παραδειγματικό των άλλων Ελλήνων που προηγήθηκαν στα γράμματα, με το «φράγκικο». Ήταν όμως σε δεύτερο αλλά σημαντικό λόγο και αποτέλεσμα της οικονομικής ανόδου των Μεσογειτών. Πολλές δεκαετηρίδες είχαν περάσει από τότε που είχαν αρχίσει ελεύθεροι πια, να αξιοποιούν τις μεγάλες τους ψυχικές δυνάμεις, την μοναδική φιλοπονία τους και το γερό μυαλό τους, σε έργα ειρήνης. Οσοδήποτε και αν παρέμεναν φτωχοί με την αγροτική τους οικονομία που περιορισμένα μπορούσαν να αναπτύξουν με τη φτώχεια τους εδάφους τους, κατέφερναν ωστόσο με τη βοήθεια και του ασκητικού τρό-

που ζωής που έκαναν από λόγους όχι μόνον οικονομικούς αλλά και ηθικών αρχών, να εξοικονομούν διτι χρειαζόταν για να εκπληρώσουν το πιο μεγάλο όνειρο της ζωής τους: Να «σπουδάξουν» ένα παιδί, να το «μάθουν γράμματα», να είναι καλύτερο από αυτούς. Και η σπουδή, δεν γινόταν με τις πουκαμίσες, τις καμιζόλες και τα τσαρούχια. Τα έξοδα της περιβολής, ήσαν ενσωματωμένα στα έξοδα της σπουδής γενικώτερα. Έτσι έχουμε και τα φαινόμενο, αγόρια της ίδιας οικογένειας, με μικρή διαφορά ηλικίας, το ένα να είναι ντυμένο με τα «φράγκικα» ενώ το άλλο να εξακολουθεί την παράδοση και να φορά τα χωριάτικα. Μια διαφοροποίηση που ήταν περισσότερο αισθητή, σε όποια ηλικία και υπήρχε και που όχι σπάνια, γεννούντες κρυφές θλίψεις σε ορισμένους που δε ξέφευγαν από το γνωστό και δεν είχαν την ελπίδα πως το καλύτερο θα έρθη και για αυτούς. Άλλο αν αυτή η ελπίδα δεν είχε συχνά κανένα λόγο να υπάρχει, μια και διτι υπήρχε είχε την ανεκτίμητη αξία του από μια πλευρά, τουλάχιστον. Σε μεγαλύτερη ηλικία, μετά τα δέκα, αρχίζει μια πιο επιμελημένη φορεσιά η οποία και θα εξακολουθήσει πέρα από την εφηβεία και τη νεότητα ακόμη, για να παραμείνει σε ορισμένα της σημεία, και πολύ αργότερα, ανάλογα με τη διάθεση αλλά, νομίζουμε έως ένα σημείο και το «στύλ» του κάθε ενός. Συγχεκριμένα, οι λεπτοί, μπορούσαν να εξακολουθούν σε αρκετά προχωρημένη ηλικία να ντύνονται όπως οι νεώτεροι τους, χωρίς να προκαλούν σχόλια και δεν παρουσίαζαν αντιαισθητική εικόνα.

Στο ότι οι νέοι μπόρεσαν να έχουν μια δική τους φορεσιά, και τούτο από τις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα, οφείλεται στο ότι υιοθετήθηκαν τα «φράγκικα» παντελόνια. Η συγχρηματική εξέλιξη με τους Αθηναίους και οι καθημερινές επισκέψεις στην πρώτεύουσα, έδωσαν νέες ιδέες για το ντύσιμο. Συγχρόνως η οικονομική καλυτέρευση αλλά και η ευχολη εξέρεση υφασμάτων, περισσότερο καταλλήλων για σχέδια στο κόψιμο, βοήθησε στην υιοθέτηση νεωτεριστικών τάσεων. Έτσι, αντικαταστάθηκε η πατροπαράδοτη πουκαμίσα και τα στενά παντελόνια που θα περιγράφουμε λεπτομερέστερα πιο κάτω, με την κομψότερη, πολύ περισσότερο επιμελημένη στο ράφιμο κι οπωσδήποτε με αυτό που θα λέγαμε «τη δική της χάρη» νέα πουκαμίσα, το καμισάκι. Το κομμάτι αυτό, ήταν αρκετά στενό κι εφαρμοστό από τους ώμους έως τη μέση, όπου και κοβόταν με ραφή. Από τη μέση και κάτω, φάρδαινε αρκετά αλλά με πολλές πιέτες ένα γύρω, έτσι που να δίνει την εντύπωση μιας πολύ κοντής φουστανέλας. Αυτό το τελευταίο γιατί το μάκρος, δεν έφτανε ούτε έως τα γόνατα. Εξ άλλου οι πιέτες αυτές, δρχιζαν ουσιαστικά από τους ώμους για την εμπρός πλευρά. Ήσαν όμως πάρα πολύ φιλές και γαζωμένες. Το καμισάκι(κι) ήταν ανοιχτό από το λαιμό έως το κάτω μέρος, σε δύο του δηλαδή το μήκος, εμπρός, κι έκλεινε με κουμπιά του εμπόρου (κουμπί ή κοκαλατσέ, την τελευταία ονομασία από την ύλη που ήσαν φτιαγμένα). Ο γιακάς θα ήταν απα-

Από το ήθος της ζωής στα Μεσόγεια

ραιτητα στενός, ἔνα-ενάμιση δάχτυλο φάρδος και όρθιος. Έκλεινε και αυτός με ένα κουμπί εμπρός. Όσο κι αν ήταν φαινομενικά μικρή λεπτομέρια αυτό, έδινε ωστόσο το ιδιαίτερο στύλ στο πουκάμισο. Έδινε μια σοβαρότητα στην εμφάνιση που υπογράμμιζε τη ρωμαλαιότητα και την ευλιγιστική των Μεσογειτών. Η κατασκευή του εξ ἄλλου με δλες της τις επι μέρους ιδιομορφίες, ανταποκρινόταν στα πολύ λίγα, τα σχεδόν ανύπαρκτα μέσα που υπήρχαν τότε για να μην είναι τσαλακωμένα τα περιλαΐμια γενικώτερα ώστε να μην παρουσιάζεται αυτή η αξιοθήνητη δύνη, που τόσο εύκολα έπαιρνε ο γιακάς, με το πέτο, με το να μην στέκεται σιδερωμένος στην θέση του. Κάτι δηλαδή που δεν το απόβυνγαν τελικά, όταν σιγά-σιγά, ο τελευταίος αντικατάστησε τον πρώτο. Γι' αυτό, ίσως και κράτησε αρκετά περισσότερο από ότι το καμισάκι ολόκληρο. Εξακολουθούσε δηλαδή να προτιμάται, κι όταν ένα απλό πουκάμισο θεωρήθηκε πιο πρακτικό, πιο απλό και πιο φτηνό ακόμα, χωρίς τις πιέτες, το κόψιμο στη μέση κ.λ που είχε το καμισάκι. Τα μακρύνα μανίκια, λογικά στο φάρδος τους, με τη στενή μανσέτα που επέτρεπε το φάρδος αυτό να τονίζεται, συμπλήρωναν την σοβαρή αλλά και μαζί πολύ χαριτωμένη εκείνη πουκάμισα που για τους νεαρούς ιδιαίτερα, ήταν το γιορτινό τους πουκάμισο.

Το ύφασμα, από το οποίο κατασκευαζόταν το καμισάκι, έπρεπε να είναι αρκετά λεπτό, για να μπορούν να σχηματίζονται οι πιέτες. Από εκεί και πέρα το είδος του υφάσματος, ήταν αποτέλεσμα της αγοραστικής δυνάμεως του καθενός. Αρχιζε από το απλό τσίτι, για τους «νοικοκυραίους» δύμας, μπορούσε να είναι και από σάντα κρούτα. Έτσι υπήρχε και διαφορετικός χρωματισμός. Το τσίτι με τα μικρά του γκριζωπά ή μπλέ τετραγωνάκια και τις γραμμές, όπως και το ημίλινο. Μονόχρωμο σε σταχτιές αποχρώσεις συνήθως άλλα φτηνά μπαμπακερά υφάσματα, και ακόμη ανοιχτόχρωμα κρέμ κ.λ στη σάντα-κρούτα, που δύμας, δεν ήταν, όπως σημειώθηκε, ούτε για τους πολλούς ούτε ακόμη για όσους είχαν περάσει την πολύ νέα ηλικία τους.

Δεν γνωρίζουμε από πότε ακριβώς, επικράτησε αυτό το κομμάτι της φορεσιάς στα Μεσόγεια. Γεγονός είναι, πως το βρίσκουμε πλατειά διαδομένο και σε διάφορες περιοχές, όχι μόνο της Αττικής, αλλά και στην Βοιωτία, Πελοπόννησο, τους ποικίλους γενικά επίσης. Πάντως στα Μεσόγεια, είναι γνωστό και αρκετά αγοράτητό από τις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα, όπως μας δείχνει το πολύτιμο φωτογραφικό υλικό που έχει διασώθει.

B. Των ανδρών

Από την μεταεφηβική ηλικία και πέρα, μπορούμε να κάνουμε λόγο, για πραγματικά τυποποιημένο είδος φορεσιάς, η οποία και επίσης μπορεί για

το λόγο αυτό, να χαρακτηριστεί σαν Μεσογείτικη. Χωρίς όμως, το υπογραμμίζουμε αυτό, και πάλι αυτό να σημαίνει πως στα διάφορα κομμάτια που την αποτελούν, υπάρχει μια αποκλειστική ιδιομορφία, κάτι που δεν μπορούμε να το συναντήσουμε όχι μόνο στο χώρο της Αττικής, αλλά και έξω από τα σύνορα της τελευταίας, σε άλλες περιοχές της Ελλάδος. Ένα σημείο, σημαντικώτατο, το οποίο και θα σχολιάσουμε στο οικείο κεφάλαιο. Οι Ξένοι, μας έχουν ήδη δώσει, αρκετά καθαρά στοιχεία, για το βασικό ντύσιμο των Αρβανιτών, αλλά ειδικότερα και των Μεσογειτών.

Από τις περιγραφές αυτές, μπορούμε να συμπεράνουμε, πως οι Μεσογείτες, αδιάνειτα αν ήσαν γηγενείς ή έποικοι από την Ἡπειρο, φορούσαν βασικά τα ίδια πράγματα τα οποία, προφορικές μαρτυρίες αλλά και φωτογραφικό υλικό, μας δείχνει για τις δεκαετίες που ακολούθησαν την απελευθέρωση των περασμένο αιώνα και τις πρώτες του δικού μας, που έφεραν και την μάλλον απότομη εγκατάλειψη της ιδιομορφίας στη φορεσιά.

Ένα άσπρο ποκάμισο (κεμίσεα) η πουκαμίσα, φαρδύ και με μάκρος έως τα γόνατα ή λίγο φηλότερα από αυτά, ήταν πάντα χαρακτηριστικό κομμάτι της φορεσιάς. Τα μανίκια ήσαν κι αυτά φαρδύα με μεγαλείτερο το άνοιγμα προς τα κάτω, κι ενώ το μάκρος τους συνήθως δεν έφτανε έως τον καρπό, αλλά τελείωνε, χωρίς μανσέτα, με ένα απλό γύρισμα γύρω στη μέση αγκώνα και καρπού. Ο γιακάς ήταν στενός και όρθιος, ενώ εμπρός, στο λαιμό και έως αρκετά χαμηλά στο στήθος, είχε ένα άνοιγμα με ένα κουμπί ή κανένα. Έτσι χαρακτηριστικώτατα, έμενε ανοιχτό και φαινόταν το στήθος ακόμα και με το χειμωνιάτικο χρύ. Αυτό το χαρακτηριστικό, το είχε ήδη παρατηρήσει από το 1797 ο Καστελόν. Ήταν πάντως μια συνήθεια που κάνει τον παρατηρητή να ξενίζεται, με την αντίθετα πολύ κλειστή πουκαμίσα που περιγράφαμε σαν αγαπητή των νέων, το καμισάκι. Μια αρκετά φαρδύά ζώνη με απλό τοκά, (λουρίδεα=η λουρίδα ή λουρίου-το λουρί) με όλο που συχνά δενόταν πολύ χαλαρά κι έπεφτε αρκετά χαμηλά από τη μέση κυρίως εμπρός, έδινε ιδιαίτερη χάρη και μεγαλοπρέπεια στην εμφάνιση αλλά και πλήρη άνεση στις κινήσεις.

Η πουκαμίσα ήταν φτιαγμένη από μπαμπακέρδ ύφασμα του αργαλειού, υφασμένο στο σπλίτι, με νήμα μονόχλων συνήθως. Αργότερα όμως ο χασές και άλλα ανάλογα υφάσματα «αγοραστά» ή «του πήχυ», αντικαταστήσανε βαθμιαία το ύφασμα του αργαλειού που τόσους κόπους είχε για τη γυναικα. Εξ άλλου, οι ράφτρες είχαν πληθυνθεί και εξελιχθεί με τη βοήθεια της ραπτομηχανής, και οι πουκαμίσες, είναι τώρα κατασκευασμένες καλύτερα. Δεν θα αλλάξουν όμως το σχήμα τους μέχρι το τέλος και τα σεβάσμια γεράματα θα την τιμούν έως τον τάφο.

Οι τεχνικές λεπτομέρειες της πουκαμίσας, δεν είναι και τόσο απλές. Οπωσδήποτε οι Μεσογείτισες, έβαζαν ασφαλώς «τα δυνατά τους» για να την κόψουν και να την ράψουν σωστά, από τον περασμένο κιόλας αιώνα.

Το πίσω μέρος της πουκαμίσας κοβόταν σε πέντε φύλλα. Τα δυο ακρινά ήσαν και με πλάτος γύρω στους είκοσι πέντε πόντους. Τα αμέσως επόμενα των πλαινών, τα μεσέα, ήσαν λοξά και άρχιζαν από τους ώμους με πλάτος επτά-οχτώ πόντων για να καταλήξουν σε σαρανταπέντε. Με ανάλογο πλάτος και τέλος ακριβώς στο κέντρο, υπήρχε ένα ακόμη φύλλο και αυτό λοξό που άρχιζε με πλάτος επτά-οχτώ πόντων και κατέληγε σε σαρανταπέντε.

Στο εμπρός μέρος αλλάζει το κόφιμο στον αριθμό των φύλλων αλλά και ακόμη στο, πλάτος τους. Στο κέντρο, υπάρχει ένα φύλλο που αρχίζει από τους ώμους με πλάτος δυο πόντων σε κάθε πλευρά του ανοίγματος, του λαιμού που σχηματίζεται τριγωνικό, καθώς το φύλλο φάρδαινε για να καταλήξει σε εικοσιδύο τουλάχιστον πόντους. Δίπλα του υπήρχε από ένα ακόμη φύλλο με το πλάτος που έχουν τα αντίστοιχα. Υπάρχουν τέλος δυο ακόμα φύλλα στα πλάγια από την αμασχάλη, λοξά και εκείνα που αρχίζουν σε πλάτος ανάλογα με το άνοιγμα της αμασχάλης και καταλήγουν σε τριάντα-τριανταπέντε πόντους. Τα φύλλα αυτά, δίνουν και την ιδιομορφία θα λέγαμε στην πουκαμίσα, γιατί αυτά σχηματίζουν τα πλαινά λούκια, τις κλίντες (κλήντετέ).

Ο γιακάς επίσης που όπως σημειώθηκε, ήταν όρθιος και γυριστός, με γουρζέρε, δηλαδή με τη στενή λουρίδα, απαιτούσε αρκετή επιδεξιότητα για να γίνει καλός. Τέλος, ωραιότατο και τεχνικώτατο ήταν το ράφιμο που γινόταν παλαιότερα με το χέρι και συγκεκριμένα μετρητό ανα δυο κλωστές του υφαδιού (γαζί με ντι φλ).

Το χειμώνα τον αντιμετώπιζαν ακόμη με το πλεχτό, ένα πολύ προσεγμένο μάλλινο, που δεν διέφερε από μερικές σημερινές ζακέτες. Ήταν βασικά του εμπορίου, «αγοραστό» κι ερχόταν από τη Γαλλία. Ήταν κομψό αλλά πανάκριβο και στην αρχή το φορούσαν μόνον οι νέοι. Αποτελούσε το σακακάκι των αρεβωνιασμένων και με αυτό γινότουσαν και γαμπρό. Διαρκούσε συνήθως όσο και η ζωή τους, γιατί το φορούσαν μόνο για «καλό» ή «την εκκλησία κ.λ. Σταύρωνε με πάνινα κουμπιά και δεν είχε πέτα και κυρίως γιακά. Γύρω γύρω ήταν ρελιασμένο με τρέσα.

Μερικές επιτήδιες νέες γυναίκες, επιχειρούσαν να το φτιάξουν μόνες τους. Η ξενόφερτη αυτή ζακέτα, όταν πια τα τίρκια με τα πανωβράκια έδωσαν τη θέση τους στα φράγκικα παντελόνια, έδωσε και τη μόρφη της φράγκικης φορεσιάς που άρχισε σιγά σιγά να καθιερώνεται.

Το πλεχτό αυτό, νεώτερο και ξενόφερτο όπως σημειώθηκε, αντικατέστησε την χλασσική καμιζόλα ή πόχα, που την αναφέρουν και οι Ξένοι. Ήταν πάνινη, υφαντή για καλοκαίρι, από μάλλινο επίσης υφαντό ή και πλεχτή ακόμη για το χειμώνα. Το κόφιμό της ήταν πάρα πολύ απλό και δεν χρειαζόταν ειδικός τεχνίτης για να την φτιάξει. Ήταν αρκετές οι γνώσεις και η επιτηδειότητα που είχαν οι ίδιες οι χωρικές για την κατασκευή

της όπως η γυναικεία, δεν έκλεινε μέχρι κάτω, αλλά έμενε από το στομάχι και κάτω ανοιχτή, κάνοντας ένα τριγωνικό άνοιγμα. Φαίνεται πώς δεν είχε πάντοτε μανίκια, παλαιότερα, ή ακόμη πως ήσαν άλλοτε μέχρι τον άγκωνα, στενά, κι ας φοριόταν πάνω από τη φαρδομάνικη πουκαμίσα. Δεν είναι μόνο η μαρτυρία του Ζιρώ που μας υποχρεώνει σε αυτή την υπόθεση. Ποτέ οι αγρότες δεν ήθελαν τα χέρια τους σκλαβωμένα. Άντρες και γυναικες, προτιμούσαν να έχουν τα μανίκια τους φηλά πάνω από τον καρπό. Οι γυναικες φορούσαν βραχιόλια και ίσως να υποθέτει κανείς πως επίτηδες δεν άφηναν γυμνά τα χέρια τους για να φαίνονται καλύτερα έτσι τα στολίδια τους. Οι άντρες όμως δεν φορούσαν τίποτε. Ούτε καν ωρολόγια που πολύ αργά, μετά τα μέσα του αιώνα μας και μόνο όταν γενικεύτηκε και δεν υπήρχαν της «τσέπης», τα δέχτηκαν. Διατηρούσαν όμως το μανίκι έτσι φηλά από τον καρπό από μια αισθητική αντίληψη η οποία καλλιεργήθηκε, προφανώς, από λόγους πρακτικούς αρχικά, και κυρίως καθαριότητας. Όπως συνήθιζαν να ακουμπούν και τα δυο τους χέρια στα τραπέζια κ.λ., ήταν φυσικό να λερώνονται εύκολα. Οι δουλειές τους εξ άλλου, τόσο στο σπίτι με τα ελάχιστα μέσα, όσο και στους αγρούς, απαιτούσε ανασηκωμένα μανίκια, για άντρες και γυναικες.

Πάντως, από τότε που καταργήθηκε η μακρυά δισπρη πουκαμίσα και επεκράτησε το σημερινό κοντό πουκάμισο που μπαίνει μέσα στη πανομπρέκα, η καμιζόλα είχε μανίκια κανονικά, λίγο πάνω απ' τον καρπό.

Η απλή όμως αυτή καμιζόλα, πήρε άλλη μόρφη και έγινε πάρα πολύ αξιοπρόσεχτη, με την επιδραση όπως λέγεται της Σουλιώτικης φέρμελης. Με το νέο, αρκετά προσεγμένο και πολύ εντυπωσιακό τύπο που πήρε, άλλαξε και τ' όνομα για να ξεχωρίζει από την απλή, χωρίς βέβαια ποτέ να πάφει να είναι καμιζόλα. Ονομάστηκε κλειστό, και το νέο όνομα απέδιδε θαυμάσια το σχέδιό της από μια πλευρά. Τα δυο εμπρός φύλλα, ήσαν στο άνοιγμα κομμένα τόσο λοξά με πλατύτερο το επάνω μέρος ώστε να κλείνουν σταυρωτά επάνω πλαϊς στο στέρνο. Υπήρχαν κουμπιά και θηλιές άνισες και από τις άκρες των δυο φύλλων με αποτέλεσμα να κλείνουν το ίδιο δεξιά και αριστερά, που ήταν το συνηθισμένο. Έτσι με το κούμπωμα και τις δυο σειρές κουμπιά, σχηματίζοταν ένα εντυπωσιακό τριγωνοειδές σχήμα που ήταν αρκετά διακοσμητικό, σοβαρό και αξιοπρεπές και που συγχρόνως δεν διέφερε από ένα κομμάτι στρατιωτικής φορεσιάς. Αρκετά κοντό, αφηνε να φαίνεται ολόκληρο το ζουνάρι, κι έδινε ένα έντονο χαρακτήρα ανάλαφρης αλλά ανδροπρεπεστάτης εντυπώσεως. Τα μανίκια ήσαν λογικά στενά και γενικά το φάρδος τους χωρίς να είναι υπερβολικά στενό, ήταν τόσο όσο να μην στερεί τίποτε από την κομφότητα της εφαρμογής. Όχι μόνον κλειστό, κουμπωμένο ήταν εντυπωσιακό, αλλά και όταν μόνο ορισμένα κουμπιά έκλειναν, πράγμα σύχνοτατο και πάλι ήταν πολύ ωραίο

διότι άλλοτε σχηματιζόταν εντυπωσιακό ελεύθερο πέτο επάνω, κι άλλοτε, κλειστό επάνω άφινε ανοιχτό· ένα τριγωνικό σχήμα κάτω προς το στομάχι που επέτρεπε να φαίνεται το πουκάμισο ή το γιλέκο επάνω από το ξουνάρι. Αρχικά, θα πρέπει με βεβαιότητα να πούμε, ήταν δισπρο, όπως άλλωστε και τα πανωβράκια. Με το πέρασμα του χρόνου και με τις επιδράσεις της ελευθερίας στο ντύσιμο και το χρώμα, έγινε κι αυτό κυανό βαθύ, ή ακόμα και πολύ βαθύ μπλέ μαύρο. Το άσπρο πάντως εξακολούθησε να συνυπάρχει μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα οπότε φαίνεται πως οριστικά παρεχώρησε τη θέση του στο μπλέ. Παράλληλα όμως με την καμιζόλα αυτή και ίσως λίγο νωρίτερα που πάντως τοποθετείται από το γαλάζιο της χρώμα μετά την απελευθέρωση υπάρχει μια που δεν έχει την αυστηρότητα και την υποβλητικότητα της προηγούμενης αλλά έχει μια κομφότητα και χάρη που μόνον σαν νεανική μπορεί να χαρακτηριστεί. Η καμιζόλα αυτή, δεν γνωρίζουμε πόσο διαδομένη ήταν, διότι δείγματα δεν υπάρχουν πια από πάρα πολύ καιρό, και δεν μπορούμε να κρίνουμε. Αν έτσι, καταπιανόμαστε με την περιγραφή της και την αναφέρουμε, είναι διότι το μοναδικό κομμάτι που βρήκαμε στο Κορωπί, ανήκε σε άνθρωπο που δεν μπορεί να έχει, λογικά, νεωτερίσει τουλάχιστον σε σημείο υπερβολικό. Ανήκε στον Κωνσταντίνο Παπαϊωάννου, ο οποίος είχε μεν την οικονομική ευχέρεια, αλλά η γνώμη που έχει διασωθεί για τον χαρακτήρα του, δεν τον φέρνει καθόλου ριζοσπάστη και νεωτεριστή. Αντίθετα, από οικογένεια ιερέων, πατέρα, παπού, θείο, γόνος δηλαδή του Παπαγιάννη και έγγονος του Παπασιδέρη, με έναν ακόμη ιερέα από πλάγια γραμμή τον Παπακώστα, είχε αυστηρή συντηρητική ανατροφή και έζησε πάντα μέσα στο ίδιο το χωριό που οπωσδήποτε δεν άνεχόταν πολλούς νεωτερισμούς. Έτσι λογικά, δεν πρέπει με κανένα τρόπο να θεωρηθεί πως βρισκόταν έξω από το συρμό ντυσίματος της περιοχής του. Θα πρέπει και άλλοι νέοι σύγχρονοι του να φορούσαν παρόμοιες.

Η καμιζόλα αυτή, γαλάζια στο χρώμα, δεν κλείνει καθόλου και δεν έχει κανενός είδους πέτο κ.λ., ούτε και γιακά φυσικά. Δεν σταυρώνει όπως η άλλη και δεν υπάρχει κανένα κουμπί ή θηλειά για να κλείνει εμπρός. Μένει ανοιχτή αν και τα δυο εμπρός φύλλα, είναι αρκετά πλατειά ώστε σχεδόν να εφάπτονται. Έχει ένα-γύρω μια τρέσα σε χρώμα καφέ, όπως και στο μαντίκι, που αρχίζει από τον ώμο και χαμηλά επάνω από τον καρπό, σχηματίζει ένα διακοσμητικό ρομβοειδές σχήμα. Στα πλάγια και κατά πολύ περιέργο τρόπο στις ραφές τις πλαϊνές και κάτω από την αμασχάλη έως τη μέση περίπου του μάκρους όλης της καμιζόλας, έχει από καφέ κλωστή κεντήματα. Όπως είναι φυσικό τα κεντήματα αυτά δεν φαίνονται καθόλου όταν τα χέρια είναι στη φυσική τους θέση και δεν μπορεί να καταλάβει κανείς τι λόγο έχουν να υπάρχουν εκεί. Ίσως όμως, να έχουν σκοπό να προκαλούν την εντύπωση όταν χόρευε ο νέος που τη φορούσε οπότε και τα χέρια του ήταν σε

θέση που επέτρεπαν να φαίνονται. Αυτή είναι η μόνη υπόθεση που μπορι να κάνει κανεὶς λογικά.

Οπωσδήποτε το τεμάχιο αυτό, είναι πάρα πολύ ωραίο. Δεν γνωρίζου με πώς το συνεδύαζαν με την δλλη τους φορεσιά οι Μεσογείτες. Ίσως όμω το φορούσαν και με άσπρα και μπλέ πανωβράκια και μάλλον με δισπρο ι χρωματιστό υφαντό ζουνάρι που πολύ το συνήθιζαν. Δεν έχουμε δυστυχώ δείγμα για να υποθέσουμε πως και τα πανωβράκια ήσαν από το ίδιο χρώ μα. Όμως αργότερα τα ευρωπαϊκά παντελόνια, σχεδόν αποκλειστικά του λάχιστον για τους νέους αλλά και τα μισοφόρια της νέας Μεσογείτισας, είχαν αυτό το χρώμα.

Επάνω από την καμιζόλα ή μέσα από αυτήν, φοριόταν το γελέκι που λεγόταν και σταυρωτό επειδή σταύρωναν τα εμπρός φύλλα. Ήταν χωρίς μανίκια κι άλλοτε ίδιο στο κόφιμο με την καμιζόλα ή κλειστό, άλλοτε με μικρές παραλλαγές, κυρίως επάνω στα εμπρός φύλλα που συχνά σχημάτιζαν πέτο και δεν ήσαν τόσο πλατειά ώστε να κλείνουν σταυρώνοντας όπως η καμιζόλα-κλειστό.

Το γιλέκι είχε χρώμα πάντα σε αποχρώσεις του κυανού αλλά αν κρίνουμε από την καμιζόλα που περιγράφαμε πιο πάνω; δεν αποκλείται σε μερικές περιπτώσεις νέοι άνθρωποι να πρότιμούσαν ένα κυανό πολύ ανοιχτό όπως εκείνο το γαλάζιο της καμιζόλας:

Οπωσδήποτε, ήταν το πιο περιποιημένο τεμάχιο της νεανικής φορεσιάς κι ξεχώριζε από τα άλλα ακριβώς γι' αυτό. Φαίνεται πως παλαιότερα, τα πολύ νεανικά γιλέκα και τα γαμπριάτικα είχαν και κεντήματα. Βρήκαμε ένα στο Κορωπί το οποίο και πάλι ανήκε στον Κωνσταντίνο Παπαϊωάννου πòυ συναντήσαμε πιο πάνω με την γαλάζια καμιζόλα. Το ύφασμα ήταν προφανώς εγχώριο, φτιαγμένο στον αργαλειό του σπιτιού από μπαμπακερή κλωστή, γνωστό σαν τραντάρε, όπως ήταν άλλωστε όλα τα υφάσματα για γιλέκια, καμιζόλες και πανωβράκια που αναφέραμε. Το χρώμα σε μια απόχρωση κυανού μέσης φωτεινότητας, επέτρεπε να φαίνεται και το λευκό στημόνι. Τα εμπρός φύλλα, είχαν το κόφιμο που ήδη περιγράφαμε στο κλειστό. Πίσω όμως στις πλάτες, είναι χωρισμένο σε δυο φύλλα τα οποία κλείνουν με ένα αρκετά λεπτό γαϊτάνι από χρυσή κλωστή και μπλέ, το οποίο περνά από τα «κακοφούλια», ανοίγματα που έχουν γύρω τους μέταλλο σε είδος κοτσίδας, σταυρώνοντας δηλαδή το ένα με το άλλο σε σχήμα χ. Αυτό είναι μια πρωτοτυπία, ή μάλλον κάτι το ξεχωριστό που δεν μπορούμε δυστυχώς και πάλι να πούμε πόσο συχνό ήταν μια και δεν έχουμε υλικό για περισσότερα. Με χρυσή κλωστή επίσης και διακριτικές αποχρώσεις κέτρινου, μπλέ, πράσινου είναι και τα κεντήματα που έχει το γιλέκι στα εμπρός φύλλα και προς τα πλάγια. Ολόκληρη κεντημένη, με το μονόγραμμα επίσης κεντημένο, στο επάνω μέρος, είναι η εξωτερική τσέπη

του γιλέκου στο αριστερό φύλλο. Οι κλωστές είναι στριψμένες, σαν κορδονέτο, όχι πολύ χοντρές και μεταξωτές. Σε αντίθεση με τα σχέδια που κεντούσε η Μεσογείτισα, στη φορεσιά της και που πρέπει να δεχτούμε το συμβολισμό τους (βλ. κεφαλ. Πίθαινοι Συμβολισμοί). Η Φορεσιά της Μεσογείτισας εκδ. κ.λ. ως άνω) στα κεντήματα του γιλέκου όπως και της καμιζόλας που αναφέραμε, δεν πρέπει να υπάρχει κανένας συμβολισμός. Πρόκειται βασικά για το προσφιλέστατο «σαλιγκαράκι» που το κεντούν σε πανελλήνια κλίμακα στις φορεσιές σε απλές γραμμές που έχουν διακοσμητικό χαρακτήρα. Στο σύνολο θυμίζουν πολύ τα κεντήματα που έχει η φέρμελη και θα πρέπει να δεχτούμε πως προφανώς από εκεί είναι εμπνευσμένα. Όσο για το μονόγραφμα, το οποίο βρίσκουμε και σε άλλα γιλέκια να ξεχωρίζει με το κίτρινο μετάξι που είναι κεντημένο, ήταν ο συρμός που το δικαιολογεί. Είναι η ψυχολογία του ανθρώπου που ελεύθερος πια έχει τη δική του θέση κάτω από τον ήλιο, την οντότητά του και το όνομά του. Το γιλέκι στο σύνολό του είναι πάρα πολύ κομφό και δίνει μια εντελώς άλλη χάρη στη φορεσιά ολόκληρη, ιδιαίτερα στους νέους. Η επιμέλεια της κατασκευής του σε περιπτώσεις σαν αυτή που περιγράφουμε εδώ δίνει την εντύπωση πως πραγματικά οι Ελληνοράφτες, φρόντιζαν στην πρώιμη αυτή εποχή την εμφάνιση των Μεσογειτών και ιδιαίτερα των νέων που είχαν την οικονομική δυνατότητα να τους επισκέπτονται. Για το γεγονός αυτό, δεν υπάρχει καμμιά απολύτως αμφισβήτηση για δύο προτιμούσαν τη φουστανέλα. Κατασκευή και κέντημα ήταν ολόκληρο έργο του Ελληνοράφτη και των συγεργατών του. Το ίδιο όμως και το κλειστό και το σταυρωτό κατά κανόνα.

Σχετικά με τους Ελληνοράφτες και τις σχέσεις τους με τα περίχωρα των Αθηνών και τα Μεσόγεια μας έδωσε μερικές πληροφορίες ο κ. Ευάγ. Πανάς, ο οποίος εξακολούθει την οικογενειακή του παράδοση, γύρω από την ελληνική φορεσιά, όχι βέβαια κατασκευάζοντας φορεσιές αλλά συγκεντρώνοντας ακόμη διάφορα τεμάχια και κοσμήματα τα οποία μεταπωλεί. Έγγονος ελληνοράφτη, θυμάται τις επισκέψεις των τεχνιτών αυτών στα Μεσόγεια και τις συναλλαγές τους με τους Μεσογείτες. Τους καλούσαν οι εύποροι Μεσογείτες για να σχεδιάσουν κι εκτελέσουν ορισμένη φορεσιά ή κομμάτια της τα οποία σχετίζονταν περισσότερο με την ίδια τη φουστανέλλα ή ανάλογα της. Ακόμα όμως και γυναικεία σιγούνια στον τύπο γρίζας κ.λ. Ο ελληνοράφτης εγκαθίστατο στο σπίτι που τον είχε καλέσει, για χρονικό διάστημα αριστης διάρκειας, που μπορούσε να φτάνει και τους μήνες. Εργαζόταν εκεί και πληρωνόταν με τη συμφωνία που είχε γίνει. Στη διάρκεια της παραμονής του στο χωριό, πήγαιναν κοντά του και τον βοηθούσαν νέοι αλλά κυρίως τα κορίτσια που είχαν σχέση με το σπίτι όπου έμενε. ή και άλλα τα οποία ήθελαν να εργαστούν. Έτσι μάθαιναν και ντόπιοι τη δουλειά και κυρίως την κατασκευή της γκρίζας που γρήγορα έγινε επάγγελμα αποκλειστικό των ίδιων των Μεσογειτών.

Στη διάδοση της τέχνης αυτής και ιδιαίτερα στο άσπρο χέντημα που υιοθέτησαν οι χωρικοί της Αττικής για τις ποδιές στον αιώνα μας, συνετέλεσε πάρα πολύ η προσπάθεια της εταιρίας Σίγγερ, να πείσει τον κόσμο να αγοράσει τις μηχανές ραφίματος και κεντήματος. Πλήρωνε δασκάλους οι οποίοι περιερχόντουσαν τα περίχωρα των Αθηνών και έκαναν δωρεάν μαθήματα. Έτσι πέτυχε και μηχανές να διαθέσει αλλά και έστω χωρίς να είναι βασική επιδίωξη, να διαδοθεί η μηχανή με δλες τις τεράστιες ευεργετικές συνέπειες.

Η πανομπρέκα (πανωβράκι), ήταν χαρακτηριστικό κομμάτι της φορεσιάς, και πήρε ασφαλώς την ιδιομορφία της στα Μεσόγεια, με το πέρασμα του χρόνου. Ήταν ένα βρακί πολύ εφαρμοστό στους μηρούς και έφτανε κάτω από τα γόνατα όπου και τελείωνε. Στο επάνω μέρος ήταν αρκετά φαρδύα, απότομα, κι έκανε πολλές σούρες όπως δενόταν στη μέση με το κορδόνι που είχε περασμένο (τη μουζουμπρέκα). Έτσι, δεν έμοιαζε καθόλου με τη νησιώτικη βράκα. Η εντύπωση που έδινε, ιδιαίτερα στους νέους και τούς υψηλόκορμους, ήταν πολύ έντονη. Ιδιαίτερα, όταν την φορούσαν με κοντό πουκάμισο (χειμίσε) το οποίο έμπαινε μέσα στη μέση και άπο επάνω φοριόταν το ζουνέρι, με δυο και τρεις γύρες.

Το ύφασμα από το οποίο ραβόταν, ήταν μπαμπακερό, σε αποχρώσεις του κυανού που κλιμακώνονταν από αρκετά βαθείες έως το κυανό-μαύρο. Το χειμώνα όμως μπορούσαν να είναι και από μάλλινο ύφασμα και πάλι του αργαλειού. Για τους ηλικιωμένους μάλιστα, η καθημερινή πανομπρέκα μπορούσε να είναι σε χρώμα καφέ, από χοντρότερο μάλλινο νήμα, πάντα του σπιτικού αργαλειού. Πώς ήταν αρχικά η πανωμπρέκα, δεν μπορούμε να ξέρουμε. Πάντως οι περιγραφές των Ξένων Ταξειδιωτών, μας μιλούν με επιμονή για πολύ στενό βρακί, ή για κάλτσες πολύ στενές και μακριές που μοιάζουν σαν βρακί, όπως σημειώθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Μια περιγραφή που δεν φαίνεται εντελώς ιδιόμορφη για τα Μεσόγεια άλλωστε. Οπωδήποτε έτσι την βρίσκουμε από τον περασμένο αιώνα κι έτσι έμεινε μέχρι τα μέσα του δικού μας, οπότε και χάθηκε κι αυτή μαζί με ολόκληρη την φορεσιά στην οποία ανήκε.

Τα τίρκια (τιρκjέτε) δεν διέφεραν από τις γνωστές γκέτες. Έχλειναν πίσω με κόπιτσες. Κάτω από το παπούτσι, στερεωνόντουσαν με ένα λουρίδι πάνινο όπως οι συγχρισμένες γκέτες. Ήσαν φτιαγμένες από ύφασμα χοντρό του αργαλειού, μάλλινο, και συχνά, σχεδόν πάντα περασμένο στην νεροτριβή. Προτιμούσαν το κατσικίσιο μαλλί για να είναι αδιάβροχες.

Μάλλον θα πρέπει να δεχτούμε πως τα τίρκια, είναι το πιο τελευταίο κομμάτι της Μεσογείτικης ανδρικής φορεσιάς, και πως υιοθετήθηκε πραγματικά όταν έγινε ευρύτερα γνωστή στην Αττική και ιδιως στην Αθήνα η φουστανέλλα των Σουλιωτών, όπως σημειώνει ο Μπίρης στους Αρβαντές... σ.319, Αθήναι 1960. Είναι μια απλοποίηση των τουζουκιών. Ωστό-

σο θα πρέπει να διατηρηθούν και αρκετές επιφυλάξεις αν γίνει μια άλλη θεώρηση του σημείου αυτού, με βάση την ονομασία τίχος που στο λεξικό του Χριστοφορίδη, (ερμηνεύεται σαν περικνημίς, σκέπασμα της κνήμης. (βλ. Λεξικόν της Αλβανικής Γλώσσης, υπό Κωνσταντίνου Χριστοφορίδου εν Αθήναις 1904), ενώ συγχρόνως σημειώνεται πως η λέξη του ζλούχ, είναι η αντίστοιχη τουρκική. Φαίνεται με άλλα λόγια λίγο περιέργο, παρά το γεγονός πως υιοθετήθηκαν τα τίχια τόσο αργά και σε μια εποχή που τα αρβανήτικα δύο και περισσότερο ξεχνιόντουσαν, να χρησιμοποιηθεί η σκιπέταρικη λέξη αντί αυτής την οποία χρησιμοποιούσαν οι ίδιοι οι άνθρωποι που τα εισήγαγαν, οι Σουλιώτες. Πολύ περισσότερο μάλιστα δταν στα Μεσόγεια είχε ήδη απονήσει η μνήμη της αρχικής προελεύσεως των εποίκων. Ακόμα δταν δεν υπήρχε τίποτα το ανάλογο σαν κομμάτι φορεσιάς, για να έχει διατηρηθεί η λέξη εκφράζοντας κατά κάποιο τρόπο την ίδια έννοια.

Όπως όμως και αιν είναι το πράγμα, γεγονός παραμένει πως οι Μεσογείτες, δεν φαίνεται να χρησιμοποιούσαν τίχια προ του 1800. Τουλάχιστον αυτό εξάγεται από τα στοιχεία που δύνουν οι περιγραφές των Ξένων. Θα πρέπει έτσι να δεχτούμε, πως πραγματικά, αντί για τίχια, το πολύ πολύ να φορούσαν μακριές κάλτσες, πλεγμένες με το χοντρό κατσικίσιο μαλλί, που έφταναν έως κάτω από το γόνατο, όπου σταματούσε η πανωμαρέκα. Όσο για τους νεωτέρους, αυτοί θα έμεναν με γυμνά τα πόδια τους. Έχουμε και την πληροφορία του Καστελάνη πως τύλιγαν τό πόδια τους με κουρέλια. Δεν πρέπει ακόμη να ξεχνάμε και την διαταργή των Τούρκων να μην φορούν κάλτσες και παπούτσια οι ραγιάδες για ένα διάστημα.

Γενικά όμως η τάση για ξυπολυσιά, ήταν έντονη από ανάγκη βέβαια αλλά και σε ένα σημείο και από κάποια νοοτροπία σκληραγωγίας που δεν έλειπε ποτέ. Έτσι είναι φυσικό μια και δεν υπήρχαν παπούτσια, πολύ περισσότερο να μην υπάρχουν κάλτσες. Κάτι που πραγματικά οι Μεσογείτες συνήθιζαν μέχρι αργά τον αιώνα μας. Ιδίως οι νέοι και οι νέες κοπέλλες, αλλά και οι άλλοι. Φορούσαν τα πάπούτσια τους με δυσφορία, κι ούτε να ακούσουν για κάλτσες. Έπρεπε να έχει κάποια ηλικία ο Μεσογείτης, για να φορέσει την γκούνέ ή κατσούλλε,, την σιγούνα ή κατσούλα. Αυτό και γιατί «ήταν ακριβή κι οπωσδήποτε τα παιδιά και των εύπορων ακόμα δεν πολυείχαν δικαιώματα που εθεωρούντο «πολυτελή», αλλά και γιατί ήταν αρκετά βαρειά και δεν βόλευε τα παιδιά. Πάντοτε εκτός αυτού πίστευαν στα Μεσόγεια πως η σκληραγωγία ήταν απαραίτητη στην τρυφερή ηλικία και για τα δυο φύλα.

Η γκούνέ ή κατσούλε, κατασκευαζόταν από πολύ χοντρό μάλλινο ύφασμα κανομένο στον αργαλειό αλλά που μετά είχε περάσει οπωσδήποτε από τη νεροτριβή. Το ύφασμα αυτό και οι βαρειές χειμωνιάτικες κουβέρτες, γνωστές κι αυτές σαν «της νεροτριβής» κατά κύριο λόγο, αποτελούσαν το λόγο της μόνιμης επισκέψεως του ντέρστελγάρι, έκεινου που μάζευε τα

υφάσματα για τη νεροτριβή. Ήταν πολύ συνηθισμένο να ακούει κανείς τον πριμικήρι, τον ντελάλη, να φωνάζει πως είχε πάει στο χωριό ο ντέρτελή-αρης και είχε καταλύσει σε ένα συγκεκριμένο μαγαζί· της αγοράς όπου θα τον εύρισκαν για να πάρουν όσοι είχαν πάει υφάσματα και να πάρουνε κι άσοι πάλι θέλανε να του πάνε να τα φτιάξει. (Ντέρτελή-άρη καί ἀρδουρέ νντέ μαγαζίνε ἐ ορ-Γκιάκεσέ). Κουσ κα δέλλε ἐνε, τέ βίνγε τέ ι μάρρε, ε κουσ ντο τέ δελλέ τέ ι δέλλε, ήταν π.χ. στο Κορωπί, πολύ συνηθισμένο). Δεν μπορούσε να νοηθεί κατσούλα χωρίς να έχει πάει στη νεροτριβή το ύφασμά της. Συντελούσε δλλωστε στο να γίνεται αδιάβροχο το κατσικίσιο μαλλί αδιάβροχο ακόμη περισσότερο, πράγμα εξαιρετικά χρήσιμο μια και προφύλαγε έτσι όχι μόνον από το κρύο αλλά και τη βροχή που δεν είχε άλλο τρόπο να την αντιμετωπίσει ο Μεσογείτης όταν μάλιστα βρισκόταν στους αγρούς.

Η γκούνη, όμως παρά το ότι χρησίμευε για το κρύο και τη βροχή, ήταν κι αυτή κομμένη και ραμένη στο στύλ που επικρατούσε γενικά. Πολλές φορές δεν έφτανε ούτε κάτω από τα γόνατα, κρατώντας την γραμμή του κοντού πού χαρακτήριζε από πάντοτε τις πουκαμίσες και που έδιναν τον όλο χαρακτήρα στη φορεσιά ώστε να χαρακτηρίζεται σαν «κόντη».

Η γκούνα, είχε χαρακτηριστικό χόψιμο, που έκανε αρκετό μάζεμα στη μέση με τις κάθετες ραφές, ενώ πίσω κάτω από τη μέση, σχηματίζε δύο εξωτερικά τσακίσματα-δίπλες που το είδος του υφάσματος τους επέτρεπε να προεξέχουν αρκετά εντυπωσιακά. Ήσαν τσέπατέ ε γκόύνεδέ, οι μυτερές προεξοχές της σιγούνας, ένα σχέδιο πολύ αγαπητό και παραδοσιακό στο Μεσογείτικο χώρο, υιοθετημένο και από άντρες και από γυναίκες, που έτσι είχαν τις σιγούνες τους (βλ. Η Φορεσιά της Μεσογείτισσας ως άνω). Αρκετά εφαρμοστή στη μέση και λογικά δύνετη στις πλάτες και τους ώμους η σιγούνα, έπεφτε από τη μέση και κάτω σε φάρδος που έκανε δίπλες, κλίνεταις, πολύ εντυπωσιακές, δίνοντας μια ωραία εντύπωση.

Τα μανίκια, ήσαν ραμένα μόνο πίσω στις πλάτες με το γωνιστό τρόπο που είναι και οι βλάχικες κάπες και η φέρμελη της φουστανέλας, ώστε να υπάρχει η ευχέρεια να χρησιμοποιούν τα μανίκια ή όχι ανάλογα με την ώρα. Είχε μονοχόμματο πέτο-γιακά, και ήταν αρκετά φαρδύ το δεξιό εμπρός φύλλο ώστε να υπερκαλύπτει το αριστερό και να κουμπώνει έως ψηλά. Στις δύο, τα τελειώματα των εμπρός φύλλων, ήσαν ρελιασμένα με χοντρό μάλλινο σειρήτι το οποίο έπλεκαν μόνες τους οι Μεσογείτισσες κλπ. χρησιμοποιώντας ξεδιαλεγμένες μάλλινες κλωστές, τις ίδιες έγνεθαν ειδικά για το λόγο αυτό, και μετά τις έπλεκαν σαν κοτσιδάκι με τρεις σειρές νήμα, πάχους ενός δακτύλου περίπου. Τα κουμπιά ήταν κι αυτά από πάνι, ή πλεγμένο με τον πιό πάνω τρόπο μαλλί.

Πίσω στό γιακά, είχε κουμπιά, με τα οποία στερεωνόταν η τριγωνική κουκούλα του κεφαλιού, η κατσούλα. Κάποτε όμως ήταν και ραμένη η κουκούλα αυτή, οπότε έτσι κι αλλοιώς η γκούνα μετατρεπόταν μόνιμα σε

κατσούλα. Αυτή ήταν και η μόνη διαφορά ανάμεσα σε γκούνα και κατσούλα γι' αυτό και την αποκαλούσαν άλλοτε με το ένα όνομα και άλλοτε με το άλλο χωρίς ουσιαστική διάκριση.

Τη γκούνα αυτή, την ύφαιναν βέβαια οι γυναίκες σπίτι, την έραβαν όμως όπως και την έκοβαν φυσικά, ειδικά τεχνίτες. Δεν ήσαν πολλοί οι τεχνίτες αυτοί. Ο τελευταίος που μας έναι γνωστός στα Μεσόγεια ήταν ο Μ. Κυριακού ή Μελέτης όπως ήταν γνωστότερος. Δεν εξυπηρετούσε μόνον το Κορωπί όπου ζούσε, αλλά πήγαινε τις Κυριακές και στα γύρω χωριά για να πάρει τις παραγγελίες. Χρυσές δουλειές πάντως έκανε με τους Σπαταναίους οι οποίοι αγαπούσαν πολύ τις κατσούλες. Ο Μελέτης, έπαιρνε τα μέτρα, έκοβε αμέσως εκεί τις σιγούνες, τύλιγε την κάθε μια με το σειρήτι της και ύστερα αφού της πέρναγε στο σίδερο του σαμαριού που βρισκόταν στο πίσω μέρος του σαμαριού για να τυλίγεται το σκοινί, τις έδενε και τις έπαιρνε μαζί του να τις αποτελείσει.

Από τους Μεσογείτες όπως είπαμε πιο πολύ χρήση έκαναν οι Σπαταναίοι. Αυτό, έναι κάπως περίεργο και πάντως αξιοσημείωτο. Περίεργο γιατί δεν υπήρχε κανένας ιδιαίτερος λόγος που να δικαιολογεί αυτό, το πράγμα. Αξιοσημείωτο γιατί ίσως κάτι μπορεί να σημαίνει για την προέλευση της γκούνα στη μορφή αυτή, μια και οι Σπαταναίοι, υπάρχει η πιθανότητα στη μεγάλη μάζα να μην ανήκουν στην αρχική ομάδα των εποκών που ήρθαν στα Μεσόγεια. Λέγεται μάλιστα πώς οι πολλοί Σπαταναίοι ήρθαν από το Αγκίστρι. Έτσι απομένει να ερευνηθεί αν η προτίμηση αυτή ήταν απλώς συμπτωματική ή αποτέλεσμα παλαιοτέρων ενδυματολογικών συνηθειών, αφού ούτε κλιματικοί λόγοι, ούτε οικονομικοί, ούτε κανενάς άλλου είδους κοινωνικοί, την δικαιοιογύον.

Η ωραιότατη σιγούνα με την τόση πρακτική της σημασία, ωστόσο δεν άντεξε και αυτή την εισβολή της ευρωπαϊκής φορεσιάς. Αντί για το αρχετά δλλωστε πολύπλοκο κόδφιμό της και ράδφιμο, οι νέοι ράφτες που άρχισαν να υιοθετούν τα απλούστερα φράγκικα καὶ θερμά τα συνιστούσαν μια και τους έπεφτον κι αυτών πολύ ευκολότερα, έπεισαν μετά τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας τους Μεσογείτες να εγκαταλείψουν το ωραιότατο αυτό κομμάτι φορεσιάς τους. Έτσι ενώ εξακολουθούν ακόμη να χρησιμοποιούν το ίδιο χοντρό εγχώριο ύφασμα περασμένο στη νεροτριβή και χωρίς να νεωτερίσουν πουθενά ούτε στο χρώμα, ράβουν τώρα ένα τύπο επανωφοριού, όπως τα σημερινά. Συχνά μάλιστα τα επανωφόρια αυτά έναι και πιο κοντά από το συνηθισμένο, και τότε τα ονομάζουν όχι παλτό αλλά σουρτούκι και πατατούκα.

Έναι αναμφίβολο πως η γκούνα ταίριαζε περισσότερο με τα τίρκια και τις πανομπρέκες, και πως στην πραγματικότητα δεν θα ήταν καθόλου υπερβολή να πει κανείς πως με την απλή και πρωτογενή αισθητική τους, είχαν με θαυμάσιο τρόπο καταλήξει στους συνδυασμούς των διαφόρων τε-

μαχίων της φορεσιάς του. Ωστόσο, ειδικά η σιγούνα αυτή δεν έχανε παρά ελάχιστα πράγματα και πάντως ταΐριαζε απόλυτα με την ευρωπαϊκή φορεσιά που επικράτησε. Τα παντελόνια δεν έβλαπταν αισθητικά καθόλου. Δεν ήσαν όμως φυσικά οι αισθητικοί λόγοι που οδηγούσαν στην αποδοχή των νεωτερισμών. Ήταν η ανάγκη, το πρακτικό τους πνεύμα και η οικονομική τους αναιμία. Γι' αυτό και η σιγούνα, χάθηκε και μόνον μερικά κομμάτια που διασώθηκαν τυχαία, μπορεί νά βρει κανείς για δείγμα σήμερα.

Διαφορετικές είναι οι πληροφορίες που δίνουν οι Ξένοι σχετικά με το είδος του σκούφου που χρησιμοποιούσαν παλαιότερα οι Μεσογείτες, όπως μπορούμε να δούμε από όσα αναδημοσιεύουμε στην αρχή, στο σχετικό κεφάλαιο. Γενικά το βρίσκουν μικρό, τόσο που τους εντυπωσίαζε.

Πάντως από τις τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα, έχουμε μια αναμφίβολη ποικιλία στο είδος του σκουφίου, η οποία και είναι χαρακτηριστική της επιδράσεως που ασκήθηκε από την προσφορά του εμπορίου με τις διαφοροποιήσεις του καπέλου.

Με την τελευταία ολοκληρωμένη φορεσιά, πριν επικρατήσουν τα φράγκικα, φοριόταν, οπωσδήποτε, σχεδόν χωρίς εξαίρεση, ο βαυαρικός κούκος, που όχι μόνον άρεσε πολύ αλλά και ταΐριαζε απόλυτα με ολόκληρη τη φορεσιά. Το σχεδόν στρατιωτικό αυτό πηλήκιο με το σκούρο κυανό χρώμα και τα σειρήτια, το μικρό γείσο και τα πάνινα μικρά διακοσμητικά μπαλάκια και αυτό από πάνι στο ένα πλάι, ήταν σε απόλυτη αισθητική συμφωνία με την ελαφρυδί και αρρενωπή φορεσιά τους. Μερικοί όμως φορούσαν και μαντήλι στο κεφάλι τους δεμένο μάλιστα με διαφορετικούς τρόπους. Δεμένο σαν το κεφαλογούρι αλλά αρκετά μαζεμένο χωρίς να παρουσιάζει την εντύπωση του μεγάλου υφάσματος που έγινε έτσι ειδικό κάλυμμα κεφαλιού. Δενόταν ακόμη πολύ απλά κάτω από το σαγόνι, οπότε φυσικά κάλυπτε όλο το πλαϊνό μέρος του κεφαλιού με τα αυτιά κ.λ. Ποτέ όμως δύος το έδεναν οι γυναίκες. Αυτό το είδος το προτιμούσαν οι ηλικιωμένοι, ή δταν αλώνιζαν, από λόγους καθαρά πρακτικούς.

Διάλεγαν συνήθως ένα ύφασμα καρρώ, κυανό βαθύ, μαύρο ή πολύ σκούρο πράσινο και άσπρο. Στην προτίμηση αυτή ίσως στρέφονταν και από λόγους ανεξάρτητους της πραγματικής τους αισθητικής. Το είδος αυτό βρισκόταν άφθονο στο εμπόριο, και ήταν φτηνό αλλά μαλακό σαν ύφασμα, πράγμα που σημαίνει και κατάλληλο για να δένεται και να στέκει στο κεφάλι.

Αργότερα με την αντικατάστασή της εγχώριας φορεσιάς από τα φράγκικα, ήρθε και η τραγιάσκα στο εμπόριο που έγινε το αποκλειστικό καπέλο. Τόσο που να χαρακτηρίζεται ολόκληρος ο αγροτικός κόσμος από την τραγιάσκα και κοινωνικά, να σημαίνει αγρότης, εργάτης, όχι επιστήμονας κι άνθρωπος της πόλεως. Γι' αυτό και λέγοντας «η τραγιάσκα», ήταν μαζί κι ένα υπονοούμενο του χωρικού με την ιδιομορφία του και τα κοινωνικά,

πολιτιστικά αλλά ακόμη και τα όσα από ήθος τον χαρακτήριζαν.

Το καπέλο τους, όποιο κι αν ήταν, οι Μεσογείτες το αγαπούσαν πολύ. Το φορούσαν συνεχώς και σπάνια τους έβλεπες ασκεπέτες. Αν ξαφνικά έβλεπαν κάποιον Μεσογείτη π.χ. στη μεταεφηβική ηλικία ξεσκουφωτο, αμέσως έτρεχαν να πληροφορηθούν αν ακούστηκε η καμπάνα, οπότε σήμαινε πως αν ναι, κάποιος συγγενής του είχε πεθάνει. Επίσης σήμαινε πως αφού «πέρασε χωρίς καπέλο στο δρόμο», ο άρρωστος που ήξεραν πως έχει σπίτι του, ήταν κιόλας νεκρός και για κάποια δουλειά σχετική με την κηδεία, βρισκόταν ο ασκεπής έτσι στους δρόμους.

Τον σκούφο του ο Μεσογείτης, μια και τον είχε μαζί του σε όλη του τη ζωή τόσο που να μην τον αποχωρίζεται ούτε στον ύπνο, τον έπαιρνε μαζί και στον Άλλο Κόσμο, απαραίτητο μέρος της γενεραλλαξιάς του.

Η πόδεση του Μεσογείτη δεν ήταν ποτέ αξιόλογη και πρωτότυπη, εκτός από μια περίπτωση που θα αναφερθεί πιο κάτω. Όπως άλλωστε επανειλημμένα σημειώσαμε, αγαπούσαν την ξυπολυσία, την είχαν συνηθίσει και δεν ήταν μόνο η φτώχεια που τους έκανε να την εφαρμόζουν. Άντρες και γυναίκες, παρουσίαζαν αξιοθήρηνητη εικόνα με τις δυσκολίες που είχαν χρησιμοποιώντας παπούτσια για τις επισκέψεις στην Αθήνα, που σήμαινε μαζί και αρκετό περπάτημα για τα φώνια κ.λ., ακόμη μέχρι πριν λιγες δεκαετίες.

Εκτός από τα αυτοσχέδια ποδήματα που «έμοιαζαν με αρχαία πέδιλα» και που τα ακαφέρουν και οι Ξένοι, αργότερα υιοθέτησαν τις βλάχικες και ηπειρώτικες πίγκες», όπως τις έλεγαν. Είχαν το ίδιο σχήμα και τη φούντα ακόμη που έχει το γνωστό τσαρούχι των τσολιάδων. Τα προμηθεύονταν στο εμπόριο. Στη συνέχεια υιοθέτησαν τα σύνθισμένα παπούτσια της ελληνικής παραγωγής, που τα έλεγαν από το είδος του δέρματος που ήσαν κατασκευασμένα, βακέτο, βιδέλα κ.λ. Ελάχιστοι φόρεσαν σκαρπίνι, κι αυτοί έπρεπε να είναι «των γραμμάτων» όχι αγρότες. Μα και οι βιδέλες κ.λ. στην αρχή ήσαν πολυτέλεια που προκαλούσε ζήλεια. Οταν όμως κάπως πλήθυναν τ' αυτοκίνητα και υπήρχε αρκετό υλικό από χαλασμένες ρόδες ελαστικές, έφτιαχναν ένα δόλλο είδος τσαρούχι, ντόπιοι τεχνίτες, τσαγγάρηδες που τους έλεγαν χαρακτηριστικά τσαρουχάδες.

Το σχέδιο αυτό, ήταν απλό και πρακτικό, ένα είδος πολύ απλής παντόφλας και απλού μοκασίν. Δεν είχε δέσιμο με κορδόνια κ.λ. Καμμιά φορά όμως όταν ξεχειλώνε από το πολύ φόρεμα, είχε ένα λουράκι γιατί να συγκρατείται στο πόδι, όπως τα γνωστά παπούτσια με το λούράκι.

Το είδος αυτό που το έλεγαν τσαρήχε, τσαρούχια, ενώ τα άλλα τα περισσότερο γνωστά στον ελληνικό χώρο που αναφέραμε πιο πάνω, τα έλεγαν πάντοτε πίγκατέ, οι πίγκες, φρεσαν πολύ. Ήσαν πολύ βολικά και φτηνά. Οι τεχνίτες τα έκαναν «επί μέτρω», και έχοντας προσωπική πείρα για τι σήμαινε παπούτσι για τον αγρότη, τα έκαναν πάντοτε άγνετα, θυ-

σιάζοντας την κομψότητα. Τα φόρεσάν πολύ, μικροί και μεγάλοι, μέχρι το μέσα του αιώνα μας. Από τα λάστιχα των αυτοκινήτων, έκοβαν με τη φαλτσέτα το εσωτερικό τους μέρος, το οποίο μετά χρησιμοποιούσαν για το επάνω μέρος του τσαρούχιού. Το εξωτερικό της σαμπρέλλας αυτής, με την ανώμαλη επιφάνεια, το χρησιμοποιούσαν για σόλα. Έτσι δεν γλυστρούσε καθόλου, αλλά αντίθετα ήταν πολύ κατάλληλο για να σκαλώνει επάνω στις επιφάνειες με τις πολλές ανωμαλίες που φυσικά αφθονούσαν στο χωριό μέσα, και ήταν ο κανόνας στην ύπαιθρο. Τα τσαρούχια, οι πίγκες κ.λ γίνανε με τον καιρό παπούτσια για δλους και δλα τα ελδή, πέδιλα, κλειστά, μικρομποτάκια. Όλα, είναι γνωστά με το όνομα κέπούτσέ και σιγά σιγά, άρχισαν ανάλογα με τα οικονομικά τους μέσα αλλά και τις προτιμήσεις τους, να τα φοράνε δλοι. Τα συνήθισαν κι έπαφαν τά ειρωνικά στιχάκια για όσους τα φορούσαν, λίγοι στους πολλούς στην αρχή. Εξακολούθησε όμως η έιρωνια για ορισμένα είδη π.χ. γαλότσες για την βροχή κλ. μέχρι αργά του αιώνα μας. Πρώτοι στα Μεσόγεια, φαίνεται πως φόρεσαν σε μεγαλείτερη κλίμακα βιδέλες οι Μαρκοπούλιώτες, οι οποίοι είχαν και τα περισσότερα εισοδήματα από τη Βραώνα με το ποτάμι της (Λιούμι ή Βραονέδε) που πολύ τό ζήλευαν οι Κορωπιώτες με την δινδρή και άγονη γη τους. Έτσι οι τελευταίοι και οι άλλοι Μεσογείτες όμως τους περιγελούσαν πολύ άγρια, μέστιχάκια σατυρικά.

Μαρκοπούλιότετ ντέρρατέ
τσέ μμπάνγενέ βιδέλατέ

Οι Μαρκοπούλιώτες τα γουρούνια
που φοράνε τις βιδέλες

Δεν πρέπει όμως να παραλείψουμε να σημειώσουμε πως ο τόσο άγριος και υποτιμητικός χαρακτηρισμός, οπωσδήποτε υπαγορεύτηκε κατά μεγάλο μέρος από την ανάγκη της ομοιοκαταληξίας. (Τα ίδια λέγανε κι οι Καλυβιώτες για τους Κορωπιώτες) (βλ. Μαρ. Μιχαήλ-Δέδε: Αρβανίτικα Τραγούδια σειρά α' και β', πολλές πληροφορίες και τα ανάλογα στιχάκια για τη φόρεσιά κ.λ)

Δεν πρέπει να κλείσει το κεφάλαιο αυτό που έχει ειδική αναφορά στην τόσο συχνή ξυπολυσία των χωρικών και την αγάπη σ' αυτήν που βάστηξε μέχρι αργά στον αιώνα μας χωρίς να έχει πάφει μάλιστα ακόμη, χωρίς να υπενθυμίσουμε το φιρμάνι του 1806 με το οποίο οι Τούρκοι κατακτητές, πολύ αυστηρά καθόριζαν την ενδυμασία των ραγιάδων. Από τις τρεις κοινωνικές τάξεις που τους χώριζαν, δεν επέτρεπαν κάλτσες και παπούτσια στην τρίτη. Μόνον αν γινόταν μετάταξή τους σε ανώτερη τάξη, μπορούσαν να τα φορούν, πληρώνοντας ετήσιο φόρο που κυμαίνοταν από 79 εως 100 γρόσια. Εκατό χρόνια πριν εξ άλλου, μαζί με τα χρώματα και κυρίως το πράσινο που είχε απαγορευτεί, όχι μόνον στους Έλληνες αλλά επίσης και στους Εβραίους και Αρμενίους της Επικράτειας, δεν τους επιτρεπόταν να

Από το ήθος της ζωής στα Μεσόγεια

φορούν κέτρινα παπούτσια, όπως και γούνες από κουνάβι, αστραχάν, ερμίνα, σαμούρι κ.λ.

Εκτός από την απαγόρευση για κάλτσες και παπούτσια που ασφαλώς για τους Μεσογείτες έπαιξε σημαντικό ρόλο, το ότι απαγορεύονταν και τα χρώματα στα φορέματα των ραγιάδων, πάλι θα πρέπει να ήταν κι ένας πρόσθετος λόγος που διατήρησαν τόσο μακρόχρονα το άσπρο χρώμα, το οποίο όμως ήταν πάντως πατροπαράδοτο από την Ήπειρο. (Σχετικά με τις απαγορεύσεις βλ. α.α. Κυρ. Σιμόπουλου Ξένοι Ταξειδιώτες στην Ελλάδα, Αθήναι 1975, τ. Γ2 σ. 101, και τις εκεί παραπομπές).

3. ΓΕΝΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΗ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΦΟΡΕΣΙΑ

Αντιλήψεις για την εμφάνιση στους Μεσογείτες

Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε να πει κανείς πως η Φορεσιά του Μεσογείτη διακρινόταν για την απλότητά της; αλλά και την κομψότητα που υπογραμμίζοταν από την καλαίσθητη και συγχρόνως σοβαρή γραμμή που κυριαρχούσε σε όλα της τα τεμάχια. Η αυστηρή αναλογία που επικρατούσε σχετικά με το φάρδος και το γενικό κόφιμο, ανάμεσα στα διάφορα κομμάτια, δεν στεκόταν καθόλου εμπόδιο να υπάρχει συγχρόνως και μια πραγματική «αρρενωπή» χάρη. Για δλες τις ηλικίες ήταν κατάλληλα και ωραία τα πανωβράκια και οι μακριές πουκαμίσες όπως και τα καμισάκια. Οι καμιζόλες και τα γιλέκια πάνω από τη μέση η οποία καλυπτόταν με το ζουνάρι, έδιναν ελαφράδα, λυγερότητα, και δλα αυτά χωρίς να θίγεται αλλά αντίθετα να υπογραμμίζεται το γεγονός πως αυτά τα κομμάτια της φορεσιάς, τα έχει επάνω του ένας άντρας. Ίσως σε αυτό να συνέτεινε πολύ και το ότι οι Μεσογείτες, διαθέτουν μια σωματική διάπλαση, ύφος και γενικά αυτό που θα λέγαμε στύλ, αρκετά καλό. Ασφαλώς η φορεσιά αυτή, δεν θα ταΐριαζε καθόλου σε ανθρώπους βραχύσωμους αλλά χυρίως εύσωμους με την έννοια του παχύ. Κι όταν ο Μεσογείτης όμως έφτανε από ηλικία χυρίως να γίνεται έτσι εύσωμος, η μακριά πουκαμίσα τότε, έπεφτε κάτω από τη μέση αρκετά, και η ζώνη που περνούσε στη μέση χαλαρά, μείωνε την εντύπωση που συχνά την έστρεφε ακόμη προς το σεβάσμιο και μεγαλοπρεπές. Αισθητικά, με όλα λόγια, υπήρχε η ενολλακτική λύση. Από τη μια μεριά η πανομπρέκα με το χέμισ το οποίο έμπενε μέσα της και η μέση τυλιγόταν με το ζουνάρι, από την άλλη η πανομπρέκα πάντα αλλά με την πιο μακριά άσπρη πουκαμίσα, που έπεφτε από πάνω κι έκρυβε τις ατέλειες και τις πλαδαρότητες.

Εξαιρετική χάρη πρόσθετε επίσης η πολύ αρενωπή αλλά και κομφότατη κατσούλα, με την ραφή της που τόνιζε τη μέση τόσο χαρακτηριστικά.

Ίσως η όλη εμφάνιση η οποία παρουσιάζει μια πολύ ισορροπημένη γραμμή, χωρίς να είναι καθόλου μονότονη, να προερχόταν βασικά από την αναλογία του φάρδους της πανομπρέκας και των τίρκιων, ενώ εξακολουθούσε το πουκάμισο και επίσης σε αναλογία φάρδους με τά άλλα κομμάτια και η καμιζόλα ή ο τζάκος, πάλι δεν άλλαζαν αυτή την αναλογία.

Τα χρώματα επίσης, έδιναν τον τόνο της αρσενικής αυστηρότητας, σε όλα τα τεμάχια της φορειάς. Κυριαρχούσε το βαθύ χυανό έως μαύρο. Τα άσπρα ζουνάρια, ή τα γαμπριάτικα κόκκινα, ήσαν τα μόνα που μπορούσαν να ξεχωρίσουν. Ακόμα και τα κεντήματα επάνω στους νεανικούς καλούς τζάκους και τα σταυρωτά, ήσαν σκουρόχρωμα στην ίδια απόχρωση του χυανού, και μόνο σαν είδος κλωστής με τα οποία είχαν κεντηθεί, ξεχώριζαν με τη γιαλιστεράδα τους. Το ίδιο τα φυτίλια, οι τρέσσες, τα κρόσια κι ότι άλλο υπήρχε σαν στολίδι. Αυτή η αυστηρή και λυγερή αρρενωπή εμφάνιση, βρισκόταν σε πλήρη αρμονία με την γυναικεία, ακριβώς γιατί παρουσιάζει μια αντίθεση συμπληρωματική θα λέγαμε. Εντυπωσιακή αλλά σοβαρή, μεγαλόπρεπη και με πολύτιμα χρυσαφικά ή ασημικά, παρουσιάζει ωστόσο και μια πολυχρωμία σε σκοτεινούς βεβαια τόνους αλλά που δεν αφαιρούσαν την λαμπρότητα της ενδυματικής αντιλήφεως. Πλαΐ στη Μεσογείτισα ο Μεσογείτης, με τα δικά του χρώματα, δεν παρουσιάζει αντιαισθητική δυσαρμονία. Αντίθετα, άφηνε να φαντάζει η σχετική πολυχρωμία της γυναικείας φορειάς περισσότερο κι ακόμα τόνιζε την συγχρατημένη αγάπη για το χρώμα, την προτίμηση σε αποχρώσεις «σοβαρές», που δεν επέτρεπαν την κρίση πως επιδιώκεται από τη Μεσογείτισα, κάποια πρόκληση, προσέλκυση προσοχής στην παρουσία της που θα ξέφευγε οπωσδήποτε έστω και κατ' ελάχιστο τη σεμνόπρεπη ύπαρξή της.

Σε μια τελική σύγκριση με τη φορειά της Μεσογείτισας, η φορειά του Μεσογείτη, ήταν σοβαρή, όμορφη κι ανάλαφρη. Δεν είχε τίποτα από την μεγαλοπρέπεια ή μάλλον τη φορειά της γυναικας του. Έδινε την εντύπωση πως ήταν έτσι απλή ακριβώς για να τονιστεί περισσότερο η λαμπροφρεμένη γυναικα που βρισκόταν πλάι του. Δεν την συναγωνίζοταν σε τίποτα. Ούτε στα χρώματα, ούτε στα κεντήματα, ούτε σε κανενός είδους στολίδι κι ακόσμημα. Και με όλα αυτά, δεν έπαινε να είναι αυτό που θα λέγαμε σήμερα κομψός στην απλότητα του και στην σωστά υπολογισμένη αναλογία γραμμής ανάμεσα στα διάφορα κομμάτια της φορειάς του. Έμοιαζε πραγματικά, πλάι στη γυναικα που συνόδευε, σαν ο τέλειος συνοδός, αυτός που ήταν πάντα έτοιμος να την υπερασπίσει και να διασφυλάξει την εκθαμβωτική πραγματικά παρουσία της, μόνος και αβοήθητος, στηριγμένος στη δική του επάρκεια. Η φορειά του, υπογράμμιζε το «ήθος» της ζωής του και εξέφραζε τις αντιλήφεις του για τη γυναικα, κυρίως τη νύφη. Ήταν σαν

Από το ήθος της ζωής στα Μεσόγεια

να ήθελε με την απλότητα και την ευπρέπεια της εμφανίσεώς του, να δώσει τον τόνο της μυστικιστικής αισθήσεως που είχε για τη γυναικά. Δεν είναι απλή εικασία και προσωπική εντύπωση αυτό, όπως μπορεί να βεβαιωθεί από την σχετική ανάλυση που έγινε στη μελέτη μας για την φορεσιά της Μεσογείτισας.

Με την αισθηση αυτή που προκαλούσε το Μεσογείτικο ζευγάρι σαν εμφάνιση τελικά, δινόταν κάποια μυστική εντύπωση, πως η αισθητική της Μεσογείτισας ήταν ουσιαστικά εκείνη που υπαγόρευε και την εμφάνιση του Μεσογείτη. Ασφαλώς ο ίδιος, μέσα στη μαχραίωνη χρησιμοποίηση φορεσιάς που κληρονόμησε στις γενικές και βασικές, όμως γραμμές της από τους προγόνους του, έφερε τις αλλαγές, μικρές αλλά όχι ασήμαντες, που τον διευκόλυναν στην σκληρή δουλειά του αλλά και στην πολεμική τους δραστηριότητα, την πολύπλευρη και ατέλειωτη. Πολλά άλλα πράγματα όμως, φαίνεται σαν να τα καθιέρωσε η Μεσογείτισα με την αυστηρότητα του ήθους της και την ισορροπημένη αισθητική της, η οποία πάντως, δεν πρέπει να μη σημειωθεί, πως εύρισκε πλήρη ανταπόκριση στις αντιλήψεις και το ήθος του Μεσογείτη.

Ο ρόλος άλλωστε της Μεσογείτισσας, για να ολοκληρώσουμε τις πιο πάνω εντυπώσεις και να τις δικαιολογήσουμε έως ένα σημείο, στην κατασκευή της φορεσιάς του Μεσογείτη, ήταν αποφασιστικός πραγματικά. Και ήταν μάλιστα από πολλούς λόγους.

Πρώτα από όλα, δεν πρέπει να λησμονείται πως μέχρι αργά και τον αιώνα μας, οι κατεργασίες των νημάτων, οι βαφές και οι υφάνσεις τους, ήταν έργο της Μεσογείτισσας, σχεδόν αποκλειστικά. Μόνη της, και συχνότατα από πρώτη ύλη που πάλι μόνη της φρόντιζε να παραχθεί με την οικιακή οικονομία, έφτανε μέχρι και το ράφιμο των πιο απλών κομμάτων της φορεσιάς, όπως τις ποκακίσες κ.λ. Είναι φυσικό, σύμφωνα με τις αντιλήψεις της και την αισθητική της, να έδινε την σφραγίδα της ιδιαίτερης προτιμήσεώς της στις αποχρώσεις αλλά ακόμη και στην ιδιαίτερη γραμμή που μπορούσε να πάρει ένα τεμάχιο της φορεσιάς κατά την προσαρμογή του στο σώμα αυτού που θα το χρησιμοποιούσε.

Μέλημά της όμως ήταν ακόμη και η διατήρηση της φορεσιάς. Εκείνη φρόντιζε να είναι καθαρή και σιδερωμένη. Ο βαθμός της νοικοκυροσύνης της και του σεβασμού της προς τον όντρα της ή τον αδελφό της και τ' άλλα αρσενικά της οικογένειας, μετριώταν με τη φροντίδα αυτή. Ιδιαίτερα με του συζύγου που τα τελευταία χρόνια είχε επέκταση και στον αρρεβωνιαστικό, όταν η αυστηρότητα και η σπανιότητα των συναντήσεων των αρρεβωνιασμένων παρουσίασε κάποια κάμψη. Τα τελευταία μάλιστα χρόνια, θεωρήθηκε όλο και περισσότερο μέλημα της αρρεβωνιαστικιάς η ευπρεπής εμφάνιση του νέου Μεσογείτη κάτι που με χαρά κρυφή και ανακούφιση είδαν οι ηλικιωμένες μητέρες να συμβαίνει, παραχωρώντας αυτό το προνό-

μιο στις νύφες τους. Γενικά, με όλο που δεν ήταν βαρύτιμη σαν τη δική της φορεσιά, η Μεσογείτισα, έδειχνε το ίδιο ενδιαφέρον και την ίδια φροντίδα και για του Μεσογείτη. Την παρακολουθούσε να είναι πάντοτε καινούργια, περιποιημένη και την φύλαγε μαζί με τη δική της, μέσα στην κασέλα, με ότι πολύτιμο άλλο. είχε.

Περιοριζόμαστε στη συνοπτική αυτή αναφορά στο κεφάλαιο ετούτο, μια και λεπτομερέστερα περιγράφαμε και δώσαμε σχετικές πληροφορίες στην προηγούμενη εργασία. Η Φορεσιά της Μεσογείτισας. Θα ήταν επανάληψη των ίδιων πραγμάτων και συνεπώς περιττά, πολύ περισσότερο μάλιστα αφού στις περιγραφές των διαφόρων τεμαχίων της φορεσιάς, στην εργασία ετούτη, δόθηκαν όσα ειδικότερα στοιχεία, ήσαν γνωστά.

Ο ίδιος ο Μεσογείτης, φυσικά, είχε τη δική του στάση και τη δική του εκτίμηση στη φορεσιά του αλλά, και πάλι, σε μεγάλο μέρος, η στάση αυτή καθορίζόταν από τις αντιλήψεις της Μεσογείτισας για την έμφανιση γενικά. Η ευπρέπεια και η σοβαρότητα, ήταν το πρώτο του μέλημα για την εμφάνιση και συνεπώς και για την φορεσιά του. Περισσότερο συντηρητικός από το ίδιο του το φύλο και λιγότερο επίσης φιλάρεσκος, είχε και μια αντιληψη ασκητική της ζωής, που πάντα ήταν στερημένη έτσι κι αλλοιώς. Γηγενής στα Μεσόγεια ή έποικος από την Ήπειρο, η ζωή του ήταν στερημένη και εξαιρετικά δύσκολη. Έτσι καλλιεργήθηκε μέσα του το αυστηρό ήθος ζωής που άργησε πάρα πολύ να αλλάξει κι ακόμα σήμερα διατηρεί ισχυρότατα στοιχεία. Ίσως όλα αυτά, να τον έστρεψαν σε μία περιβολή απέριτη, χωρίς διάθεση για στολίδια και φανταχτερά κοσμήματα. Αυτή η ύπαρξη διατέσσεως, γίνεται φανερή από την απροθυμία να υιοθετηθεί ευρύτερα ακόμη και από τους νοικοκυραίους η φουστανέλα, αλλά και οι ελάχιστοι που την φόρεσαν, δεν έβαλαν μαζί και τα γιορτάνια ή τις αλυσσόδες με τα φλουριά που φόρεσαν σε δλλες περιοχές. Γιοθέτησε μάλιστα τον απλούστερο τύπο της φουστανέλας χωρίς τις πολλές «γκλίντες», το μεγάλο φάρδος με τις πολλές πτυχές. Ήταν ένας αναμφίβολος συντηρητισμός αυτός ακόμη και από την πλευρά των νοικοκυραίων που οπωσδήποτε είχαν οίκονομική ευχέρεια να «στολιστούν» περισσότερο. Δεν ακόλουθησαν οπωσδήποτε τις ίδιες τις Μεσογείτισες, οι οποίες παρά τη σοβαρότητά τους και την αιστηρότητα στην ενδυμασία τους, δεν παρέλειψαν καθόλου να στρέψουν την καλαίσθησία τους, σε βαρύτιμα κεντήματα στη φορεσιά τους αλλά ακόμη και σε οιάδες ολόκληρες ασημικά και χρυσαφικά για κοσμήματα. Κάτι, που είναι απολύτως βέβαιο πως βρήκε πρόθυμη ανταπόκριση από τους Μεσογείτες, νέους και ηλικιωμένους. Την οικονομική τους βελτίωση που είχε αρχίσει, με αρκετές διακυμάνσεις βέβαια, από τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα και σταθεροποιήθηκε μετά την απελευθέρωση, την χρησιμοποίησαν πολύ περισσότερο για τις γυναίκες τους και τις κόρες τους παρά για τον εαυτό τους.

Μακριά όμως από κάθε εκζήτηση και περιτή επίδειξη, Ο μεσογείτης φόρεσε την ενδυμασία του, με πραγματική αξιοπρέπεια. Δεν επιτρεπόταν να δίνει την εντύπωση του «τζάρμπαλου», του όχαρου κι ανεπιτήδευτου. Δεν έκανε σύγχυση ανάμεσα στην απλότητα και τη χάρη. Γι' αυτό, βασικό ήταν χυρίως, να φορά την πάνομπρέκα με τα τίρκια του, κρατώντας την στη μέση του με το ζουνάρι, στη σωστή της θέση. Δεν υπήρχε συμβιβασμός στο σημείο αυτό. Αν δεν συμμορφωνόταν και παρουσίαζε αδιαφορία, τότε δεν θα γλύτωνε το χαρακτηρισμό του δέλλεράρρε, αυτού με την πεσμένη σέλλα, κι ακόμα του μπρέκέτζάρρε εκείνου που σέρνονταν τα παντελόνια και σίγουρα καμμιά γυναίκα νέα ή ηλικιωμένη δεν ήταν ευχαριστημένη να έχει πλάι της έναν όχαρο δάντρα. Φαίνεται μάλιστα πως στο σημείο αυτό ο Μεσογείτης έκανε μια ιδιαίτερη προσπάθεια να συμμορφωθεί και να ικανοποιεί την κοινή καλαισθήσια, όσο πιεζόταν από την κριτική της κοινωνίας του. Αυτό μάλλον θα πρέπει να συμπεράνουμε αφού όταν πια περνούσαν τα χρόνια, δεν ήσαν λίγοι εκείνοι που έπαιρναν ένα δίλλο πολύ ανέμελο τώρα, αλλά πολύ βολικό λαώς. Οι βαρείες δουλιές στους αγρούς, έδιναν ένα μεγάλο χτύπημα στο σώμα του και χυρίως στη μέση του, χωρίς οι πλάτες του και τα χέρια να είναι καλύτερα.

'Οσο κι αν οι αστοί, μιλούσαν από πάντοτε για τις «χαρές» και την «υγέια» της ζωής στην ύπαιθρο, δεν είχαν παρατηρήσει ποτέ πως οι αγρότες, οι άνθρωποι της αξίνας του δρεπανιού και της τασπας, «γερνούσαν» αρκετά νωρίς, και μόνο η ανάγκη αλλά και η αντίληψη πως «όποιος δεν δουλεύει δεν πρέπει και να τρώει», τους έκανε να εργάζονται σχεδόν σε όλη τους τη ζωή, έτσι σκληρά. Από τους πόνους και τα πιασμάτα που ένοιωθαν, οι περισσότεροι, έχαναν την φόρμα τους. Άλλαζαν περπάτημα κι έχαναν την ευθυτένειά τους. Περπατούσαν με τα χέρια τους σταυρωμένα πίσω στη μέση, πράγμα που τους έκανε να σκύβουν από τη μέση και πάνω, προς τα εμπρός, άλλοι λιγώτερο κι άλλοι περισσότερο. Με τη στάση όμως αυτή, ούτε τα ρούχα τους στέκονταν καλά στη θέση τους και τότε, όπως είναι φυσικό δεν απέφευγαν την όχαρη εμφάνιση. Δεν φαίνεται όμως να τους πείραζε αυτό ή πάντως να το λογαριάζουν πολύ. Τώρα, έχουν χάσει πια την προσφώνηση «τριμ», παλληκάρι, και είναι γνωστόι σαν «μπάρμπας» που οπωσδήποτε σημαίνει και σεβαστός. Δεν έχουν κανένα λόγο ακόμα, να στενοχωρηθούν που θα τους πουν «επανακάρπουρέ» χωρίς δύναμη κι αντοχή. Είναι πια οι άνθρωποι που δεν πρόκειται για την εμφάνισή τους και την κομφότητά τους χυρίως να ενδιαφέρει κανείς και ούτε πρόκειται να γίνουν γι' αυτό στόχος ειρωνιών. Οι κοπέλλες ούτε τους ενδιαφέρουν αφού τώρα είναι πια κόρες και ανηψιές τους. Καλοστημένοι που να δείχνουν και δυνατοί κι εργατικοί, δεν χρειάζεται πιά. Άλλωστε και οι διαμαρτυρίες της χυράς τους, είναι περισσότερο τυπικές και πιο συχνά χιουμοριστικές θα έλεγε κανείς, τώρα. Αυτό που έχει σημασία, είναι να μην χάσουν την ευπρέπειά τους και να εμφανίζονται σαν «νοικοκυράιοι άνθρω-

ποι». Κι αυτό το τελευταίο το πετυχαίνει, γιατί είναι πραγματικά «νοικοκύρης» σε αυτή την ηλικία. Στη συνειδητοποίηση αυτού του γεγονότος, φαίνεται πως οφείλεται και το ύφος που έχουν τώρα. Η αναμελειά τους συμβαδίζει με ένα αίσθημα βεβαιότητας, ένα στέρεο πάτημα στην πραγματικότητα κι ακόμα μια κόπωση η οποία άμως έχει αποδώσει πλούσιους καιρούς κι αντισταθμίζεται από μια βαθειά ικανοποίηση. Οι εξετάσεις έχουν δοθεί με επιτυχία. Δεν είναι πια νοικοκύρης μόνον από υλικές επιτεύξεις. Είναι και η ηθική πλευρά. Η ικανοποίηση του τίμιου μόχθου που φέρνει και την εκτίμηση της κοινωνίας: Έτσι, ο Μεσογείτης παύει στην ώριμη ηλικία του να είναι κομφός, πολύ συχνά. Δεν παύει άμως να είναι ευπρεπής, με την ίδια φορεσιά του, προσαρμοσμένη τώρα στις απαιτήσεις των χρόνων του και της «πολιτείας του».

Η αναμφίβολη συντηρητικότητα του Μεσογείτη, δεν φαίνεται πάντως να είναι η μόνη αιτία, που πεισματικά, τον έχανε να παραμείνει πιστός στη φορεσιά του μέχρι και τα μέσα περίπου του αιώνα μας. Πολλοί ηλικιωμένοι, την φόρεσαν και μετά το 1950 και με αυτή έφυγαν ντυμένοι για τον Άλλο Κόσμο. Την αγαπούσε τη φορεσιά του, αφού εξέφραζε την ίδια του τη ζωή, με το δικό της δύσκολο δρόμο αλλά και την ομορφιά της. Αφού ήταν δημιούργημα των γυναικών του σπιτιού του προσαρμοσμένη στις αισθητικές και τις πρακτικές τους ανάγκες. Για αιώνες αποτελούσε την ίδιο μορφή, την ταυτότητα της υποστάσεως του η οποία για αιώνες επίσης δεν άλλαζε αλλά παρέμενε μέσα στα ίδια οικονομικά και κοινωνικά πλαίσια. Κάθε μεταβολή της, ήταν αποτέλεσμα πολύ περισσότερο «τεχνικών» διαφοροποιήσεων που ήσαν προσιτές στο πάντοτε φτωχότατο βαλάντιό τους, παρά διάθεση νεωτερισμού. Το είδος της φορεσιάς του, είχε υιοθετηθεί σαν διακριτικό της κοινωνικής του υποστάσεως και δεν μπορούσε να σκεφτεί καθόλου την αλλαγή της. Δεν είχε κανενάς είδους περιθώρια γι' αυτό.

Το πέρασμά τους από «χωριάτες» και «κουμπάρους» σε «νυχοκυραίους» μετά την απελευθέρωση, ασφαλώς τους έδωσε κάποια άνεση και ψυχολογική ευφορία που στηριζόταν σε βελτιωμένα οικονομικά και σε κοινωνική προσέγγιση των τάξεων των νοικοκυραίων και των παζαριτών της Αθήνας. Μαζί, η συνειδητοποίησή πως ξεπέρασαν σε αγωνιστικότητα τους τελευταίους στα δύσκολα χρόνια των πολιορκιών της Ακροπόλεως και του αγώνα στην Αθήνα και τα περίχωρα, τους έκαναν υπερήφανους και με κάποιο αίσθημα υπεροχής που δεν το είχαν με κανένα τρόπο πριν. Ευσυγχίητοι στην ανθρώπινη τραγωδία της πείνας και της ανέχειας, οι τόσο ταλαιπωρημένοι και πεινασμένοι ακόμη Μεσογείτες μοίρασαν τα ελάχιστα υπάρχοντά τους στους Αθηναίους που είχαν ακόμη μεγαλείτερη ανάγκη, κι αυτό ήταν μια εντελώς φυσιολογική βάση για τη δημιουργία μιας ψυχολογίας η οποία είχε καταλυτικά αποτελέσματα στους φραγμούς των κοινωνικών τάξεων.

Κυρίως όμως, σε αυτό συνετέλεσε και το ότι ακόμη και μετά την απελευθέρωση, οι Μεσογείτες κλήθηκαν και πάλι στην εμπροσθοφυλακή εναντίον των ληστών που με κρυστάλλινη γένηση και λημέρια τις γύρω δασώδεις ορεινές περιοχές, ρήμαζαν τον τόπο. Κι έτσι για μια ακόμη φορά ξεκαθαρίζουν τον τόπο για να μπορούν τώρα οι Αθηναίοι και οι «Φράγκοι» που δεν έφερουν από ντουφέκια, οι «Καλαμαράδες με τα φράγκικα» να είναι ασφαλισμένοι. Πρωτεύουσα, γράμματα, και ντύσιμο φράγκικο, διαχωρίζονται από τη δική τους ζωή, το ήθος της γενικότερα. Έτσι στρέφονται με κάποια περιφρόνηση εναντίον αυτής της ζωής που δεν τους ταιριάζει ακόμη καθόλου και που την βρίσκουν μαλθακή κι άχρηστη. Αυτό έχει μια αποστροφή και ειρωνική διδύμηση όπως είναι φυσικό και για τα φράγκικα μια και δεν τα φοράνε παλληκάρια φημένα στη ζωή, αλλά, ανήκανα να αντιμετωπίσουν τη σκληρότητά της και τις αγώνιστικές της ανάγκες.

Κάπου εκεί, θα πρέπει να αναζητήσουμε όχι μόνο την προσήλωση στην τοπική τους φορεσιά αλλά ακόμα και την απεριόριστη ειρωνεία για την ευρωπαϊκή, τη φράγκικη όπως δεν έποφαν ποτέ να την ονομάζουν. Θα χρειαστούν πάρα πολλές δεκαετίες, έως ότου ξεχαστούν οι διαφορές αυτές, να εντυπωσιαστούν από τα πλεονεκτήματα, πρακτικά και οικονομικά της ευρωπαϊκής φορεσιάς, να την υιοθετήσουν αναγκαστικά τα ίδια τους τα παιδιά που σπουδάζουν ή εργάζονται σε ειρηνικά έργα στην πρωτεύουσα ή ξενιτεύονται, για να την αποδεχτούν όσοι παραμένουν στα χωριά δουλεύοντας τη γη και τρέφοντας ζώα, το εμπόριο όλωστε τώρα, δίνει αρκετά προσιτά υφάσματα που είναι εύκολα στο ράφιμο. Οι ραπτομηχανές έρχονται, και οι Φραγκοράφτες κάνουν την εμφάνισή τους. Οι πόλεμοι του 12 και 13, συνειθίζουν τους χωρικούς με την επίσημη και κανονική στράτευση ακόμα περισσότερο στην ιδέα μιας φορεσιάς που έχει γίνει αποδεκτή ευρύτερα με αποτέλεσμα οι Ελληνοράφτες να μειώνονται καθημερινά. Κι ώστοσο, πάρα πολλοί ακόμη θα κρατήσουν την όμορφη τοπική τους φορεσιά και μέχρι το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, δεν παραξενεύεται κανείς να βλέπει αραιά αλλά σταθερά Μεσογείτη με τίρκια και πανομπρέκες, και κυρίως με κατσούλες αντί για επανοφώρια.

Γεγονός όμως είναι ένα: πώς αυτή που εγκαταλείφθηκε πρώτη, είναι η φουστανέλα που ποτέ άλλωστε δεν είχε μεγάλη διάδοση και μόνον προύχοντες την φόρεσαν. Άλλα και το σημαντικότερο. Η γενίκευση της ευρωπαϊκής φορεσιάς για τους άντρες, όταν πολύ γρηγορότερη από ότι για τις γυναίκες. Ενώ ακόμα σήμερα θα βρει κανείς πάρα πολλές Μεσογείτισες με τα υπολείμματα της τοπικής φορεσιάς και σε πολύ ηλικιωμένες σχεδόν ατόφια την φορεσιά της ηλικίας τους τα τελευταία πενήντα χρόνια περίπου, δεν θα δει ούτε έναν άντρα, ντυμένο όπως τότε. Τσως σε αυτό, να συνετέλεσε και το ότι νωρίς έπαφαν να υπάρχουν οι κατάλληλοι ράφτες για ορισμένα τεμάχια, αν χρίνουμε από το γεγονός πως και από τη γυναικεία φορεσιά, εξαφανίστηκαν πρώτα τα δυσκολότερα και πιο πολυδάπανα κομμά-

τια, και μάλιστα προοδευτικά και κατά σειρά δυσκολίας κι ακρίβειας. Πρώτα τα βαρύτιμα φούντια και οι τζάκοι, μετά οι γρίζες και οι σιγούνες, ενώ για τις ηλικιωμένες εξακολουθούν τα μισοφόρια, οι καμιζόλες και πόχες, όπως τέλος ακόμη περισσότερο τα μαντήλια του κεφαλιού.

Αποτέλεσμα αυτής της ενωρίτερης εγκαταλήψεως της αντρικής φορεσιάς, στα Μεσόγεια, είναι και η σπάνις την οποία συναντούμε σήμερα. Ελάχιστα πράγματα έχουν διασωθεί, πράγμα που κάνει ακόμη και τη μελέτη δύσκολη, μια και δεν υπάρχει υλικό. Με δυσκολία βρίσκεις ηλικιωμένους ανθρώπους και των δυο φύλων, να γνωρίζουν ακόμη και τα ονόματα των διαφόρων τεμαχίων, ιδίως τις διαφορές ανάμεσα σε κλειστό, σταυρωτό, καμιζόλα, τζάκο. Περισσότερη εντύπωση φαίνεται πως έκανε η πανόμπρέκα με τα τίρκια, γιατί αυτά τα δυο εύκολα τα ακούς. Επίσης η εντυπωσιακή κατοσύλα. Γι' αυτά κι αισθάνονται νοσταλγία, και όσοι τα είχαν σπίτια τους ήταν αλόγιστα τα κατέστρεψαν. Δεν υπάρχει όμως γενικά η έκτιμηση που υπάρχει για τη γυναικεία φορεσιά.

Γενικά, δεν του άρεσαν για τον εαυτό του του Μεσογείτη ούτέ τα πολλά στολίδια και κοσμήματα. Παλαιότερα και για τους οικονομικά βρισκόμενους καλά, μόνον οι αρρεβωνιασμένοι και οι παντρεμένοι μπορούσαν εκτός από τη βέρα, να έχουν κάποτε κάποιο δαχτυλίδι. Αργότερα, όταν τα ωρολόγια της «τσέπης» γένικευτηκαν, και πάλι οι νοικοκυραίοι, φορούσαν το «λορδό» τους, με αλυσίδα που πέρνοντες επάνω από το πλεχτό τους, τη ζακέτα και μέσα από την κουμπότρυπα μπορούσε να συνδέει το ωρολόγιο που βρισκόταν στην εσωτερική τσέπη της ζακέτας τους. Ήταν μοναδικό στολίδι τότε, και δώρο της αρρεβωνιαστικιάς συνήθως ή κάποιου στενού-συγγενή της.

Αργότερα ακόμη, όταν πια τα πουκάμισα τους έγιναν με γιακάδες και κολλάρα, που μπορούσαν να δέσουν γραβάτα, ένα στολίδι, διακριτικό και πάλι, μπορούσε κάποτε να προστεθεί. Στη «γραβάντα» περνούσε ένα κλίπ που την στερέωνε με το πουκάμισο, για να μην την «παίρνει ένα κλίπ που την στερέωνε με το πουκάμισο», για να μην την «παίρνει ο αγέρας» και πληγώνεται η ευπρέπεια της εμφανίσεως. Ήταν δηλαδή τα δυο κοσμήματα αυτά τα τελευταία αποτέλεσμα της νέας αντιλήψεως που είχε επικρατήσει αλλά και της γενικεύσεως ορισμένων πραγμάτων που και πρακτικά ήσαν και προσφέρονταν από το εμπόριο σε προσιτές τιμές. Ο τύπος της ζακέτας που φοριόταν τώρα, διευκόλυνε το κρέμασμα του ωρολογιού, ενώ η γραβάτα χρειαζόταν να στέκεται στή θέση της και να μην την παίρνει ο αέρας. Όταν δεν υπήρχε η ζακέτα αυτή θα ήταν πολύ δύσκολο να κρεμαστεί το ωρολόγιο επάνω στην καμιζόλα. Συμβάδισαν όλα και άλλαξε κάπως νοοτροπία ο Μεσογείτης στο θέμα αυτό.

Σαν όλους τους Έλληνες, ο Μεσογείτης δεν μπορούσε να καταλάβει πως είναι δυνατόν ένας άντρας, να μην έχει μουστάκια. Ήταν απαραίτητο

σημάδι του ανδρισμού του. Δεν του έκανε δύμως εξαιρετική περιποίηση. Αργησε πολύ να υιοθετήσει την προσοχή που έδιναν σε αυτό οι άκλιτοι, οι αστοί. Και ποτέ δεν πέρασε από το μυαλό του, να χρησιμοποιήσει μπογιές ή λίπη κ.λ. για να το βάψει ή να το γυαλίσει. Δεν υπήρξε δηλαδή ούτε μουστακήδειά μέχρι, με μουστάκι-ξυγκι, όπως άσοι υπήρξαν μέχρι πολύ αργά του λάχιστον από όσο ξέρουμε στην πρώτη πατρίδα, τη γη της ρίζας τους, Βόρειο Ήπειρο. Υπήρξαν μόνο μουστακήδει και μουστακήβέρδε, μαυρομούστακοι και χιτρινομούστακοι, ξανθοί με τους «μαυριδέρούς» και τους «ρούσσους», τους μελαχροινούς και ξανθούς. (Για τη Βόρειο Ήπειρο, τα στοιχεία από Αλ. Μαμμόπουλου Ήπειρος).

Αντίθετα από ότι λέει ο Σιμεόνις, για την αγάπη στα μακρύ μαλλιά, μια αγάπη που είναι γνωστοί από τους καρυκωμόντες αρχαίους Έλληνες και ιδιαίτερα Αχαιούς του Ομήρου, για τους Ηπειρώτες που επισκέφθηκε (βλ. Σιμεόνις, ως δύνω) δεν φαίνεται καθόλου να αγαπούσαν τα μακρύ μαλλιά οι Μεσογείτες. Ούτε καμιμία ιδιαίτερη περιποίηση τους έκαναν ποτέ. Δεν ξέρουμε τι έκαναν με τα γένια και τα μαλλιά τους πριν την απελευθέρωση. Θα πρέπει να εικάσουμε πως αφθονούσαν και τα δύο, κι από το τι επικρατούσε γενικά αλλά και από τα μέσα που υποτίθεται ότι υπήρχαν. Για την ύπαρξη μακρυών μαλλιών, έχουμε κι από συμπεράσματα που βγαίνουν από παλαιές ιστορίες και γεγονότα που συνέβησαν την εποχή της επαναστάσεως (βλ. Μαρίας Μιχαήλ-Δέδε Αγωνώστοι Μεσογείτες Αγωνιστές του 21, Συμβολή, έκδ. Επιμ. Συλλόγου Παιανίας, αρ. 13). Θα πρέπει στις δύσκολες αυτές εποχές να υπήρχαν μακρύ μαλλιά. Δεν ήταν δύμως από αγάπη ή συρμό. Το ίδιο και τα γένεια. Και τούτο γιατί δεν είναι εύκολο να δικαιολογηθεί η αποστροφή που υπάρχει και η καυστικότατη ειρωνία που γίνεται, για τα μακρύ μαλλιά κυρίως, στους χρόνους που επακολούθησαν. Οι επισκέψεις στο «μπαρμπέρη» είναι συχνές και τακτικές, ακόμα και για τους πολύ ηλικιωμένους που σπάνια έχουν γενειάδα. Στον εικοστό αιώνα πάντως, θεωρείται πολύ μεγάλο το διάστημα των σαράντα ημερών που δεν κόβουν μαλλιά και δεν ξυρίζονται σε ένδειξη πένθους. Πολλοί άλλωστε έχουν προμηθευτεί από το εμπόριο ξυράφια και ακόνια, για να αποφεύγουν το έξodo και την ταλαιπωρία του κουρείου. Άλλα και για κάπιο ακόμα λόγο μέρικοι. Γιατί ενώ θεωρούν ευπρεπές να είναι κουρεμένοι και ξυρισμένοι για να μην φαίνονται «σαν γυναίκες», βρίσκουν ωστόσο όχι και πολύ ανδροπρεπές το μπαρμπέρικό, με τις πούδρες και τις κολώνιες και όλες τις περιποιήσεις των δυστυχισμένων κουρέων που δεν ξέρουν καλά καλά πώς να φερθούν για να μην παρεξηγούνται και να ικανοποιούν όλους τους πελάτες, ακόμα και κείνους που δεν τους αρέσουν τα απαραίτητα «καλλυντικά» και τα μυρωδικά της δουλειάς τους.

Εκείνο πάντως που δεν σκέφτηκαν ποτέ οι Μεσογείτες είναι επίσης, όπως και το μουστάκι, να βάψουν ή να κατσαρώσουν τα μαλλιά τους κ.λ.

Ακόμη και σήμερα, με όλη την πλησίστια προσχώρηση στη μόδα, κανένας σοβαρός άνθρωπος, ακόμη και νεαρός, δεν θα κάνει περιποίηση της κόμης του, τέτοια που να είναι πέρα από την απλή ευπρέπεια και δεν ασπάζεται τις υπερβολές των μακρυμάλληδων χωρίς τον σκληρό κοινωνικό έλεγχο.

Αυτή η πρότιμηση για τα κομμένα μαλλιά, που έφτανε πολιότερα και στην «φιλή μηχανή» ακόμη, δηλαδή το ξύρισμα σχεδόν του κεφαλιού, προέρχεται μάλλον από καθαριότητα. Πάντως το ξύρισμα του μουστακιού και της γενειάδας των ηλικιωμένων αποβλέπει βασικά στη διατήρηση της καθαριότητας. Οπωσδήποτε όμως, και το γεγονός, πως ο στρατός ήταν το μεγάλο «ξεπόρτισμα» της ζωής του και πως στρατός σήμαινε και σωστός διάτρας, καλλιέργησε έντονα και την ανάλογη φυχολογία για τα μαλλιά. Εκεί γινόντουσαν όλοι «φανάρι» στο κεφάλι ξυρίζοντας και την τελευταία τρίχα κι αφήνοντας ελεύθερο το δέρμα του κρανίου να αστράφτει σάν φανάρι. Ήταν συνεπώς και ανδροπρεπές, να εξακολουθεί αυτό και μετά το στρατό. 'Οσο για τ' αγοράκια, που σαν άντρες «δεν χρειαζόταν να είναι δυμορφα» τα κεφαλάκια τους ήσαν συχνότατα «κουρουμπάτσι» δηλαδή, κατακουρεμένα. Και μια και δεν χρειαζόντουσαν να γίνουν και ειδικά «έξοδα» για τα μικρά, οι μάνες και οι πατέρες, αγαλάμβαναν με το φαλίδι να κάνουν τα μαλλιά τους όλο «δάγκους», παρουσιάζοντάς τα με αξιολύπητη όφη τελικά.

Στη φορεσιά του ο Μεσογείτης, είναι φανερό πως δεν είχε συμβολισμούς, αρχικά τούλχιστον. Ξεκίνησε όπως όλοι οι Έλληνες, με ότι νόμιζε πως τον εξυπηρετούσε εντελώς πρακτικά, αφίνοντας στη Μεσογείτισα όλη την ταλαιπωρία των συμβόλων που έπρεπε να σκεφτεί να δημιουργήσει. Ή να υιοθετήσει από όλες περιοχές κι όλες εποχές ακόμη για να εκφράσει τις μεγάλες αρχές της ζωής της, το ήθος το δικό της και της κοινωνίας της, όπως λεπτομερειακά αναλύσαμε στήν εργασία μας: Η Φορεσιά της Μεσογείτισας. Δεν μπορεί όμως και κανείς, με κανένα τρόπο ίσως, να αμφισβητήσει και πως μετά τους τελευταίους και νικηφόρους αγώνες για την ελευθερία, όταν κοινωνικοί και οικονομικοί παράγοντες και καταστάσεις, του επέτρεπαν όχι μόνον να συνειδητοποιεί αλλά και να εκφράζει την συνέδηση αυτή πως είναι Έλληνας και ελεύθερος άνθρωπος, δεν επηρεάστηκε και δεν θέλησε να το εκφράσει αυτό μέ τη φορεσιά του. Στάθηκε βέβαια πάντοτε μέσα στα πλαίσια της λιτότητας και της ευπρέπειας όπως την αντιλαμβανόταν, έκανε όμως και νεωτερισμούς, όχι απλώς κοκέτικους αλλά με νόημα ουσιαστικό.

Είναι αναμφίβολη η επίδραση της Σουλιώτικης φουστανέλλας, που ήταν και η ενδυμασία των αγωνιστών του 21, και εκείνη που έγινε δεκτή σαν εθνικό ένδυμα το οποίο και τελικά υιοθετήθηκε και από τα Ανάκτορα. Άλλες περιοχές, δέχτηκαν τη φουστανέλλα ολόκληρη, με μικρές παραλλαγές κυρίως στο μάκρος της ίδιας της φουστανέλλας όπως και στο φάρδος της. Οι Μεσογείτες δεν το έκαναν αυτό, παρά μόνον σε περιορισμένη έκτα-

ση. Οι ευπορώτεροι ήσαν αυτοί που την φόρεσαν, αλλά και από τους εύπορους, πάλι, όχι όλοι. Οι πολλοί όμως δεν έμειναν ασυγκένητοι από το εθνικό ένδυμα. Αρκετοί, φόρεσαν φέσι για επίσημο κάλυμμα του κεφαλιού. 'Όλοι άλλαξαν το σχήμα της καμιζόλας, και το έφεραν στη γραμμή της φέρμελης. Φόρεσαν ίσως και τα τίρκια, αντιγραφή της Σουλιώτικης γκέτας.

Τι ακριβώς τους έκανε τους Μεσογείτες όμως να κάνουν αυτές τις προσαρμογές και να αφήσουν κατά μέρος την ολική υιοθέτηση, δεν γνωρίζουμε. Δυστυχώς, ο χρόνος, πήρε μαζί του όλα αυτά, φορεσιές κι ανθρώπους κυρίως που θα μπορούσαν, αν θυμόντουσαν τίποτε από τους παπούδες τους, να μας το πουν. Χάθηκε και αυτό όπως τόσα. Άλλα που σφράγισαν με την φυχολογία της παλληκαριάς, της εθνικής υπερηφάνειας και του αισθήματος της άφατης γαλιάσεως για την απόκτηση της ελευθερίας. Δεν μπορούμε όμως, νομίζουμε να την αναζητήσουμε πουθενά αλλού αυτή την έστω και μερική υιοθέτηση, παρά σε λόγους εθνικής υπερηφανείας. Είναι δύσκολο να την αποδώσουμε κάπου αλλού, με τον δεδομένο και αναμφισβήτητο συντηρητισμό που τους χαρακτήριζε. Ούτε και ξαφνικά μπορεί να έγιναν ανθρώποι της μόδας και να αναζητησαν κάτι το νέο μόνο και μόνο για να αλλάξουν εμφάνιση. Άλλα και αν συνέβη αυτό, και πάλι, είναι αξιοπαρατήρητο, πως δεν στράφηκαν πουθενά αλλού.

Υπάρχει όμως και ένα άλλο σημείο πολύ χαρακτηριστικό της αλλαγής της Μεσογείτικης φορεσιάς, που δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο. Είναι η αλλαγή του χρώματος και ευρύτερα στον Αττικό χώρο παρατηρούμενη. Το γερονός πως από δάσπρη, έγινε κυανή βαθειά, μπλέ για τους ηλικιωμένους και τις καλές φορεσιές, και καταγάλανη για τα καθημερινά παντελόνια. Τι ήταν εκείνο που ξαφνικά, τα κάτασπρα τα έκαναν κυανά, σε αποχρώσεις αλλά και αποκλειστικά κυανά, με εξαίρεση την παλιά μακριά πουκαμίσα, η οποία όμως όλο και περισσότερο ξεχνιέται. Αν ήταν απλώς η επιθυμία του απελευθερωμένου σκλάβου να φορέσει χρώματα, γιατί δεν προτίμησε τα χρώματα που ρητά του απαγορεύονταν και συγκεκριμένα το συγγενικό με το κυανό, πράσινο; Γιατί αυτή η προτίμηση, είναι ένα εύλογο έρωτημα και ίσως να μην είναι αβάσιμη η απάντηση πως πιθανότατα λόγοι και πάλι εθνικής συνειδήσεως, επέφεραν αυτή την αλλαγή. Δεν δικαιολογείται πάντως εύκολα διαφορετικά, πολύ περισσότερο όφούς έγινε σε μια εποχή που οπωδήποτε κι από λόγους ευπρέπειας και καθαριότητας είναι ευκολότερη η διατήρηση του δάσπρου πανάρχαιου χρώματος που είχε.

Για να δικαιολογήσουμε αυτά τα συμπεράσματα, ή μάλλον τις υποθέσεις, θα πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας, όχι μόνο το πατριωτικό αισθημα των Μεσογειτών, τους σκληρούς αγώνες τους για την ελευθερία και την απαράμιλλη ανδρεία τους (κάτι που αν δεν έγινε ευρύτερα γνωστό οφείλεται στην έλλειψη διαθέσεως για προβολή και μόνο, στην αντίληψη πως δ-

ποιος κάνει το χρέος του· δεν κάνει και τίποτα σπουδαίο για να ξητάξει τον δημόσιο έπαινο. Θα πρέπει να γνωρίζει και πώς λειτουργήσε κατά τη διάρκεια του αγώνος και επίσης μεταπελευθερωτικά, η κοινωνία των χωρικών της. Δεν υπήρχε μόνο ο πατριωτισμός και η διάθεση να οικοδομηθεί ένας καλύτερος κόσμος. Υπήρξε η αξιοχρατική ιεράρχηση στην κοινωνία, η οποία και επέτρεψε τη λειτουργία του συστήματος της συνιδιοκτησίας, κατά τρόπο αποδοτικότατο, ίδιως στά Μεσόγεια. Η αντιληφθή πως όποιος μπορούσε, από ικανότητες διοικητικές ή οικονομικές κ.λ. να προσφέρει έπρεπε να το κάνει αυτό με ανιδιοτέλεια και με μόνη αμοιβή την εκτίμηση των συμπατριωτών του, επέτρεψε την προσφορά υπηρεσιών στις κοινότητες οι οποίες κατάφεραν να επιτύχουν ραγδαιοτάτη άνοδο του πολιτιστικού και οικονομικού τους επιπέδου. Χρηστή διαχείριση των εσόδων από την εκμετάλλευση των βοσκοτόπων κατά την αμοιβισπορά, έδωσε τα απαραίτητα οικονομικά μέσα για την δημιουργία και την οργάνωση των κοινοτήτων παράλληλα με τις δωρεές των νοικοκυραίων. Με δλα αυτά δύμας, σε συνέχεια της αδελφοσύνης που είχε σφυρηλατήσει ο κοινός κληδυνος και τα βάσανα της Τουρκικής και πριν απ' αυτήν της Καταλανικής κατοχής, καλλιέργησε ένα ήθος ζωής το οποίο τροφοδοτούσε την διάθεση για υπακοή και θυσία, όταν το απαιτούσε το κοινό καλό, και η έννοια της πατρίδας είχε συνειδητοποιηθεί με τις πλατείες της ρίζες στην ανθρώπινη ύπαρξη. Έτσι είναι πολύ φυσικά όσα υιοθετήθηκαν για την φορεσιά, και ακόμη δικαιολογείται η εντυπωσιακή για σήμερα ομοιομορφία της.

Για αρκετές δεκαετίες, μετά την εισαγωγή τού μπλέ χρώματος, υπήρχε συχνά η διχρωμία με το άσπρο. Δεν φαίνεται δύμας να την αναζήτησαν ποτέ. Απλώς εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν τα κομμάτια με το διαφορετικό χρώμα, από λόγους καθαρά πρακτικούς και οικονομικούς. Ή καμίζολα και η πανομπρέκα παρουσιάζονται έτσι όλοτε μονόχρωμα αλλά και πολύ συχνά δίχρωμα, χωρίς διάκριση. Εκείνο που φαίνεται πώς πολύ νωρίς πήρε αποκλειστικά μπλέ χρώμα, είναι τα τίρκια. Δεν είδαμε πουθενά άσπρα. Και η φωτογραφία του 1879 που δημοσιεύσουμε, αλλά και όλες αργότερα, αυτό έδειξαν. Πιθανώτατα ήσαν από την αρχή μπλέ. Εξ αλλού κάτιασπρη έμεινε η μακριά πολιά πουκαμίσα μέχρι το τέλος της.

Αυτός ο συνδυασμός του λευκού και του κυανού βαθύ, ήταν πάρα πολύ ωραία και ταίριαζε απόλυτα με το ήθος της φορεσιάς του Μεσογείτη, δημος περιγράφηκε ήδη. Όχι μόνο δεν έχασε τίποτε από τη σοβαρότητά της, αλλά αντιθέτα. Ωστόσο, όταν τα υπολείματα των λευκών κομματιών έλειωσαν, δεν σκέφτηκε κανείς να κάνει καινούργια για να διατηρήσει την διχρωμία. Επεκράτησε απόλυτα το μπλέ. Ήταν κι αυτό αποτέλεσμα της διαθέσεως και της προτιμήσεως για ομοιόμορφο και «σοβαρό».

Θα πρέπει δύμας να σήμειωθεί ακόμη, πως σε ορισμένες περιοχές, το λευκό στα πανωβράκια, επικράτησε κατά κανόνα και παρέμεινε πολύ υστε-

ρότερα από ότι στα Μεσόγεια. Στις αρχές του αιώνος ενώ από τα τελευταία είχε εξαφανιστεί, οι Μπραχαμιώτες, εξακολουθούσαν να τα προτιμούν γενικά. Έτσι κι επισκεπτόμενοι τα Μεσόγεια, ξεχώριζαν αμέσως και η ταυτότητά τους, δεν χρειαζόταν περισσότερα δείγματα. Το λευκό πανοβράκι, ήταν αρκετό για να δηλώσει την ιδιαίτερη πατρίδα τους.

Με όλα αυτά, ο Μεσογείτης τελικά, κατάφερνε να δείχνει, αυτό που επιθυμούσε ο ίδιος για τον εαυτό του αλλά και η Μεσογείτισα για εκείνον: Μπούρρει και καραμέλα, διάφορες ζωντανός, δηλαδή σωστός. Δεν χρειαζόταν γι' αυτό εντυπωσιακά πρόγραμματα και στολίδια. Έφτανε η αξιοπρέπεια και η αυστηρότητα στην εμφάνιση, που σήμαινε και καθαριότητα από μια μεριά. Γι' αυτό κι απαραίτητο συμπλήρωμα δεν ήταν φλουριά, γιορντάνια και ότι άλλα κοσμήματα, αλλά αρκούσε να είναι ι λάρρε, ή ρούαγιτούρρε, και καραμέλα, πλυμένος, ξυρισμένος, κουρεμένος. Να ήταν ακόμα και χρέχουρρε, με θονή τέχνηρόναρα, χτενισμένος με καθαρισμένα νύχια. Αυτά ήσαν αρκετά. Το σαπούνι και τα φαλίδια με τα ξυράφια, έφταναν για όλα. Και η Μεσογείτισα, που ποτέ δεν θα ήθελε να την πούνε απονικοκήρρε, κακή νοικοκυρά, προσπαθούσε να μην τον αφίνει όπως δεν έπρεπε. Δεν άφηνε τα ρούχα του άπλυτα, τέχνηρα, σκισμένα, και τα κουμπιά τέχνηρα καραμέλα, ή τε ράρρε, άραφτα ή πεσμένα. Φρόντιζε να υπάρχει πάντα «ρούχα» για την εκκλησία «ένέ, πέρ χλισέ, όσο και» για την δουλειά» πέρ πούνε. Παρέκλιση έπιτρεπόταν μόνο τις ημέρες της πολλής δουλειάς γενικά. Μα τότε ήταν και για όλο τον κόσμο «θέρος τρύγος πόλεμος» και γινόταν το «Ανάστα ο Κύριος».

4. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΣΟΓΕΙΤΙΚΗ ΦΟΡΕΣΙΑ

Η ονοματολογία της Μεσογείτικης φορεσιάς, τόσο της γυναικείας όσο και της αντρικής, έχει οδηγήσει σε υποθέσεις πως δυνατόν να προέρχεται ο τρόπος του ντυσίματός των, από το Βυζαντιο. Υποθέσεις οι οποίες ενισχύονται από το γεγονός πώς ούτε από την Βόρειο Ήπειρο ή ακόμη και από πάνω από εκείνη ονομαζόμενη περιοχή των Ιλλιριών, ούτε από τα ίδια τα Μεσόγεια της Αττικής, έχουμε τίποτε το συγκεκριμένο που να στηρίζει υποθέσεις για προέλευση και έμμεση έστω από τις περιοχές αυτές. Το θέμα παραμένει ακόμη χωρίς συστηματική μελέτη και έρευνα. Νομίζουμε ακόμη πως ορισμένες από τις υποθέσεις που έχουν γίνει έως τώρα, δεν στήριζονται σε σωστές βάσεις και μάλλον πρέπει να τεθούν σε σοβαρή αμφισβήτηση, ή και να αναθεωρηθούν ριζικά.

Χωρίς να επιδιώκεται τίποτε περισσότερο με όσα θα εκτεθούν εδώ, θα γίνει: μια προσπάθεια προσεγγίσεως του θέματος της προελεύσεως, με την λογική μάλλον, και όχι βάσει στοιχείων κριτική. Τα στοιχεία και οι ακριβείς πηγές, δυστυχώς λείπουν εντελώς.

Αναζητώντας την προέλευση των ονομάτων των διαφόρων τεμαχίων της Μεσογείτικης φορεσιάς γενικά, την βρίσκουμε τις περισσότερες φορές αλβανοποιημένη βυζαντινή και τις λιγότερες, αλβανική. Επίσης βρίσκουμε αρβανιτοποιημένη την ελληνική ορολογία, ανεξάρτητα αν η τελευταία έχει ετυμολογία καθαρά ελληνική ή είναι ελληνοποιημένη ξενική. Εκείνο όμως που πρέπει να έχουμε πάντα υπ' όψη μας είναι πως η αρβανίτικη γλώσσα, ιδιαίτερα όπως εξελίχθηκε στον Ελληνικό χώρο, έχει από μόνη της και γενικά αφθονία από ελληνικές λέξεις. Και η σημερινή γλώσσα των Σκιτέταρηδων όμως, έχει σε μέγιστο μέρος, ρίζες ελληνικές και λατινικές. Αυτό είναι μια πραγματικότητα που χωρίς να εξετάζουμε αν υπάρχει κοινή καταγωγή από, όλη γλώσσα, επίδραση και διαδοχή, καταλήγει στο ίδιο πρόγραμμα για τη μελέτη μας.

Αρχίζουμε με την λέξη κέμισέ, που ανήκει στο βασικό θα λέγαμε τεμάχιο και της αντρικής και της γυναικείας φορεσιάς. Ο Φουρίκης, έμμεσα ετυμολογεί το κέμισέ από το βυζαντινό καμίσιον, μια και βρίσκεται το Σαλαμινιώτικο κέμισέ, συνέχεια όπως φαίνεται του βυζαντινού (Λαογραφία I σ. 15). Σύμφωνα με αυτά αλλά και με τη λέξη καμισάκι, ίσως η σωστότερη και παλαιότερη γραφή να είναι καμίσέ. Όπως όμως κι αν είναι θα πρέπει να δεχτούμε ανεπιφύλακτα την ετυμολογία αυτή.

Το ίδιο ετυμολογεί από το βυζαντινό και το αναφερόμενο από τον Πορφυρογένητο τζιτζάκιο, τον τζάκο (Φουρίκη ως άνω σ. 21). Ο τζάκος, γυνωστός και σε όλα μέρη της Ελλάδος, ονομάζεται επίσης και αλλού, ζιπούνι, λέξη η οποία πάντως λείπει εντελώς από το αλβανικό λεξιλόγιο.

Η λέξη γκούνέ, βρίσκεται μεν στο αλβανικό λεξιλόγιο αλλά ετυμολογείται από το γούνα, που είναι ευρύτατα γνωστή σε διαφορετικές γλώσσες. Ίσως όμως είναι ορθότερο να ετυμολογηθεί από το σάγος, υποκοριστικό σαγίον που αν και θεωρείται λέξη Ιβηρική ή Κελτική, ή Γαλατική, σημειώνεται από τους Liddel-Scott (ως άνω τ. IV λήμα σάγος) φαίνεται να έχει σχέση με τα σάγη, σάγμα, σάκκος, σάττω, λέξεις ελληνικές και σημαίνει χονδρό μανδύα που χρησιμοποιούσαν οι Γαλάτες. Το λατινικό Sagum, ασφαλώς θα πρέπει να είναι η λέξη από την οποία προήλθε κατ' ευθείαν μια και η γκούνα, λέγεται στην πραγματικότητα έτσι από την σύντμηση της σέγκούνέ, αν δεν είναι αλβανοποιημένη η σιγούνα και σεγούνα, που χρησιμοποιείται στον ελληνικό χώρο, ευρύτατα.

Αλλά και κάτι αλλό για να κλείσει αυτή η αναφορά, χωρίς να προχωρούμε σε κανένα σχόλιο, που έτσι κι αλλιώς θα ήταν παρακινδυνευμένο, για την προέλευση της λέξεως κατσούλα. Προφανώς από την λατινική λέξη κατσούλα που σημαίνει λειρί, λοφί, μια και ακριβώς έτσι σαν λειρί ή λοφίο προεξέχει το επάνω μέρος του καλύμματος του κεφαλιού. Άλλα και τόσο στα ελληνικά δύο και τα λατινικά, κασσίς -Cassi, σημαίνει περικεφαλαία

και κράνος. Από εκεί μάλιστα θεωρέται και η προέλευση της ονομασίας του κεφαλοκαλύμματος της γυναικείας Αλεξανδρινής φορεσιάς, που θεωρείται επίσης σαν προνόμιο το οποίο παρεχώρησε ο Μεγάλος Αλέξανδρος στις γυναίκες της Αλεξανδρείας για τη γενναιότητά τους εναντίον των εισβολέων. Σχετικά σημειώνουμε επίσης, πως η λέξη κατσούλλε, δεν υπάρχει στο Αλβανικό Λεξικό (Κ. Χριστοφορίδη, ούτε και το Fjalor Shqip- Greçisht, Tirane 1971 του Niko Gjinë) με την έννοια ούτε του απλού σκαύφου, ούτε φυσικά ολόκληρης της σιγούνιας. Και αυτό, όσο διστακτικός και άν είναι κανείς να δεχτεί πως είναι λέξη που σχηματίστηκε έξω από τα ελληνικά και αλβανικά, όπως επίσης και τα λατινικά διότι και εκεί δεν βρίσκεται τουλάχιστον στα μικρά λεξικά, δεν μπορεί να μην το σημειώσει. Το φούντ, είναι αλβανικό με καθαρά λατινική πρόέλευση, που σημαίνει κάτι βυζαντινή από μια άποψη, βρίσκεται αυτούσιο σαν φούντα, στο λεξιλόγιο των σημερινών Αλβανών, των Σκιτέταρ.

Μερικές λέξεις είναι αλβανικές, όπως το τίρχ, κέσιούλγε, γκάζι ενώ άλλες καθαρά ελληνικές που έχουν αρβανιτοποιηθεί: Ποδέ, μαντιλή, ζουνάρ, μπόλγε, και τα κοσμήματα κόμπε, καδούρε, καρφόδη.

Δεν απουσιάζουν οι τούρκικες για κοσμήματα, μπεζελήγική μπελεζίκ, γκάζερνταν.

Σαν ελληνοαλβανική με τελική προέλευση που αρχίζει από κέλτες αρχαίους Έλληνες (Σαφφώ: βραχάτος απ. 23) την λατινική βρα Bracae, πρέπει να χαρακτηρίσουμε την λέξη πανομπρέκε ή ακριβέστερα όπως ήταν πραγματικά κι όχι όπως συνήθως λεγόταν στα Μεσόγεια, πανομπρέκετέ. Μπρέκετέ στα αλβανικά, μόνον στον πληθυντικό, σημαίνει τα εσώβρακα, με το πρώτο συνθετικό το ελληνικό πανω (επάνω) γίνεται πανομπρέκετέ που δηλώνει ακριβώς αυτό που είναι. Δεν μπορεί όμως να μην σημειώθει πως στο λεξικό τους οι Liddell-Skott, τη λέξη βρακί την βρίσκουν ταυτόσημη με το ανοξυρίς και με αναφορές σε αρχαία κείμενα των δυο λέξεων, την ερμηνεύουν σαν περισκελίδα. Συνεπώς το βρακί, δεν έχει, πλατυά φύλλα, αλλά εφαρμόζει στα πόδια, εντυπωσιακά. Αν σημειώνεται αυτό, είναι διότι η πανομπρέκα, σε τούτο διαφέρει από τη βράκα των νησιωτών κ.λ. Στο ότι εφαρμόζει πολύ στα πόδια, είναι στην πραγματικότητα μια περισκελίδα. Τελειώνοντας θα πρέπει να προσθέσουμε πως το τεμάχιο αυτό φορεσιάς του Μεσογείτη, διαφέρει ασφαλώς από τη βράκα, με την οποία όχι μόνο δεν ταυτίζεται αλλά και πρέπει να έχει εντελώς διαφορετική προέλευση. Η βράκα, ξενόφερτη, είναι βασικά διαφορετική με το φάρδος της (Βλ. & Εύαγ. Σκόρδα, Η Ιστορική Εξέλιξις της Ενδυμασίας των Ορθοδόξων Ελλήνων κληρικών, Αθήναι 1971, σ. 55-60, όπου και αναφορά στις απόφεις N. Πολίτη Γ. Μέγα, Γ. Σφήκα, Εύαγ. Φραγκάκι κ.λ.) Η πανομπρέκα αντίθετα στενή και εφαρμοστή, έχει ασφαλώς την προέλευσή της σε ανάλογα ελληνικά ενδύματα τα οποία συναντούμε και στην αρχαιότητα. (βλ.

Liddell-Skott: Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, εκδ. Ιωάν. Σιδέρη, τομ Α', λήμα Βρακαι-ών). Πέρα από όλα αυτά, η πανομπρέκα, παρουσιάζει πολλή ομοιότητα, με το ποτούρι των Ήπειρωτών χωρικών, το οποίο και παλαιότερα έχει απεικονιστεί από τον Σπέρλινγκ. (Λεύκωμα Α, εικ. 38 Μουσείο Μπενάκη, τύποις Εκκα-Ασπιώτη). Η διαφορά, είναι στο μάκρος των σκελών, που στην Μεσογείτικη πανομπρέκα, σταματά λίγο πιο κάτω από το γόνατο.

Το αναμφισβήτητο αυτό συνονθήλευμα λέξεων και ονομασιών, που είναι άλλωστε φυσική συνέπεια της πολυγλωσσίας που υπήρχε στον Μεσογείτικο χώρο, δεν βοηθά καθόλου στην βάσιμη υπόθεση προελεύσεως των διαφόρων τεμαχίων της Μεσογείτικης φορεσιάς, αντρικής και γυναικείας. Θα ήταν αδιανόητο να υποθέσουμε πως τελικά οι φορεσιές αυτές έγιναν σε σύνολα από κομμάτια ελληνικά βυζαντινά και άλλα που ήθιαν από την Ήπειρο με επιδράσεις Ισανώς και των βορειότερων της Ήπειρου λεγομένων Ιλλυριών.

Δεν θα πρέπει πάντως να περάσει και απαρατήρητο πως τα βασικά κομμάτια των φορεσιών, δπως το πουκάμισο, η σιγούνα και ο τζάκος, αντρικός και γυναικεία, δχι μόνον έχουν τα ίδια ονόματά στις φορεσιές και των δυο φύλων, αλλά και τα ονόματά τους είναι βυζαντινά. Τι σημαίνει αυτό, δεν μπόρουμε να πούμε με βεβαιότητα. Το σημειώνουμε όμως για περισσότερη μελέτη. Πέρα από όλα αυτά, και για να καταλήξει κανείς σε βάσιμα συμπεράσματα, θα πρέπει να σημειωθούν μερικά άλλα πράγματα, τα οποία είναι πολύ σημαντικά. Πρόκειται χυρίως για το γεγονός πως η γυναικεία φορεσιά, δσο πολυτελής και εντυπωσιακή εμφανίζεται στα Μεσόγεια, περιοχή κατ' εξοχήν άγονη και φτωχή. Το ότι έχουμε μια οικονομική άνθιση των Αθηνών και των Μεσογείων κατά δεύτερο λόγο με τους ελειώνες και την εξέμετάλλευση των προϊόντων τους χυρίως με τη σαπονοποιΐα, από τον 18ο αιώνα, δεν φαίνεται αρκετή δικαιολογία, για την πολυτέλεια αυτή. Και όπωσδήποτε, δεν σημαίνει τίποτα για την αρχική της μορφή, έστω κι αν η τελική της διλλαχε πλουτισμένη με κοσμήματα και πλουσιώτερα κεντήματα.

Το σημαντικότερο όμως είναι άλλο. Το ότι εκτός από τα Μεσόγεια, την βρίσκουμε με μικρές παραλλαγές αλλά πλουσιωτάτη και στο Μενίδι, δπως και με πολύ μικρές παραλλαγές επίσης έχουν μέγια αριθμό εποίκων Αρβανιτών, δπως της Δυτικής Αττικής, περιοχή δηλαδή των Κουντούρων.

Είναι περίεργο, και δεν έχουμε κανένα στοιχείο που να εξηγεί όλα αυτά. Να διαμορφωθεί τοπικά από κάποιο λόγο η φορεσιά, είναι λογικό αλλά δεν συμβιβάζεται αυτό με το γεγονός της διαφορετικής κατευθύνσεως, των απομακρυσμένων τμημάτων της γύρω από την Αθήνα περιοχής, να αναπτύξουν ομοιόμορφες φορεσιές. Δεν συνέβη άλλωστε αυτό και αργότερα με τη ανδρική φορεσιά, στην οποία η Μεσογείτες πρωτούπησαν και με απο-

κλειστικότητα. Παραμένει η εξήγηση πως ήρθαν από άλλα από κοινό τόπο όλοι αυτοί με την ομοιόμορφη και σε σχέση με τους άλλους κατοίκους της υπαίθρου Αττικής ιδιόμορφη φορεσιά. Και εδώ όμως τα πράγματα δεν είναι απλά καθόλου. Από κάπου ήρθαν οι έποικοι αυτοί. Αρχικά από τον χώρο της Βορείου Ηπείρου και ένα τμήμα από ακόμη βορειότερα. Κατέβηκαν στην Πελοπόνησο, άλλοι περιπλανήθηκαν στον ελληνικό χώρο κι άλλο, οι Μεσογείτες όμως βασικά ήρθαν από την Θεσσαλία και Πελοπόννησο. Οι Μενιδιάτες όμως και οι Μεσογείτες, είναι διαφορετικές ομάδες Αρβανιτών, και ήλθαν σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα. Και αν είναι σωστό, που φαίνεται να είναι το διτι Αρβανίτες έδωσαν το όνομα Μενίδι (και λέμε σωστό γιατί στα σύνορα σχεδόν Ηπείρου και Ακαρνανίας, λίγο προ της Αρτας στην εθνική οδό επάνω υπάρχει και άλλο Μενίδι) όπως λέει ο Σπ. Λάμπρου, τότε έχουμε εγκατάσταση Αρβανιτών στο Μενίδι και προ του 1588 και όχι μία. Η πρώτη όμως εγκατάσταση, αν συμβαδίζει με την ονομασία του χωριού Μενίδι, πρέπει να είναι δυο αιώνες προτού έλθουν οι έποικοι των Μεσογείων, όπως εξαγεται από αυτά που επισημαίνει ο Άμαντος για το όνομα Μενίδι. Καμμία σχέση συνεπώς Μενιδίου και Μεσογειτών που να δικαιολογεί την ομοιομορφία της τόσο εντυπωσιακής φορεσιάς. Σε συνδιασμό πως δεν την βρίσκουμε αλλά ούτε στην Αλβανία, ούτε στην Ήπειρο την αδιαίρετη, ούτε Πελοπόννησο Θεσσαλία κ.λ. από όπου πέρασαν οι έποικοι πριν εγκατασταθούν, δεν αφίνει περιθώρια για περισσότερες σκέψεις για την κοινή προέλευση.

Δεν απομένει παρά να σκεφθεί κανείς πως την βρήκαν τη φορεσιά αυτή, να υπάρχει και να φοριέται ακόμη από τους γηγενείς. Πώς όμως να υποθέσει κανείς, ότι οι θεόφτωχες Αρβανίτισες Ηπειρώτισες, που κατέβηκαν μαζί με τους επίσης θεόφτωχους και από φύση λιτούς ασχητικούς στη ζωή πολεμιστές συζύγους τους, είχαν τη διάθεση και τα μέσα να εγκαταλείψουν τα τοπικά μητρικά τους φορέματα και να πάρουν τα ξένα που βρήκαν;

Αλλά και τα έρημωμένα, τα κατασπαραγμένα από κάθε λογής επιδρομείς, χωριά της Αττικής, πως ήταν δυνατόν να έχουν γυναικες με τόσο εντυπωσιακά και πολύμοχθα κεντήματα στις φορεσιές τους. Τα χρόνια άλλωστε που ακολούθησαν την έλευση των εποίκων, δεν ήσαν καθόλου ρόδινα και ειρηνικά. Λίγες δεκαετίες στη ρημαγμένη γη και οι Τούρκοι εγκαταστάθηκαν φοβεροί κι αδυσώπητοι τύραννοι. Φτωχοκάλυβα ή πανάθλια οικήματα για ανθρώπους και ζώα μαζί, διωγμοί σφαγές και μόνιμη σκληρή μάχη για την επιβίωση ήσαν οι αιώνες που ακολούθησαν μέχρι την απελευθέρωση.

Εδώ, σταματά κανείς, και οι υποθέσεις φτάνουν σε αδιέξοδο. Εγχωριότητα, ξένες επιδράσεις από τους πολλούς που πέρασαν. Φράγγους Καταλάνους, Τούρκους, υπολείμματα βυζαντινού μεγαλείου, όλα πιθανά και τίποτα βέβαιο. Βέβαιο μόνον η αξιοθαύμαστη, η μοναδική καλαισθησία,

υπομονή, επιδεξιότητα απέραντη κι ασύλληπτη σε δύναμη εργατικότητα των γυναικών αυτών που την έφτιαχναν από την τελευταία κλωστή του υφάσματος τους μέχρι τα χρυσά κεντήματα για να την φορέσουν. Οι λεπτομέρειες της διακυρωφώσεως της είναι και ίσως παραμείνουν για πάντα, άγνωστες.

Διάφορετικά είναι τα πράγματα με την ανδρική φορεσιά στα Μεσόγεια. Ξεκίνησε με τα στοιχεία που είχε η φορεσιά όλων των ελλήνων χωρικών, και φυσικά και των Ήπειρωτών. Με τις μικρές ιδιομορφίες των τελευταίων, πήρε την τελική της μορφή, επηρεασμένη και πάλι από Ήπειρώτικη γενειά από τους Σουλιώτες με τη φουστενέλλα που αναστάτωσε το πανελλήνιο. Και έσβυσε, δύως όλες οι τοπικές ελληνικές φορεσιές, κάτω από την γενική επικράτηση της 'Ευρωπαϊκής'.

Βιβλιογραφία

Οι ανάφορές στην φορεσιά του Μεσογείτη είναι πάντα σποραδικές μέσα σε διλλα γενικώτερα κείμενα και συνόπτικές. Ουσιαστικά δεν έχει γραφή τίποτε το ολοκληρωμένο, και οι παραπομπές από τον λόγο αυτό επίσης φτωχές. Η εκτενέστερη αναφορά είναι αυτή του Κ. Μπίρη στους Αρβανίτες για την τελευταία μάλιστα φόρμα της. 'Οσα άλλα στοιχεία βρέθηκαν για να τεκμηριωθή και από την διποφή της εξελίξεως της φορεσιάς το κείμενό μας, αναφέρονται ήδη σε αυτό και θεωρείται περιττή η επανάληψη. (Βλ. Κατάλογο Εικόνων Νο 31-44. Παρατίθενται φωτογραφίες από την προσωπική φωτοθήκη της συγγραφέως).

ΜΑΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ-ΔΕΔΕ

Summary

FROM THE MORAL LIFE
IN MESSOGIA OF ATTICA (1750-1930)

I

One of the most important features of moral life in Messogia Attikis for the past (as far as we could trace) is the custraction and function of the family. It consisted of grand Parents, Parents, Children, grand children (grand grand Children often), who living in one houshold with remarkable unity.

The whole family was under the leadership of the father but the elders in general were rensponsible for the youngers as well as the weaker members of the family and its good status.

The prevailing principle of behavior among the members, regardless sex were mutual help, love and respect. Mother enjoyed all this in an especially high degree.

An analysis of the family nomeclature shows to be expressive of the above gentle sense of this mutual relations which covers the whole group called 'genos' too.

II

The male costume of the above area and for the same period of time approximately, was not so impressive and luxurius as the female one. However it was elegant and practical too, quite 'manly'.

Its final form, has been shaped with the great influence of Ellinorafitis, 'the suit maker of costumes in greek style' of which beloved model was the fustanella.(Pict. 31-44).

MARIA MICHAEL-DEDES